

A

MAGYAR CSALÁDI ÉS KÖZÉLETI

VISELETEK ÉS SZOKÁSOK

A

NEMZETI FEJEDELMEK KORÁBÓL.

IRTA

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

ARA: 2 forint.

PESTEN: RÁTH MÓR.

KOLOZSVÁRTT: STEIN J. ÉS DEMJÉN L. BIZOMÁNYA.

1861.

VISELETEK ÉS SZOKÁSOK.

A

MAGYAR CSALÁDI S KÖZÉLETI

VISELETEK és SZOKÁSOK

A

NEMZETI FEJDELMEK KORÁBÓL.

IRTA

KÖVÁRI LÁSZLÓ.

Pesten, Ráth Mór,

KOLOZSVÁRTT, STEIN JÁNOS BIZOMÁNYA.

1 8 6 0.

Nyomatott az ev. ref. főtanoda betűivel Kolozsvárott.

T A R T A L O M.

	Lap.
Nebány szó bevezetésül	1.

ELSŐ CZIKKELY:

A háztartás.

I. FEJEZET.

LAKHELY ÉS BUTORZAT.

A lakhely és butorzat részei	5.
--	----

II. FEJEZET.

NEMZETI VISELETÜNK.

Viseletünk sajátosságai	13.
Viseletünk kelméi	16.

A férfi viseletek.

A bajusz, szakáll és haj	21.
A férfi egyes öltözetek	26.

A női viselet.

Szépsége	41.
A női hajzat és főék	43.
A női egyes öltözetek	48.

III. FEJEZET.

AZ ASZTALTARTÁS.

Az ételmi szerek	54.
A teríték	58.

	Lap.
A reggeli, ebéd és vacsora	59.
Az italok és poharozás	63.
A fejedelmi ebéd szertartásai	70.

MÁSODIK CZIKKELY:

A családi élet.

Jellemzés	73.
---------------------	-----

I. FEJEZET.

A CSALÁD TAGJAI S FOGLALKOZÁSA.

A családapa és anya	75.
Az ifju nemzedék	79.
A szolgálati személyzet	81.
A fejedelmi udvar személyzete	84.

II. FEJEZET.

A CSALÁDI ÉLET ÜNNEPÉLYEI.

A kereszttelés	86.
Nászünnepi szokások	88.
Egy nász, fejedelmi személyessel	98.
Fejedelmeink násza	101.

III. FEJEZET.

A TEMETÉSI SZERTARTÁSOK.

A sir, koporsó és temetés	104.
Fejedelmeink temetése	110.

HARMADIK CZIKKELY:

A társadalmi élet.

I. FEJEZET.

LÁTOGATÁS ÉS A FOGATOK.

A paripa és a szekerek	113.
Vendégfogadás és vendégszeretet	118.
Hogyan czimezték egymást	121.
Hogyan leveleztek	124.

II. FEJEZET.**JÁTÉKOK ÉS IDŐTÖLTÉSEK.**

A gyerekjátékok	127.
A táncz és tánczjátékok	128.
Koczká és kártyajátékok	133.
Vadászat	134.

NEGVEDIK CZIKKELY:**Harczi életünk.**

Harczaink jelleme	139.
-----------------------------	------

I. FEJEZET.**A LÓSZER, VÉRT ÉS FEGYVERZET.**

A lószerszám	141.
A vértzet	143.
A fegyverzet	145.

II. FEJEZET.**A FEGYVERES ERŐ ÉS SZERVEZETE.**

A fegyveres erő	149.
A hadinép szervezése	152.

III. FEJEZET.**TÁBOROZÁS ÉS CSATA.**

Vonulás	154.
Táborozás	156.
Csatázás	160.

ÖTÖDIK CZIKKELY:**Alkotmányos közéletünk.**

Vezérelvek	163.
----------------------	------

I. FEJEZET.**A HÁROM NEMZET S NÉGY VALLÁS.**

A három nemzet	165.
--------------------------	------

A nemzetek unioja	Lap. 167.
A négy bevett vallás	169.

II. FEJEZET.

A TÖRVÉNYHOZÁS.

Megye és nemzeti gyűlések	170.
Országgyűlés	171.

III. FEJEZET.

A KÖZIGAZGATÁS, TÖRVÉNYSZOLGÁLTATÁS.

Alapelvek	174.
Magyarföldi hatóságok	174.
A királyi tábla	176.
A kormánytanács	177.

IV. FEJEZET.

A FEJDELEM.

Fejdelemség kifejlése	178.
Külviszonyok	180.
A fejdelem-választás	181.
A fejdelem beigtatása ünnepélyei	182.

NEHÁNY SZÓ BEVEZETÉSÜL.

A népeket és nemzeteket egymástól a nyelv különbözteti meg.

De van mégis valami a nyelven kívül is, mi a nemzeteket egymástól megkülönbözteti; van valami a nemzetek háztartása, viselete, étkezése, családi és társadalmi, közéleti és harszi szokásaiban, mit azokra a nemzetek geniusza nyomott, azon nemzeti jelleg, mi az egyes nemzeteket jellemzi. S ez a magyarnál kiválólag megvan.

A nemzeti szokások a nemzet szellemének stereotyp kifejezései. Nyelvben szokásban él a nemzet. S ha a nyelv s nemzeti irodalom mívelése életfeltétel, szintén az a nemzeti szokások ápolása, nemesítése, hazafi kötelesség azok buvárlata, s ha viharok fenyegetik, azok szakadatlan emlegetése, hogy a fiatal nemzedék örökség gyanánt tekintse, mit neki a szerencsésebb utókorra kell hagynia.

Ily szempontból vettem én fel e tárgyat. Nem annyiban tudományos szemlélődés ez, mert erre több idő kellett volna; hanem azon gondolat vezérelt, mi vezette b. Apor Pétert, midőn e tárgy műnkájának nem kevesebb mint a következő ezimet adá: — „Metamorphosis Transilvaniae, azaz, Erdélynek régi egyszerű alázatos idejében való gazdagságáról, és mostani kevély czifra felfordult állapotjában koldusságra való változása, melyen a mint életében soha sem kapott, úgy a következő maradék örök emlékezetére irt le hazája felfordult állapotján szánakodó igaz hazafia“ ¹⁾.

¹⁾ B. Apor Péter, 1736-ban életének hatvanadik esztendejében, altorjai udvarházánál. (Kézirat).

A nemzet örök hálájára érdemes Apor P. írásának — miként írja — oka az volt, „hogymivel ab anno 1687, az mely esztendőben a német legelőbb bejőve, azótától fogva minden esztendőben új-új mód, vagy mint a német mondja, nájmódi vagyon, úgy hogy mentől inkább szegényedünk, annál nagyobb titulusra és czifrább paszomántos köntösökre vágyunk, és már az atyánk szokott eledeleit meg sem ehetjük, ha csak német szakácsunk nincsen... hogy az azon időbeli szokás, melyben erat pingvissimus vitulus et rarissimus titulus — maradványainknál éppen feledékenységre ne menjen“. Ily szempontból indult ki Apor. De hála az égnek, hála a nemzet felébredt szellemének, így szempontból többé ki nem indulhatunk. Mert bár mi is átélünk egy 1687-et, kiestünk alkotmányos életünk régi formáiból, az újítások fejünk felett egymást érik: a nemzet többé nem szánsalom tárgya, mert ősz formái iránt soha sem volt több kegyelettel mint ma, a nélkül, hogy azokat minden kritika nélkül tovább is fentartani igyekeznék.

Bár mily egyenesen dobjunk fel egy követ, ha helyéről megmozdítottuk, soha többé előbbi álláspontjára vissza nem esik: úgy egy nemzetet régi szokásaiba a körülményekkel jőzan alku nélkül visszahelyezni nem lehet. De megtartani a megtarthatókat, visszaállítani azokat, melyeken nemzetiségünk, mint sarkköveken nyugszik: azzal nem csak magunknak, de társnemzeteinknek, Európának, az összes emberiségnek tartozunk; mert csak erős és el nem fajzott nemzetek képezhetnek erős államot s dolgozhatnak lelkesedve az emberiség közös czéljára.

A magyar az európai polgárisult nemzetek egyik ezredéves tagja, s hogy az, arra büszke volt s az is lesz. Ha valaha nem, úgy most separatisticus eszmékkal nem bajlódik. Chinai kőfalakról soha sem álmodoztunk. De miként Európának nem szabad ignorálni, hogy a hajdan időben, míg lehetett, Europa civilisatiojával versenyt tartottunk; úgy a magyarnak sem szabad feledni, hogy nemzeti szokásaink oly sajátoságos zamattal bírnak, mit, miként a gyémántot, csak saját porával lehet ragyogóbbá tenni.

A nemzetek culturája és szokásai egy emlő táplálékából fejlenek, s bár kulturánk taglalásába bocsátkozni kitérés volna, mégsem tehetem, hogy némely jóakaróink azon hitegetését, mintha a magyart ők ajándékozták volna meg, — azzal mi nekik sem volt több — kulturával, vissza ne utasítsam.

Nem irodalomról beszélek, hanem a szellem kulturájáról, mi a nemzeti szokásokat teremti.

Engedjék meg olvasóim, hogy ezek ellenében néhány szót jegyezhessek meg, különben lesznek, kik nemzeti szokásaink eredete felől tisztába nem jöhetnek.

A nemzetek, melyek a mai miveltség bajnokai, a nektárt ugyanazon forrásból meritették. A mai miveltség Ázsia és Afrika ős népeitől, az egyiptomiak, persák s több elenyészett vezér nemzetektől a görögökre, onnan a rómaiakra jött, s úgy szállt a mai Európára, melynek bejöttünk után igen sokat köszönhetünk. E tekintetben a magyar a sors különös kedvezményében részesült, mert már Ázsiában önálló polgárisodásnak volt osztályrészese, mely ha nem is volt oly isolalt, mint a chinai, mindenesetre saját nemzeti jelleggel volt felruházva.

E polgárisodás a scytha, melyhez a magyar elem is tartozott.

Tisztelettel hajlunk meg Europa miveltsége s szokásai előtt, áldjuk őseinket hogy nemzetünket acclimatizálni siettek; de kétszeresen áldjuk, hogy nemzeti sajátságainkat senki kedvének fel nem áldozák... Sok nemes jellemvonással dicsekedhetnek Europa nemzetei; de azon keleti fény, mi viseletünket, azon önzéstelen solidság, mi háztartásunkat, azon patriarkális kedélyesség, mi családi életünket, azon őszinte ember és vendégszeretet, mi társadalmi köreinket, azon jog és szabadságérzet, mi közéletünket, azon hősies önfeláldozás, mi harczainkat jellemzi, oly nemzeti tulajdonságok, melyek egy ősbibb civilisatio kifolyásai, s melyeket ha eleink a minket civilisálni akaró elsatnyult nemzetek tapsáért feladtak volna, a magyar megszűnt volna magyar lenni.

Nem czélunk a magyar mivelődés történetét szellőztetni; e gondolatok csak annyiban illenek ide, mennyiben a nemzeti

szokások a nemzet műveltségének visszatükrözései. Összes szokásainkat sem kívánjuk lajstromozni, még csak nem is az összes nemzet valamely korszakára hivatkozunk: csupán a kis Erdély másfél százados életéből fogunk idézni mozzanatokot, s meg fogunk győződhetni:

hogy a mi idegen van rajtunk, az a görög-római kor maradványa;

hogy a mi európai van, azt nem Európa egyes nemzetének, hanem az összes Európának köszönhetjük;

hogya valamit átvettünk, azt nem vakon fogadtuk, hanem mint idegen aranyra, saját veretünket ütöttük reá;

s hogya más elem nyomult felénk, — miként a borostyánkő a bele esett tárgyat — incrustáltuk, hogy szokásaink tisztaságát ne zavarja, s azt is magunkkal sodorva, tovább fejlettünk.

Hosszas volna e pontokat tüzetesen fejtegetni. Mindazáltal nem tehattuk, hogy meg ne jegyezzük, mikép téves azon fogalom, mintha a magyar valamely szomszéd népnek különös köszönettel tartoznék. A magyar maga után csak az összes Európának tartozik. S még tévesebb fogalom, mintha egyes beszakadt néptöredékek civilisáltak volna; mert ha ez akár szomszédainkról, akár a beszakadt töredékekről állana: akkor széles Magyarország különböző vidékein ezer féle szokások sarjadzottak volna fel; holott tagadni nem lehet, hogy miként nyelvünk tájszólást nem ismer s a kunyhóktól a palotákig ugyan az: ugy szokásaink Kárpáttól Adriáig, a Lajtától az Oltig oly egyöntetűek, hogy kétség alá se lehet vonni, mikép e szokások nem idegen eredetűek, hanem egyenesen a nemzet geniusából fejlettek ki, s nemzeti udvar s a nemzeti udvart körülövedző egyöntetű magas kör termeiben nyertek idomulást.

ELSŐ CZIKKELY.

A H Á Z T A R T Á S.

I. FEJEZET.

LAKHELY ÉS BUTORZAT

Négy csoportozatban tárgyaljuk szokásainkat, melyek során családi és társadalmi életünk, kormányzási s hadviseleti sajátságainkat lesz alkalmunk szellőztetni.

A családi élet talpköve a háztartás.

Minden család anyagi és társadalmi állását, háztartásában, vagy is: laképülete, butorzata, öltözködése és asztaltartásában szokta kifejezni. Családok képezvén a nemzetet, ugyan ez áll a nemzetre nézve is.

A nép a nemzetek törzse.... De miként a fa lombkoronájában bámultatja magát: úgy a nemzeti szokások főleg a nemzetek lombja — a polgárságnál, s legkivált a nemzetek virága — az urirendnél fejlődik ki, egész díszében.

Nem célunk visszamenni azon korra, midőn csak a bérceinken porladozó sasfészekek urai számítottak: a humanusabb fejlődési kor lesz színterünk, melyben — az európai akkori fogalmak szerint — bár a nemzet zöme a nép iránt nem volt azon kegyelet, mint ma; de már a polgárság s kis birtokosság esze s vagyona súlyával sokat nyomott a nemzet erkölcsi mérlegében.

Azonban igen csatlakoznánk, ha a városoknak, kisebb birtokosságnak azon befolyást tulajdonítanók, melyet az utolsó

időkben magoknak kivívtak. A fejedelmi korban nem a városok, hanem a megyék, nem annyiban a kis, mint a nagyobb birtokok irányozták a nemzet közszellemét. A fejedelemnek megvolt székvárosa, Fejérvártt, de azért a fejedelmi uradalmak, Gyalu, Déva, Görgény, Fogaras, Radnót nagy szerepet játsztak; a fejedelemnek megvolt miniszteri tanácsa, de a tanácsosok jószágaikon laktak, s csak ritkán jelentek meg az udvarnál. A földbirtokosság termei hozták össze az embereket, ott nyilatkozott a közvélemény, ott jöttek vitatás alá az irányeszmék, ott vettetett el a koczka a haza sorsa felett. De így volt ez akkor egész Európában... Hogy tehát általánosságban maradhassunk, megengedik olvasóim, hogy színterül a főbb rend udvarházait, kastélyait választhassuk.

Legelőbb is azon megjegyzéssel tartozunk, hogy az udvarház és kastély alatt ugyanazon egy fogalmat értünk, azt, mit a szerényebb régiek ezen kifejezéssel szoktak volt illetni — házám ¹⁾.

És mielőtt egy udvarház, vagy ha inkább tetszik, egy kastély leírásához fognánk, vissza kell utasítanunk Gerando azon hibás megjegyzését, mintha Erdélyben kastélyok építését a gr. Haller család hozta volna. Kastélyaink maig is fenálló és mintája, a fogarasi, keresdi s a többi vár a XIV. XV. században keletkeztek, holott a különben tiszteletre méltó gróf Haller család csak is a XVI. század közepén tűnt fel nálunk, mikor már feles kastélyaink álltak ²⁾.

A mint a magyar főúr a bérczek ormairól a völgybe szállt, első gondja volt, hogy a falu legemelkedettebb pontján, terjedelmes tért szakítson ki, s oda magának oly lakot emeltesen, mely télben nyárban, csendben és harczai viharban családjának lakot, menhelyet biztosítson.

E lakhely három részből állt: majorból, gyümölcsös-kertből, s a sajátlagi lakból.

A major vagy csűrös-kert, összeköttetve a gazdasági épületekkel néhány helytt maig is úgy áll, mint akkoron.

¹⁾ Többek közt l. gr. Lázár M. Gr. Lázár család. 49. l. ²⁾ Lásd Erdély Régiségei. V. VII. VIII. fejezet.

A gyümölcsös ma már sok helyt angol vagy csikós kert.

A gyümölcsös azon időben inkább berek, mely többire erdőkkel határos, hogy ha jött a portyázó tatár, sűrűje homályában a család tova menekülhessen. Békés napokban mulatóhelyül szolgált, benne itt-ott virágtáblák, jazmin és rózsalugosok ¹⁾. Ily festői keretbe volt foglalva az urlak.

A mint közeledtünk, kőfal kerítés tűnik föl, mely nélkül valamire való udvarházatképzelni sem lehet. E kőfalon, mi védelmül szolgált, íves kapuk vezettek be, melyek békés időben mindenkinek tárva álltak. Törpébb kőfalak vagy fakerítéseknél a kapu óriás kapufélfákon forgott, melyek tetején keresztül galambbug huzódott, mint a magyar urilak egyik ismertető jele. Még II. József Erdélyben tett útja alkalmával, ha galambbugos kapukat látott, olykor rámutatott: im, ott is egy uralkodótársam lakik.

Elfeleedtük megemliteni, hogy a kapu előtt, az illetékeseknél, ott állt a pallos-jog jelképe. Mi volt valósággal, nem merjük reá fogni. A keresdi várkastély előtt pár öl hosszú, pár láb átmérőű, hegyesen végződő kőoszlop van, némelyek ezt pallos-jog jelképének tartják; mások a galambbugos kapuk alakját is innen származtatják; még egész 1848-ig a szász nemzeti ispán kapujában, Szebenben, három félöles gerenda volt felütve, melyeken felül más gerenda futott végig: vajjon nem szintén a pallos-jog jelvénye-e? mi annál valószínűbb, mivel ilyesmit maig is látunk udvaraink előtt... de nem pallos-jog jelvénye többé, hanem az udvart megkereső nép köti hozzá lovát.

Ily előzmények után léptünk az udvarra, hol a kapu sarkánál a tiszt lak állt, ki egyszersmind a kapus, vagy ha jobban tetszik, a várnagyi szerepet vitte.

A kapu közelében, Zsibón még korunkig ott állt egy pár taraczk ágyu.

Az urilak a terjedelmes udvar közepén emelkedett, kőfala roppant széles, ablakai keskenyek és rostélyozottak, so-

¹⁾ Rózsalugos neven jön elő, gr. Bethlen Miklós nagyobb életrajza Szalaynál. II. 5. l.

kat hasonlítva egy zárdához, honnan ki s hová be alig lehetett látni. Bethlen Miklós legalább azt állítja, hogy ő épített a XVII. század közepén először úgy, hogy kilátásra is számított ¹⁾. A valódi kastélyok négyszegbe körül voltak építve, a szegleteken bástyák; de meg kell jegyeznünk, hogy nagyobb részének csak három része volt beépítve, a negyediket csak köfal képezé.

Az épületeknek hatalmas nagy fedele, mi a svájci fedelekre emlékeztet.

A grádicshoz érve, tág folyosó nyílik elénk, mi az épület előrészét végig futá; ennek padlazata téglá; elől magas köfal vértézi, melyről a párkányzat alá kö- vagy faoszlopok nyulnak fel. E folyosóra nyílnak a szobák, melyek felosztása, butorzata csaknem az, mi egy római patriciusé: tömörség s komoly egyszerűség ömlött el mindenén ²⁾.

A rómaiak butorzata, az armariumok, ládák, négyszegletű asztalok, faszékek és lóczák tevék őseink butorzatát ³⁾, de nem festve, hanem a fa természeti színében; mert csak is a népnél voltak fenyőből, másutt faragott tölgy, dió vagy kőrisfa; míg a főbbeknél a mahagoni és ébenfa sem vala ritka, mi színes csigahéjjal bronz ezirádákkal, szobrocskákkal s családi czimerekkel volt elöntve. A székek, lóczák kemény fáját, drága vadbőrök, keleti szőnyegek fedék. A töltött, zöld posztó és bőrrel behuzott székek, diványok még ritkák. Mert a régiek értékes fegyverekben, drágakövekben, ezüst és aranykupákban, edényekben s nem divatos haszontalanságban ke-resték a fénytűzést.

A tágos folyosóból a szobákba vezetjük olvasóinkat. Az ajtó- és ablakrámaik faragvánnyal vannak rakva, vagy mint akkor mondani szokták, kornisosok ⁴⁾; az ablak üvegtáblái fel-

¹⁾ Bethlen Miklós ifjúkori élete 314. ²⁾ A római ház és butorzatát l. *Antiquitates Graecae et Romanae a C. P. Montfauconio collectae et in Compendium redactae a M. I. S. Schatz. Norinberg. 1757. 216. l.* ³⁾ Rich, *Dictionair d. Antiquités Romaines et Grecques. Paris 1859. 47. 54. sat. sat.* ⁴⁾ L. az 1642-i árszabályt.

láb átmérőűek, melyek hat szegletbe metszve, ónba vannak foglalva, s melyeket többnyire kemény vasrács biztosított ¹⁾.

Legelőbb is az előterembe, vagyis az ebédlőbe lépve, falát sok helyt már festve találjuk; padlazata fenyő. Az ajtó egyik felén karzat áll, zenészek számára, másik felén, rács megett, aranyozott pohárszék ²⁾, mely ebéd idején ezüst tálak, tángyérok, csészek, kupák, serlegek alatt görnyedezett; a terem közepén csillár függött, melynek ágai gyakran szarvas-szarvból vannak idomítva; potlólag a falon itt-ott tükör megületű karos gyertyatartók, alattuk karos padok, szőnyeggel beiterítve; a terem piaczn nagy négyszegletű kibuzó asztal, melyet szőnyeg nélkül képzelni sem lehet.

Az ebédlőből az urháza b a nyitunk, mely ugyan katonai egyszerűséggel van butorozva, de mindenén annyi tömörség, mintha századokra lenne számítva. A fal többnyire veresre festett. Ha a kandalló feje, a zöld színnek sem szabad meszsze maradni. A patriciusi butorzat egyes részei: egy márvány asztal a pénz olvasásra; falba illesztett almárium ³⁾, mint apró fegyver és löportár; faragványos, négyszögű, kemény, vasas láda, négy nyolcz ütközös zárral, melyet a Hunyadi várban még láthatánk, s melyet arany és ezüst pénz sulya szegzett a földhez; ott állt egy fakokra osztott hátú írószekrény, mint könyv és levéltár, melynek egy példányát, ébenfából, csigaház és elefántesont ékitménynyel, mit János királynak tulajdonítanak, a pesti nemzeti Muzeumban most is bámulhatjuk; még ott áll pár karospad és egyes szék, tigris és párduezbőrrel beiterítve; a földön itt-ott medve és farkasbőrök. S mindezt a katonai fogas egészíti ki, melyen drága fegyverek, s még drágább löszerszámok. Ennyiből állana az urháza butorzata. De mégsem; a falon még ott függ a családi czimer, s pár ősi kép

¹⁾ A lakosztályok és butorzatára nagy világot derít a gr. Hallerek sztpáli és fejeiregházi kastélyaik 1714-i leltára, mi e családnál látható. ²⁾ Gr. Bethlen Miklós nagyobb életirata II. 98. ³⁾ A rómaiak armariuma l. Rich, Dictionair 54. 575.

János Zsigmond udvari festője, Schulze János s mások ecsetjei után ¹⁾).

Az urháza mellett állt az inasokháza, csaknem ugyde egyszerűbben butorozva mint az uré; de mégsem egészen egyszerűen, mert azon korban az inas az ur szegényebb ifju rokonaiból, az ur harezi szárnységeiből állott.

Az ellenosztályban az asszonyházába kopogtatunk be. Mindenén azon aetheribb, átlátszóbb színezet ömlik el, mi a goth stylen a nehézkesebb byzánczi ellenében. A kandallón tarka virágzat ²⁾, a fal virágosan van festve, mit itt-ott szeszélyes színezetű persa és dán szőnyegek kárpitoznak; az almárium arany párkányzatu s ajtai üvegesek; az ágy előtt, terítő helyett képes kárpit, vagy selyem redős ugynevezett supellát ³⁾, melyek fedezete alatt a párnák, lepedők, paplanok arany-ezüsttel, vannak himezve. Az öltöző szekrény, miként az Apafinéjé, mit a pesti nemzeti Muzeumban láthatni, ébenfából készült, s bronzal gazdagon van ékítve. Sőt kicsinyben a zongora is megjelenik már, milyen a Tököli Istvánnéjé a pesti Muzeumban, milyen ugyanott a varrópárna, melynek belsejében a hurok mai napig fenn vannak. A székek itt már inkább töltöttek, mi egyébaránt a Bethlen Gábor szobájában is felmerült ⁴⁾. Végül a fogas sem hiányzott, mely itt párkányos, s rajta skofium aranynyal vart bársony magyar és cserkesz nyerges, néhány bokor ezüst kengyel ⁵⁾, himzetes kantárok, mint azon lovagias kor öltözéke kiegészítő részei.

Mellette volt a leányokháza, s ugynevezett belső konyha, melyeket szövöszék, fogasokon függő fonalmatringok, gomolyák, mint a jó gazdasszonyság jelvényei nélkül, képzelünk sem lehet.

¹⁾ Schulzenak J. Zsigmond 1569. dec. 20 n kiváltságot ad, hogy képeit, rajzait utánnyomatva behozni, árulni ne lehessen. l. gr. Kemény Józsa. gyűjt. Append. Dipl. ez évez. ²⁾ Legolesőbb kályha volt a zöld, a fehér arágább, legdrágább a virágos, mi egyébaránt német eredetű. ³⁾ A kárpit és superlát érteimezéséhez l. Bethlen M. nagyobb életirata 184. I. 375. II. 98. ⁴⁾ Kemény Ján. Önéletirata. ⁵⁾ Bokor annyi mint egy pár.

A család szorosan vett osztálya mellett, még néhány szoba, melyet a magyar vendégszeretet, rokonok, barátok s soha sem látott idegenek számára tartott, az ugynevezett vendégszobák, melyekben mindenki azon otthonosságra számíthatott, mint saját tűzhelyénél.

Ott állt a konyha, óriás mérvű szerkezetével, hol nem egyszer egész őz, szarvas, borju, s tán ökör is forgott a nyárson. A fogarasi konyha, roppant száju kéményével még áll, s Dézsen a Rákóczi-féle konyha kéménye ma is mint kis torony emelkedik.

A konyha közelében, állványon, miként maig is sok helyt van, esengetyű volt felállítva ¹⁾, melylyel a konyhamester jelt ada, hogy kész az étel, jelt, hogy az inasok már felvitték.

Ott volt nem messze a telt éléskamara, s az örök füstölgő sütőház, hol az ácsorgó kopók és agarak ellenörködése mellett, a fejr és udvari cipósütés egymást váltogató.

Még csak a konyhák léletpárját a pinczéket kell említenünk, melyek az egész épület hosszát elfuták, melyek közül a krakkói, a francia pinczéket ismerő Gerandot is bámulatra ragadta ²⁾. E pinczéket hordók sora szegélyezé, melyek negyven vagy ritkábban nyolczvan erdélyi vedresek, mint a melyek szerint az eladás folyt; de öreg hordók sem hiányoztak, melyek fenekén, mint a rómaiaknál Bacchus ³⁾, úgy nálunk Donát vagy Orbán, féldombor faragványban poharat tartott kezében.

A mellék épületekre nem sok a mit mondhatunk. Mindazáltal nem szabad felednünk azok kiegészítő részét, a nagyszertű istállókat, lóiskolákat, melyek ha nem is képviselték azon tulságos gondolatot, melynélfogva Nero lovának templomot emeltetett, mindazáltal figyelmeztetnek arra, hogy a magyar páriáiban csatái részesét látta, mely ha kellett meg tudott halni érte.

Berekesztésül említenünk kell még egyet, a szakállszá-

¹⁾ Apor, Metamorphosis II. czikk. ²⁾ Gerando, Siebenbürgen u. s. Bewohner. Leipzig 1845. II. 6. ³⁾ Rich, Dictionair 134.

ritót, hová a régi magyar, ha megtért báránylegelte rétei, kalászos mezejéről, félre vonult, s szárítá ebéd után tisztára mosott szakállát. Félfedelesek fölpadok voltak ezek, oly helyre építve, honnan legszebb volt a kilátás, melyeket a Vécsvár s Szentpáli kastély fenlevő szakállszárítói a Maros szép völgyére engednek.

Ilyen volt Erdély aranykorában az értelmiséget és befolyást képviselt osztály laka. Külsőleg kis erősség, mely a feudalkor személyes szabadságát, az egyesek divatos önállóságát, künnöl vagy fennöl jövő megrohanások ellen egyaránt védte. Benn kis fejedelmi udvar, hol a családfő boldog családjá, lekötelezett környezete közepette élvezte a patriarkai szép idöket. Mint családapa gazdáskodott, természet, idyli öröme-
ket élt; mint polgár megyei s országos tisztségeket viselt; s ha megharsant a harczi kürt, a test és lélek teljerejével csatákra szállt, s vagy jött többé vissza vagy soha sem.

Ennyit röviden az urlakokról. De mielőtt építkezésünk jellemzését berekesztenök, városainkról tartozunk néhány észrevétellel.

Már a nemzeti fejdelmek korában a polgár osztály, s illetőleg a városok, mint kiváltságosok, mint a megyei élet kiegészítő részei jelennek meg, s a hon és honi szokások fenntartása s a mivelődés fejlesztésében nemkevéssé részt vettek. Mindazáltal építészeti tekintetben rölük nem sok sajáttságot jegyezhetünk fel. Amnyit látunk, hogy miként másutt, nálunk is megvolt, hogy mikép ma is a falusiak, házaikat nem építék az utcásorba, hanem néhány öltre belebb, hogy a portyázó csapatoknak ne essenek útjába. A házak utcahosszára építése újabb gondolat, s még ma is csak nagyobb városaink sajáttsága.

Kettőt mégis meg kell jegyeznünk. Egyik az, hogy a svájczias nagy élékönnyöklő fedelek városainkon szintén divatoztak. A kolossalis fedelek, még Kolozsvárt is, korunkra jöttek, s itt az utolsókat a forradalom utáni katonai parancsnokság tépette le. Miként a törökök kiülnek, lábaikat keresztbe rakva órákig szivják csibukjokat egymással szemben: úgy a magyar polgárnak e fedelek alatt volt szakállszárítója,

itt beszélgette saját és ősei hazafias tetteit; valamint azt is meg kell említenünk, mikép e fedelek szolgáltak a magyar színészet első színpadánál, a közönség az utcáról nézván a játékot.

A nagy fedélzet mellett még van egy, mit meg kell említenünk, mi inkább piaczos helyeinken divatozott. Régen nem voltak boltok, hanem ha jött a vásár, megjött a kereskedő, kiket a nép sok helyt maig is görögnek nevez, — vagy azon ránk nézt boldog időben, mikor a levántei kereskedés Erdélyen átfolyt, míg a török tönkre nem tette, jött a fuvaros, hozta a keleti árukat s helyet keresett: ezen időben mondom, mikor Erdélyt kincses Erdélynek méltán nevezték — a rakhely és bolt a piaczi házak előtt volt, a kiálló fedelek árnyában, melyek előbb csak oszlopokat, végre emeleteket kaptak, s előálltak az ugynevezett lábas házak, melyekből Kolozsvárt és M.-Vásárhelyt ma is példányok vannak fenn, melyeket lerontás helyett kiesinosítva, még egyszer áruhelyekké lehetne alkalmazni.

II. FEJEZET.

NEMZETI VISELETÜNK

Viseletünk sajátosságai.

Említők, hogy az europai mivelődés a görög-római miveltségben találja forrását, s hogy a magyar övét ezeknél meszszebb kútfőre, a scythára viheti vissza: így vagyunk öltözetünk eredetével is.

A görög-római öltözet főjellege a bőség; náluk férfi és nőalak egy szobor, melyre redőkbe lefolyó szövet van vetve, mi vállán kapcsolódott, s ujja nem lévén, jobb karját szabadon hagyá; a scytha faj öltözete ellenben czipő, mi a görög-rómaiaknál hiányzott; harszi életre számított szűk nadrág; térdig érő, derekban megövedzett dolmány; mire ujjakkal ellátott hosszabb felöltöny jött; mindezeket előre hajlott tetejű, alján prémes süveg egészített ki. Így öltöztek a scytha fajhoz tartozó párthusok és dákok, így az ezekkel szomszédos trákok és

phrigeek, mint ezt a Theodosius oszlopa Konstantinápolyban, a Trajáné és Septimius Severus diadalíve Rómában fentartá ¹⁾.

A scytháké tehát az öltözet, melyben a magyar viselet első alapvonalait látjuk ²⁾, azon törzsé, melytől a magyar magát büszkén származtatja.

Bár Herodot a scytha fegyverzetben még fegyvereink nagy részét is felmutatja ³⁾, nem czélunk visszamenni az ős időkre; csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy már Kálmán király 1100-ban a papoknak megtiltja, hogy hasított ködmönben, kihányott dolmányban, zöld mentében, színes saruban s több efféle világi öltözetben ne járjanak ⁴⁾; a XIII. században keletkezett budai képes krónika mintha csak az említett oszlopok ábráit s Kálmán királytól fenhagyott öltözeteket ismételné, őseinket saruban, szűk nadrágban, dolmányban, feltollazott süvegben ábrázolja.

Hibás tehát az állítás, mintha törökös bő nadrágban jöttünk volna ki, mert ha volt őseinken valami bő a láb körül, az lenszövet, mit a nép maig is visel, de senkinek sem jut eszébe, nadrágnak nevezni.

Nem mondjuk, hogy őseink nemzedékeken keresztül húzódott kijövetelöket diszruhában, kócsagtollason tették volna; de hogy viseletünk szabását itt tanultuk volna, az ellen felesleges volna küzdeni. Mert a mint megtelepedtünk, már kiöltözve találjuk őket. S szépsége oly varázs erőt gyakorolt, hogy a két magyar haza minden nemzetei azonnal elsajátíták. Erdélyben a szász és oláh nép most is abban jár; sőt magokat a szász írókat idézhetjük arra, hogy a nemzeti fejedelmek alatt az erdélyi szász városok férfiai asszonyai a magyar ruhát viselték, csakhogy valamivel bővebben és hosszabban ⁵⁾. Ily féldombor mivű siremlékeket ma is látunk Szeben főgyházában. Sőt, hogy a szász hatóságok tisztai egészen II. József császár

¹⁾ Lásd Montfaucon, *Antiquitates Graecae et Romanae*, Schatz Compend. Libr. II. C. IV. Táb. 89—90. ²⁾ Klemm elismerése, *Handbuch d. German. Alterthumskunde*. Dresden 1836. 54. lap. ³⁾ Herodot, *Libro. IV.* ⁴⁾ Kálmán kir. Decret. Libr. I. Cap. 70. ⁵⁾ Toppeltinus, *Origines et Occasus Trans.* 80. I. rajzát VIII. tábla.

idejéig megtarták, hogy a szász papok viselete még korunkban is sokhelyt magyar, azt szintén szász írók is elismerik ¹⁾.

Nem is csoda. Mert bár elleneink annyi szépet és jót elvitatnak a magyartól, de viseletünk festőiségét még senkinek sem jutott eszébe kétség alá hozni. S hogy a szépség törvényei szerint kétség alá sem vonható, ez nemzeti hatásunk egyik biztosítéka.

Három sajátság emeli a magyar viseletet Europa több népei öltözéke fölé: a szép alkátot kitéjtető szűk szabás, a virító kelmeszín s a rajta elömlő sinorzat s drágakövek.

Az első harcziasságunk, a két utolsó régi fényünk, egykori jóllétünk, keleti vérünk kifejezései.

A magyar, mikor felöltözik a világ legszebb katonája — a huszár, ki alól csak a harczi paripa hiányzik; s mikor diszruháját öltifel, ragyogó élő szobor. Mit a görög művész csak meztelen alakban tudott félistenei szobrán vissza adni, azt a magyar izlés testhez simuló mezzel állította elő

Hogy szebb, mint a nyugot europai nemzeteké, azt külföldi írók is bevallották ²⁾. Azonban, a ki viseletünk festőiségét akarta volna tanulmányozni, Zápolya István nádort kell vala látnia 1494-ben, mikor Löcsén királyát s a lengyel udvart vendégelte, mikor nem volt egy nap, melyen 3000 aranyot ne ért volna az öltözet, mibe megjelent; vagy Bethlen Gábor fejedelmet, azon virágos ezüst öltönyben, mikor kocsagtollas paripáján s egy nász kíséret élén, mely hullámozó drágagyöngy tengerhez hasonlított, közelgő arája, Katalin herczegasszony elé lovagolt Kassánál ³⁾.

Nyugot izlése kelet ábrándos képzelődésével soha szorosabban nem párosult, mint a magyar öltözetben. S mi öseink miveltségének oly világos bizonyossága: öltözetünk maga a szabás tökélye, melyen a nemzet geniusa, az europai illem minden szabálya annyira ki van merítve, hogy a leggazdagabb képzelet sem képes rontani és bontani rajta, mint azt europai vi-

¹⁾ Archiv. des Vereins N. F. II. 62. ²⁾ Ortelius, I. 20. ³⁾ Kemény János, Önéletirata Szalaynál. 80. l.

seletnél minden dandy megkísérti. A magyar öltözet a klasszikus kor azon szobraihoz hasonlít, melyeket utánózni lehet, de ha csonkán merült fel, a legönhittebb művész reszketve nyúl vésőjéhez, hogy azt kiegészítse.

Oly öltözet, melyet csak magyar tud szabni, s csak magyar tud fesztelenül viselni; mely a magyar éperős-alkotával, délczég nyílt tekintetével van ugyan legjobb öszhangzásban, de azért olyan mint a regebeli bűvöltöny, mely az aluszékonyból tüzről pattantat, a gyávából férfias, s még a félénkből is vitézt, vagy mi ugyan annyit tesz, huszárt képes teremteni... Ilyen a férfiak viselete, hogy milyen a nőké, alább vesztünk alkalmat megjegyzéseket hozni.

Ennyit a szabásról. A színre megjegyezzük, mikép a magyar fekete színt csak gyászában hordott; s hogy legkedvesebb színe a vérszín, s legkedvencebb kelméje a bársony: így van festve I. Rákóczi György fejedelem, veres bársonyban; s Bethlen Gábor fejedelemnek oly kedvencz színe, hogy nem csak udvarát járatá vörös bársonyban, hanem még véghagyományában is azt rendelte, veres színnel gyászolják, mit azonban a nemzet mély bánatával nem talált öszhangzónak... A sinorzatról, ékitményről beszélnek képeink, beszélnek viseleteink, a mindennapi élet.

Viseletünk kelméi.

Mielőtt tovább mennénk, hogy tájékozást adjunk viseletünk izletessége s eleganssága felől, azokért, kiknek nem jutott a szerencse, hogy országgyűléseinken bámulhassák — kelméjéről bővebben kell szólnunk.

A hajdankorban, mikor a posztó még drága, s a kéjelem-hajhászat nem nyomá úgy a kedélyeket, felső öltönyeink egy része bőrből vala. Az erdélyi oláhok által fentartott ködmenek, melyrevalók nem egyebek, mint az egész és csonka ujjú menték, bőrből készítve. Hogy a magyarok viselték, világos Kálmán király fenebb említett törvényczikéből.

Azonban, ugyancsak ott láthatólag, a posztó már az első századokban otthonos, bár Erdélyben az első posztót 1546-ban

gyártották ¹⁾. A kiváltságos osztálynál jókor átalánossá lett, míg a népnek, a nemzeti fejdelmek alatt is tiltva volt ²⁾. Oly törvény, melyet sem Egyiptom azon templomi felirata, mely a fényüzést bevivőre átkot mond, sem őseink spártai jelleme nem igazolhat; midőn szemök láttára a velencei köztársaságot éppen a támogatá, hogy dúsgazdagsága közepett is, az aranyban úszó patricius a néptől öltözetben magát külön nem szakasztá. Hogy a szerényebb rész itt is a néppel s illetőleg sokáig a ködmennel maradt, gyanítnunk engedi Bethlen Miklós, ki még a XVII. század végén gr. Apor Istvánt ködménből nyuszt és bársonyba öltözött embernek nevezé ³⁾.

Azonban a közlekedés, mi Europa egyes tartományai népviseletét tönkre tette, a bőrt nálunk is csakhamar háttérbe szorítá. Szövetek jöttek előtérbe. Anglia és Németország posztói, Olaszország selymei és bársonyai, Törökország bársonypuha bőrei kezdék előnteni Erdélyt; a pénz érettek pataiban folyt ki, s nem hogy gyárokról gondoskodtak volna, hanem azon kisserü palliatív szerre gondoltak, hogy a népet viselésétől elzárák; s 1625-ben meghatározzák, hogy a fejdelem minden évben embereket küldjön Bécsbe, Krakkóba, Nándorfejérvárra, mint az akkori főpiaczokra, kik a kelmék ottani áráról tudomást szerezvén, kereskedőinkkel szemben azokat árszabályzat alá vessék ⁴⁾. Következtében árszabályok keletkeztek, s ezeknek köszönhetjük, mi itt következik, hogy az akkor divatos kelmékről tudomással birhatunk.

A kelmék fő tevőrésze a szövet.

Akkor is ötféle szövetet használtak: bársonyt, posztót, selymet, szőr- és lenszövetet. Hogy melyikből minő fajtát, az 1627 és 42-beli árszabályzatból, azok ára szerint állítva össze, elősoroljuk.

Hogy azok minőségéről fogalmunk legyen, meg kívánom közbevetőleg említeni, hogy a pénznek akkora becse volt, hogy

¹⁾ Kemény, Fundgruben. I. 32. Miles, Würg-Engel 40 l. ²⁾ Ap-
probata P. V. Edict. 47. ³⁾ Bethlen M. nagyobb életirása II. 142. ⁴⁾ Szépiro-
dalmi Közlöny 1859. 33 szám.

egy borjas téhen 3—4 ft. egy 40 vedres hordó bor 10, egy pár ökör azon időben 12—15 ft. vagyis annyi ezüst huszas, mint ezt a székelynép maig is számítja.

Legkedveltebb kelme a bársony. Fajtái szín és minőség szerint következők:

veres, testszín, skarlátszín és szederjes, sima, singe	9 ft.
zöld, kék, fekete „ „	8 „
velencei bojtos bársony „	6—7 „
színes, virágos „ „	4—5 „
fekete, virágos „ „	4 „
a köz-sima, ugynevezett genuai, s a modonzer	3 „

Bár olvasóim is észreveheték, legyen szabad megjegyzem, hogy e szerint négyféle bársonyt használtak: ugynevezett dupla simát, bojtos, virágost és közönséges simát, melyek egymástól egy-egy forinttal álltak alább alább, míg a köz sima a legfinomabb bársony árának egy harmadára szállott alá ¹⁾.

A bársony után a posztó következhetik, mint a mely becsben, árban a bársonnyal versenyzett. A posztók, ma már ismeretlen csodálatos neveik s áruk szerint, így következnek:

velencei skarlát	mayzler singe . — 1 ft.
(vörös) singe. 4—12 ft.	karasia singe 75 pénz — 2 ft.
gránát (kék, zöld,	kentula és fodorillér
medgyszín) sin. 4—5 ft.	singe . 60—75 p.
skarlátin (zöld és	morvai singe 40—60 „
kék) singe 3—5 ft.	boroszlói singe 28—33 „
csimazin singe 3—4 „	brassai, kék,
sáia és rázsa singe — 3 „	szederjes singe 45—75 „
lazu és faylandis 2—4 „	a fodor posztó singe — 60 „
stamet singe . 1—2 „	festett aba vége 5 ft. —

¹⁾ Velencei, luccai, a piacot jelentette; a dupla bársony nevezet ott jön elő, hol ugyanazon piacról több osztályu bársony hozatott, s azzal a jobb fajtát jelelék. Az 1642-i árszabályban tarbársony is fordul elő 6 fton, holott simák is említve vannak.

Mi finomak lehettek a külföldiek, mutatja azon arány, melyben áruk áll a brassaihoz. Drágák voltak. Képzeltetni, hogy a velencei skarlátot csak is főurak használhaták; utána következett a török gránát, mely színére nézt, kék, zöld vagy medgyeszin, ezt a főemberek szerették viselni, s oly tartós volt, hogy három-négy rendbeli anglia posztót elnyűttek, míg ebből egyet; a köznemesség inkább a fajlandist alkalmazta ¹⁾.

A posztók után jönnek a selyem-szövetek, következő renddel:

kamuka	singe	3—5 ft.	az alábbvaló tafota,
terczenella	"	—3 "	a csemelyet, színes,
virágos atlacz	"	—3 "	habos singe . 75 pénz
sima atlacz	"	—2 "	mohár, a velesz singe 35 "
a dupla kanavác,			lobogónak való tafota
a tábit és tafota	2—3 "		singe . . . 33 "

Negyedik osztályba jönnek a szőrszövetek, melyek egyébránt legfelebb béllésnek voltak használva, s e szerint csekély szerep jutott nekik; legyen elég annyit emlitenünk, hogy minőségeik szerint singétől 60—80 pénzzel fizetődtek.

Végso osztályt képeznek a gyolcs szövetek, melyek így következnek:

czinadof nevű finom		lengyel gyolcs singe 33 pénz
gyolcs singe . . . 1 ft.		hajtott gyolcs singe 26 "
fél czinadof vagy gallér-		ulmai v. truppai,
gyolcs singe . 60 pénz		sakarmasingyolcs 20 "
jancsár patyolat 40—80 "		aranyos, szérszélű,
jancsár patyolat		szálé patyolat 12 "
gyapottas és a sleziai 25 "		

Bár mennyire drágák voltak is a magyar viselet kelméi, hozzá kell gondolnunk a díszítményt, mi a kelménél schogy sem jött kevesebbe.

A díszítmény egyike a prémezet.

¹⁾ Apor, Metamorphosis. V. czikk.

A prémek legfőbbikét a prémbőrök tevék, melyek nyersen értéke következő:

egy erdélyi hiuzbőr	4—8 ft.	egy rókabőr	40—70 pénz
medvebőr . . .	4—5 „	borzbőr .	— 10 „
vidrabőr . . .	1 ft. 25 p.	báránybőr	6 — 8 „
öreg farkas	80 p. — 1 ft. 25 „	apró kecske	2 — 4 „
magyaró-nyest	70 „ — 1 ft.	vadmacska, nyúl,	
bükknyest	60 „	göreány, höresök	2 „

Ennyi féle prémet szolgáltatottak bérceink, a többi külföldről kaptuk; azonban akkor a viselő ruhára jó volt a hazai, s a most háttérbe szorult rókatorok nagy szerepet játszott.

A vad prémet, természetesen csak a hidegebb évszakokra számított öltözetekre alkalmazzák. A nyáriak arany, ezüst, bársony, selyem és szőr prémet kaptak; melyek értékek szerint így következnek:

portai aranyprém, lőtja	1 ft.	sik selyemprém lőtja	20 p.
nápolyi selyemprém „	60 p.	szőrprém vége . .	1 ft.
bársonyprémé .	16—40 „		

A prémezet mellé hozzá kell gondolnunk a sinorzatot a vitézkötést, sulytást és gombokat. A török sinor vége 60—70, a hazai singe 2 — 3, a gyapott és szőr sinoré, galandé 1 pénz. A ruhákat hajdan galandba, vagyis szőr, selyem, ezüst vagy arany szalagba szegék, a sinorba szegés csak később jött divatba ¹⁾.

A gomb, mire a magyar oly sokat adott, többire gombkötő munka. Alakjukra nézt a felső ruhákra valók, mik nagyobbak valának, szárosak; a kisebbek, miket alsó ruhára alkalmaztak, völgyesek. Anyagjuk és árjuk szerint így következnek: egy pár, felsőre való, arany ezüst fonallal gazdagon szőtt száros gomb, melynek vitézkötése, rojtja arany 5 ft.; egy pár, mentére való, aranynyal ezüsttel szőtt száros gomb 1 ft.; tízenkét pár valamivel kisebb 20 ft.; dolmányra való, vont

¹⁾ Apor, Metamorphosis. V. czikk.

arany, vont ezüst, vagy skofium arany skofium ezüst, selyemtekerésre csinált völgyes öreg gomb hármá 1 ft.; felsőre való tiszta selyemből szőtt, arany-fonallal elegyített vitézkötési és rojtu pár gomb 2 ft.; mentére való selyem, száras gomb párja 25—33 pénz; dolmánra való száras, selyemgomb darabja 2—5 pénz.

Drága fonalokról lévén szó, felesleges bővebben említenünk, hogy azok a sinorzatban nagy szerepet vittek. Ilyenek az aranyfonal, melynek lóttja 50, az ezüst, melynek 48 pénz; ilyen a hajszál-vékony skofium aranyfonal, melynek $3\frac{1}{2}$ lóttos levele 5 ft. a skofium ezüst, melynek levele 4 ft. 75 pénz; ilyen végre a sodrott vagy vizsált és sodratlan selyemfonal, melynek lóttja 48—50 pénz vala.

A női ékitmények s különösen a csipkékről később lesz alkalmunk szólani.

Ilyen volt a régi magyar viselet kelméje. Drágák, de tartósok. Tartósok, mert minden fényelgés mellett olly egyszerűség uralkodott, hogy bár törvény nem vala róla, ki volt mondva, hogy nyárban bársonyt egyedül a fejdelem viselhetett ¹⁾. Pedig viselhettek volna, mert akkor hazánk aranygyapjának mi voltunk Jásónai.

A férfi viseletek.

A bajusz, szakáll és haj.

Mielőtt a sajátlagi viseletekre térnénk, érdekesnek találjuk az ember legnemesebb részére, a főre vetni néhány pillantatot, mint a mely által maga a természet egyik nemzetet a másától megkivánta különböztetni. A csontok alkotása vizsgálatát a koponya-tanra bizzuk, az arcvonalok különböző idomulását sem kutatják: csupán a hajzatra szorítkozunk, mint a mely emberi akarat alá lévén vetve, viselete által a nemzeti hajlam jellemzőleg nyilatkozik.

E hajzat három féle: bajusz, szakáll és a sajátlagi haj.

¹⁾ Apor, Metamorphosis. V. czikk.

A magyar nemzet elejétől fogva igen sokat tartott a fő ezen ékeire, annyira, hogy ezek hárma nélkül férfias főt nem is akart képzelni. Innen volt, hogy midőn az ausztriai ház magyar trónra jött, koronás fejei, hogy a nemzeti izlésnek eleget tegyenek, jónak látták, nagy haját, szakállt, sőt bajuszt is hagyni; legalább az osztrákházbóli első királyok, mint I. Ferdinánd, Maximilián, Rudolf így jelennek meg pénzeiken.

A magyar legtöbb súlyt a bajuszra fektet. Innen a közmondás: bajuszra jár! mi eredetileg a pohár sorát jelelé. Európa bajusztalansága a görögök és rómaiak utánzása. S a mennyire idegenkedett tőle a germán elem, épp oly szerelmesek belé a keleti népek, s ezek közt a magyar; mely a helyett hogy valamely olvadozó adonisi arcot adna, még a szépség osztásnál elkésettek arcának is bizonyos férfiasságot kölcsönöz.

Már Ázsiából bajuszosan jöttünk ki. A régiek úgy viseltek, mint isten teremtetten, hogy némelyeknek egész ajkát beárnyolá. Később idomítás alá jött, de azért egész korunkig egy televér magyarnak sem jutott eszébe azt levágni.

A róm. katolikus papokat utánozva, a mult század közepén a protestáns papok is elkezdtek volt leberetválni; de az újabb időben kivétel nélkül meghagyták.

A bajusz után a szakáll foglalta a második rangot. Régen a férfiasság kifejezése, mit Nagy Sándor kora puhuló izlése kezdett beretválni. Tőlek tanulta el Európa, míg a keleti népek, s azok közt mi is, soha sem birtuk határozattan utánózni.

A dák, mint scytha faj, szakállosan jön elő Traján oszlopán. Mi is szakállosan jöttünk ki; annyiban mégis már az első századokban Európa izléséhez látszatunk hajolni, mennyiben, miként a római régibb fiatalság ¹⁾, az áll két feléről két hegyben eresztők le röviden. Így jelennek meg régibb képes krónikáink képei, ily szakállal maradt ránk trenesini Csák Máté szobra, a pesti n. muzeumban.

A török Európába nyomulása, s Erdély török védelem alá

¹⁾ Rich, Dictionair 75. 337.

jutása nagy kerek szakállat hozott divatba. Már a mohácsi napok előtt akkora szakállat viselnek, hogy 1524-ben, midőn egy tanács ülés alkalmával Szalkai László esztergomi érsek, Fransepán Kristóffal összejött, ennek szakállába kapott, miért ez annak sima arczán vett elégtételt... Ily szakállal jelennek meg pénzeiken fejdelmeink; s köztök a török legnagyobb kegyence, Bethlen Gábor, a legnagyobb szakállal.

E tekintetben szabály, hogy a fiatalság szakállt nem viselt; de mihelyt megházasodtak, mintegy a férfinai gondok felvétele kifejezésére, azonnal szakállt hagytak. S ezen szokás annyira tartá magát, hogy Apor P. feljegyezte, mikép a XVII. században egyedül Béli Pál nem hordott szakállt, s ő is csak azért, mert tatárabságában ura gyakran megrángotta, s ekkor felfogadta, hogy ha isten megszabadítja, szakállát áldozatul hozza ¹⁾. S Kemény János mintegy önvádkép hozza fel, hogy már első fia is megszületett volt, s csak akkor hagyata szakállt ²⁾.

Bár nagy szakállt viseltek, bizonyos idomítás alatt tarták. Mikor át kezdék engedni a természetnek, annak volt jele, hogy a nemzet elégtelen. Minél inkább nyomta valami elháríthatlan a nemzet szívét, annál hosszabbra hagyá szakállát. S mivel így viselni nem szerették, ha meghagyták, gyásznak volt kifejezése. Már az őskorban megjegyezték, hogy a nemzet szent László királyt szakálla meghagyásával gyászolta meg. Perényi Péter ki a Zápolyakori köppenýforgató vitézek nagymestere volt, s végre e büniért a németújhelyi börtönbe esett, s csaknem végső perezéig ott senyvedett, — bujában szár középig érő szakállt nevelt vala ³⁾.

A XVII. század vége felé, a mint az osztrák kormány benyomult, úgy látszik, a borbély művészetnek e téren is felhozta csillagát: beretválkozni kezdettek, de csak azok, kik jól érezték magokat. Mert azt mondja Cserei, hogy midőn a bukott forradalmár, gr. Tököli Imre török segítséggel Erdélybe rontott, s zernyesti fényes győzelme után magát Keresztényszigeten, Szeben mellett, fejdelemmé választatá: Petrőczy Ist-

¹⁾ Apor, *Metamorphosis*. V. czikk. ²⁾ Kemény J. *Önéletirata*. 263. ³⁾ Magy. Tört. Emlékek. III. 87.

ván és Sándor Gáspár, menekült társai, azonnal leberetváltak; Tököli pedig, mint okosabb ember, még nem látván végét a bujdosásnak, szakállosan lépett elő beigtatási ünnepélyére ¹⁾, mit bukása nem soká csakugyan követett is.

Ezen kor után mindinkább gyérült a szakáll viselete: de soha se ment ki egészen, mintha azon hitregét kapcsolták volna hozzá, mit a Sámson hajához. Mignem a nemzet 1825-ben történt felébredése a szakállviselést ismét életbe léptetvé, a 48-i forradalom pedig végkép helyreállította.

Harmadik és utolsó, de nem kevésbé jelentékeny szerepet visz a magyarnál a hajzat.

A dűshajzat nőknél az érzelemdűsság, a férfiaknál dűszakáll s bajusz társaságában a férfiaság fokmérője.

A hajviselet körül a nemzeti izlés nem sok befolyást tartott meg magának. S ez így volt minden nemzetnél. A rómaiaknál az ifjak nagy haját viseltek, s azt gondosan felégeték; a vének rövidre nyíraták, mert asszonyosnak nézték ²⁾. A régi európai fogalmak szerint a nagy haj szabadság, a vágott haj szolgaság jele volt ³⁾.

A dákok Traján oszlopán szintén rövidre nyírott hajjal jelennek meg. Honnan eredt⁴⁾ tehát az oláh nép hosszú hajviselete, mindjárt kiderül.

Őseink az e részben zavaros krónikák szerint nagy hajjal jöttek ki, mit tekeresbe kötöttek ⁴⁾, úgy, miként a vén székelek vakszemök mellett leeresztve, most is viselik... A lovagkor Európában gondosan fűrtözött vállatverő haját hagyott; hőst rövid hajjal képzelni sem tudtak. A pápa e barságra emlékeztető jelre eleget is bullázott; de azért annyira szépnek tartották, hogy VII. Lajos francia királytól neje Guyennei Eleonóra, mert a pápának engedelmeskedett, elvált, s férjhez ment Henrik Normannia hercegehez, ki angol királylyá lévén, Franciaországot hosszas háborúba keverte; s alkalmat ada azon megjegyzésre, hogy mivel egy királyt neje rövid hajjal s sima állal nevetségesnek talált, háromszáz év alatt

¹⁾ Cserei M. Históriája. 206. l. ²⁾ Rich, Dictionair. 91. ³⁾ Klemm, Handbuch. 60. l. ⁴⁾ Kerékgyártó A. Magyarorsz. Mivelődésének Története. I. 62.

három millió francia vérzett el. Azonban a magyar e téren Európát nem követte. Azon hajtenger, mely a XVI. XVII. század parókás korszakában a férfiakat elidomtalantja, nálunk viszhangra nem talált. Csak Máté szobra a pesti n. muzeumban felgöndörített, Hunyadi János olaj képe pedig hátrasimított nagyoeska hajjal jelenik meg, de csak akkorával, mint korunkban is láthatni.

Ezen viselet maradt a fejedelmi korra; de igen esalódnék, ki azt hinné, hogy e viselet a kényesebb szemeket sérté; mert a szépnemnek tetszeni, mindig gyengénk volt; s ez időben is a haját éjjelre felgöngyölíték, s reggel arszlán-fürtökbe bocsáták alá.

A török, e más scytha faj benyomulása e divat mellé egy mást léptetett, a fő beretválását. Ugy látszik, hogy a magyarhoz ezt II. Ulászló hozta be Lengyelországból ¹⁾. Hogy 1536-ban már nálunk is benn van, mutatja az árszabályzat, mely a magyar módra beretválásért 2, a törökért 12 pénzt határoz; mutatja azon rege, hogy Petrovics a papok fejéről a bőrt, hol megszokták beretválni, lehuzatta ²⁾.

Különös ellentét akkor nyugot és kelet Európa izlése közt. Kelet fejét megberetválta, s nagy szakállt hagyott; míg nyugot szakállát levette, s haját még parókával is lombosítá. Egyébaránt nem egészen új gondolat, mert a rómaiak is sokáig beretválák fejüket; s nem csoda, ha a magyarnál, mint harcziás nemzetnél lábra kapott, mert azon hitben éltek, hogy a mez fő az idők viszontagságát inkább kiállja; s őseink annyira is vittek volt, hogy miként Toppeltinus írja, mez fővel óráig maradhatnak a legesattogóbb hidegben.... Különben, elég idomtalan viselet, mert azon fürt, melyet fejük tetejéről, hol egyik hol mind a két vakszemőken leeresztettek, a képet egészen elferdíté, mint ezt a II. Rákóczi György, Béli Pál s mások képein látjuk ³⁾.

Azonban, a beretválás és többől nyírás egyszerre mutatko-

¹⁾ Toppeltinus, *Origines et Occas.* 84. ²⁾ Katona, *Hist. Crit.* XXII. 498. ³⁾ Rákóczi képét, Ortelius II. 179. Béliét Delibáb Naptár 1858. 80. l.

zik, s a fejdelmikorban kisebb nagyobb mértékben fenn tartá magát. Mikor a nemzet jól érezte magát, divatozott ugyan a beretválás, mert folyhatott az annyit szabályozott fõmosatás; de mihelyt változott a koczka, s harez ütött ki, a többl nyírás állott be, az, mi a 48-i forradalomban; s ha még jobban borúlt, gyászoltak: teljesen meghagyák. Mikor Isabella trónára vissza jött, Dobó István Ferdinánd vajdája szamosujvári fogságra jutott, midõn év mulva megszökött, meghagyott hajjal érkezett Ferdinándhoz, mint fogsága jelével. Bethlen Miklós is 1660-ban, mikor a török Váradot, Erdély egyik kulcsát, elfoglalta, azon fogadást tette volt, hogy nem vágatja le haját, mig isten Váradot a magyarnak vissza nem adja ¹⁾.

Az ausztriaiház fellépte után a hajviselet is megváltozott. A XVIII. század elején már itt-ott feltűnt az aulicus emberek-nél a Franciaországban keletkezett czopf, hajpor; mig a jelen században a mai divat vette kezdetét, mely az európaítól nem különbözik.

A férfi egyes öltözetek.

Készen vagyunk a fõvel, az olvasó engedelmével áttérünk az egyes öltözetek szellõztetésére.

A mily nemes része az embernek a fõ, ép oly nagy jelentõsége volt a fõvegnek minden nép és nemzetnél. A görög és római többire mez fõvel járt, s ha jött a vihar, togája vagy gall eredetû köpenye csuklyáját fejére hûzta, s mosolyogta a fergeteget ²⁾. Rómában mikor rabszolgát szabadítottak, fõveget nyomtak fejébe. Mikor Neró megholt, a római nép felcsapta fõvegét s úgy futkosott az utcákon örömében ³⁾... Csaknem hasonló értelme volt a fõvegnek, a magyaroknál is.

A régieknél két féle fõveget találunk: süveget és kalapot.

A süveg volt eredetileg a magyarok fõvege, s folyvást a magyar diszöltözet kiegészítõje maradt. Alkotó részei: prém, bársony és forgó; mind a három annyira nehéz, hogy a mai kor alig bírja megfogni, hogyan viselték télben, nyár-

¹⁾ Bethlen M. Élete. Szalaynál I. 193. ²⁾ Montfaucon, Antiqu. Graec. et Rom. Schatznál. 198. 203. ³⁾ Svetonius, Vita Neronis Cap. LVII.

ban őseink; holott még e különöz öltözékdaraboknál is meg volt a kényelem. Alap része a selyem vagy bársony, mely, mint a phrigiai sipkák hegye előkonyult, s mindig azon szinből volt, mint a mento; ezen sajátági főveget kerekén prém övedzé, rendszerint fekete bárány vagy farkasbőr, tinne-pélyes alkalmaknál Gyöngyösiként: nyusztak ölelgeték s nyestek homlokukat. A kelme fedte a fejet, s megadta a fő szabad kigözülgését, a prém pedig, mi kétfelől metszést kapott, s ez által elől hátul lehajtható lett, első felével szemárnyaló lett, utófelével a nyakat vértézé, mint a melyről öregeink maig azt tartják, hogy meghülése legtöbb betegségünk forrása.

A süveg és kalpag egyaránt eljő a régieknél, mennyiben különböztek, nehéz megmondani; azt azonban látjuk, hogy a süvegek helyett, mik többire a prémet nélkülözék, a kalpagok jöttek le korunkra; s a süveg szó ép ugy kiment divatból, mily divatban volt a fejdelmek korában, mikor annyit tett, mint ma az irodalmilag használt főveg.

Annyi áll, hogy süveg vagy kalpag nélkül daliás magyar termetet képzelní sem lehet, s hogy az, kissé félre csapva, a legdélezegebb kinézést adja; főleg, ha reá gondoljuk nélkü-lözhetlen ékét, a keleti népektől használt forgót, miből a huszárság festői bokkrétája keletkezett.

A forgó két részből áll, rüdjából és szárnyából. A rüdja grágaköves ezüst vagy arany, szárnya az újabb időben szintén ily mivű; azonban a régiek benne tollat viseltek, hogy miféle tollakat, haljuk Murányi Venus szerzőjét, a mint egy hadjárat hőséit leírja:

Az egyik szög legény, lova is szerecsen,

Süvegének nusztát őrizi egy kerecsen...

A másnak: Két vigyázó darú strázsálja süvegét...

a harmadiknak:

Szép médályos kócsag a lova fejében,

Magának is olyan fémlík süvegében...

a negyediknek:

Egy pár ráró repdes kettős forgójában,

Igen szép tigrisbőr habzik a nyakában.

az ötödiknek:

Egy phoenix madár ül nusztoz kalpagában,
Gubás oroszlánbőrt függesztett nyakában.

a többiek:

Süvegében rárók, kerecsenek, sasok,
Hátukon párdüczok, tigrisek, farkasok ¹⁾.

Egyébaránt, legelegánsabb volt a kócsagtoll.

S az erdélyi ifjak legszívesebben viseltek egy pár ráró vagy kerecsen, vagy mi legdivatosabb, három fejr darútollat, mi végre a jobb házak darvakat tartottak, azok tollát kitépték, megolajozták, s újra visszadugván, a szürke darú szép fejr tollat adott ²⁾.

Idővel a süveg ez ősi alakja mellé prémtelen nemez süveg furta be magát. Miért is a prémes értelmét nusztoz süveg nevezettel fejezzék ki; míg a mást posoninak hívák. Kétfélék voltak, duplák és egyesek, az az finomak és közönségesek. A finomak anyagja, mikép a kalapoké, nyúl vagy teveször, míg a közönségesé, fekete bárány-gyapjú; honnan színe mindenkinek fekete ³⁾. Nemez volt tehát s kalaposok készíték, s oly kicsinyek, hogy áruk 10 pénztől 1 frtig ment fel, hol a legolesőbb kalap ára kezdődött ⁴⁾.

A kalapot csak később kezdék viselni, bár azt, mint macedoniai eredetű viseletet, már a görög és rómaiak ismerték, s tengerészek, vadászok folyvást használták ⁵⁾. Hozzánk is a vadászok hozhaták be, s csakhamar a fiatalság nyári viselete lett, míg végre a süveget leszorítá. Már Bethlen Miklós-nak neje azt tanácsolja, ne menjen ki süvegben, mert igen meleg, hanem inkább kalapban ⁶⁾. A kalapok eredeti alakja széles karima, törpe tetővel; azonban a magyar a mint átvette, karimáját azonnal felkanyarítá, s tetejét magasabbra szabá.

¹⁾ Gyöngyösi Istv. Phoenix III. Könyv. III. rész. ²⁾ Apór, Metamorphosis. V. czikk. ³⁾ Apór, Metamorph. V. czikk. ⁴⁾ Az 1709-i árszabály szerint a közsüveg ára 12, a félduplái 32, a közduplái 40 pénz, míg a valódi duplái 1 ft. Mint ezen árszabály mutatja, a közönségeseket tonnákba zsúfolva szállították. ⁵⁾ Alakjait l. Rich., Dictionär. 130. 249. ⁶⁾ Bethlen Életrása II. 5. l

Ily kalapokban jelennek meg harezosaink ez időben ¹⁾, ilyen viselt azon gyergyói zászlóalj, mely a forradalomban S.-Szentgyörgynél annyit vesztett. Később, mikor az európai magas tetejű kalapok be akartak nyomulni, azon időben, mikor 1638-ban a reformátusok zsinatján azon határozat kél, hogy a deákok és iskolamesterek skatulyás süveget — magas tetejű kalapot — ne viseljenek ²⁾: képeinken félmagas kalapok jelennek meg, széles karimával, azon kalapok, melyeket Kossuth-kalapok neve alatt 1848 körül viseltünk, s mi később eltiltatott; holt nem volt egyéb, mint a mi székelyeink kalapja.

Miként a süveget a forgó, akép egészíté ki a kalapot a toll, mi Aporként többire strucz; a fiatalság valamely belföldi ragadazó madár tollával ékité; s mellé, főleg nyárbán, virágot tűzött.

Az ing Rómában, ugy másutt is, csak később jöve be.

A fejrénemüre öseink igen sokat adtak. A székely nép tehetősbei ma is annyi fejrénemüt tartnak, hogy télben nem igen mosatnak. Derekukat ing fedezé. Szabása törpe gallér, bő ujj, s rövid derék; ellenkezőleg mint az akkori németeké, kik oly hosszú inget viseltek, hogy az ingen kívül más gyolcs mezt nem vettek igénybe ³⁾. Ez ingek hóféjérek, csinoson keményítve. Az alsó ingre finom szövött pánczél-inget öltöttek, melynek melle, galléra s ujjai ezüsttel aránynyal gazdagon valának hímezve... Azonban azt is meg kell jegyeznünk, hogy Hunyadi János régi képe, a pesti n. muzeumban, a hőst kihajtott inggallérral tünteti elő.

Nyakravalót mondhatni csak akkor viseltek, ha útra indultak, az idő vihara ellen ⁴⁾. A magyar nyakravaló vége, mely nem egyéb mint keskeny shawl, selyemmel vagy skofium aránynyal volt kivarva, vagy ezüst rojt szegélyezé; sokat hasonlít a római katonák nyakravalójához, csak hogy a magyar felebb csokrozá meg, álla alatt. A nép gyolcsból, a főbbek se-

¹⁾ L. Ortellius Redivivus képeit. ²⁾ Bod P. Sz. Polikarpus 85. l. ³⁾ Kemény J. Önéletírása, Szalaynál. 53. l. ⁴⁾ Apor, Metamorphosis. V. czikk.

lyemből állíták elő; két vége övig csüngött vagy hátra volt vetve... Bethlen Miklósként a francziák a nyakravalót tőlünk vevék át, csakhogy ők az általunk használt hosszú két végett rövidebbre szabák ¹⁾).

Honn mellényt viseltek, mi fenálló galléru, nyitott mellü, sujtásokkal, s értékes gombokkal kapcsolódott.

E fölé otthon haczokát öltöttek. Ha pedig kimentek, a szűk dolmányt egyenesen az ingre vették fel, s úgy gombolák össze ²⁾).

A dolmány, mi a pánczél posztóbóli utánzása, kétféle volt: rövid és hosszú. A rövid csak csipőig ért; míg a hosszú tovább folyt, s nem egyéb, mint a mit ma attilának, zrinyinek nevezünk. Mint minden ruha darabunk, sinorba volt szegve, galléra fenálló, elől sujtás, s szőr, ezüst, arany szövetű gomb, melynek azonban száma 12-t soha sem multa felyül ³⁾. Kelméje a posztónak többire karasia vagy sáia ⁴⁾, a tehetösebbeknél gránát vagy skárlát; a selyem dolmányok kelméje kamuka vagy atlacz; legelegánsabb a bársony. Miként a kelmékből gyanitható volt, színök minden egyéb, csak nem fekete; mire azonban meg kell jegyeznünk, hogy még a mult század elején a fejér, sarga és veres frakk, szintén divat volt Európában.

Árszabályainkban előfordul a félszer és foszlán-dolmány, mely utolsó töltött s csináltatási ára kétszer annyi, mint maga a bársony. Azon hosszú, szárközépig érő selyem dolmányok voltak ezek, melyre rendesen pánczelt öltöttek. Török eredetűnek látszik ⁵⁾.

Ezeken kívül az ifjak könyökben vágott dolmányt is viseltek, mi a himzetes ingujjakat szabadon hagyá. Mit Aporként a horvátoktól vettek át ⁶⁾, holott már a rómaiak tunicáin is megjelenik ⁷⁾.

¹⁾ Bethlen M. Ifjúkori életirata. 288. l. ²⁾ Kemény J. Önéletirata. 52.

³⁾ Apor, Metamorphosis. V. czikk. ⁴⁾ A rövid csinálási díja 40, a hosszúé lebérelve 75 pénz, a gránáté és selymeké 1 ft. 25. a bársonyé 2 ft. Az 1627-i árszabály. ⁵⁾ Gyöngyösi Phoenix-e III. könyv III. rész. ⁶⁾ Apor, Metamor. V. czikk. ⁷⁾ Montfaucon. 195. L. Vizkeleti rajzait. Vas. Ujság. 1860. 22. sz.

A dolmányt csipőjökön övvel szoríták, mi szőr vagy selyemből készült; de úgy látszik nem rég kezdték viselni ¹⁾. Ünnepeles alkalmaknál a selyem sinorkákat ezüst és arany foglalatossá össze, valamint elől függő két bojtja is abból volt. Ez a keleties shawll-övedzés átalakítása lesz ²⁾.

Felöltönyül mentét vettek, mit rendesen csak félvállra vetettek, de ha zord idő volt, fel is ölthettek. A mente a diszöltözet kiegészítő része, s azon rangot foglalta el, mit a római patriciusnál a toga. Mint minden öltönyünknek, fenálló galléra van, melyről nyuszt, hiuz, vagy egyéb drága bőrbőli vállprém simult a vállra; rendesen térdig ért; ujja bő és hosszú, annyira, hogy könyökig fel volt hasítva, hogy a karnak mozgást engedjen; a fiatalság, a kurta ujjú dolmányok mintájára, nyárban csonka ujjú mentét viselt.

Ezek kiváló sajátosságai a mentének, mely azonban többféle volt.

A viselő, ifjunál öregnél hosszabb, hogy inokat veré. Kelméje posztó; a téli rókával, a nyári rásával, selyemmel, bojtos bársonnyal volt bélelve.

Viseltek ezen kívül ugynevezett boér-mentéket, melyek bokáig értek, s a fölbeknél rókával, a többinél báránybőrrel voltak bélelve ³⁾.

Ily mentét viselhetett Báthori Kristóf, János Zs. fővezére, Gyula ostrománál, mit sógora a hős Kerecseni László oltalmazott; s a történt vele, hogy egy napon, a mint a basa meglepi, éppen levelet tartott kezében, mit titkosan sógora kezébe akart játszani; azonban mint beszélgettek, a levelet elejtette; mit tegyen? feje kockán — azt tette, hogy hosszú mentéjével eltakarta, míg zsebkendőjét reávettheté, hogy mind kettőt felvegye ⁴⁾.

A valódi diszmente fejr, vörös, tenger vagy királyszín selyem vagy bársony; rojtos selyem, hiuz vagy nyestlábbal bélelve.

¹⁾ Ortelius Redivivus. I. 20. ²⁾ L. Vizkeleti rajzait. Vas. Ujság. 1860. 15. sz. ³⁾ Apor, Metamorphosis. V. czikk. ⁴⁾ Wolf da Bethlen. II. 132.

Az ekép szabott és kiállított mentékre még csak ezután következett a gazdagság, mely a magyar öltözéket oly fenségesse tette, s mely leginkább a mentén központosult. Kereken szőr vagy selyem sinorral, ezüst vagy arany galanddal volt beszegve, hasonló sinorzatból jött elejére a sujtás, mely a gombokat kísérte, s melyek végén aranyrojt, mint ezt II. Rákóczi György és I. Apafi fejedelmek képein láthatjuk ¹⁾. E sujtás lapos, és a szerint széles, mint több vagy kevesebb gomb alkalmaztatott; s legszélesebb, ha a gombok egyenként álltak. Egy díszmentére husz huszonöt gomb is jött, egyenként, hármával vagy ötivel, de oly gombok, melyekben a legfényűzőbb gazdagság kifejezhette ízlését, miután Bethlen Gábor véghagyományában oly gombokat látunk, melyeket egyenként félezer gyémánt ragyogott körül. Ezekre jött végre az ékszer, mely mintegy a társadalmi állást, a proceri aranylánczot képviselte, a mentekötő, mi a mente két szárnyát a mellen összetartá, s néha faluk értékével ért fel, mint ezt a pesti muzeumban azon arany-ezüst s drágakövekkel terhelt mentekötők mutatják, melyeket Mátyás, II. Lajos s I. János királyoknak, Boeskaï és Bethlen Gábor fejedelmeknek tulajdonítanak, melyek nem egyebek, mint nagyszerű értékes boglárok lánczolata.

Kik a magyar lovagrendhez nem számítottak magokat, mente helyett, a menténél hosszabb és bővebb, sinorozott, fekete togát viseltek: így jelent meg dr. Blandrata Gy. királyi tanácsos 1566-ban Szolymánnál ²⁾. A polgárok togája gombszáros vagy vitézkötéses, gránát vagy skárlátból, a tanároké perpetából, a deákoké brassai posztóból; de mindenik, még a szász polgár is alatta dolmányt horda.... A toga békét jelentő értelmét, ugy látszik nálunk is megtartotta.

A lábszárokat nadrág fedezte. E kor nadrága szűk, mit a saruba huztak, szinesből viseltek, s szíjjal derekukhoz övedztek; miként a nép s kisebb városaink polgársága korunkra lehozta. Bélése a régibb korban hiányzott; valamint Apor-ként hátul lemenő varására sem alkalmaztak sinort ³⁾: miből

¹⁾ L. e képeket, Ortelius. 179. 286. l. ²⁾ Istvánfi, Hist. 316. ³⁾ Apor, Metamorphosis. V. czikk.

az is következik, hogy a viselő nadrág szabása a volt, mi mostan az oláhoké.

Hol vették e szabást, nehéz reá határozottan felelni, mert példányképünk, a római világ, a mezlábokát olybá vette, mint mi a kesztyütlen kezét. A római katonáknál már látunk szűk nadrágot, mit azonban az idegen legiók viseltek ¹⁾. A germán és frank nép a nadrágot állítólag a római sergektől vette át ²⁾. A képes krónikák őseinket már szűk nadrágba festik. A hagyomány szerint Szt. István nadrága hasítékában elől erszényt hordozott, a szegények számára; a fejedelmi korban e helyen a zsebórák tartattak ³⁾.

A szűk szabás az idő zordonsága s táborozás mostohaságai ellen volt számítva, minek meg is felelt, mint oly ruha, mely szűkvolta miatt a bőrt és izmokat örök izgalomba tartá.

A nemzeti fejedelmek alatt színe minden, csak nem fekete. Posztóból készíték, még pedig skárlát, gránát, fodor-illér, lo-rembergi, vagy az általunk is ismert abaposztóból, vagy a most is használatban levő brassai kétszerványoltból, melyet kék színeért a nép most is leginkább visel.

Alig jellemzi egy öltözék inkább a nemzet fejlettségét, mint a lábbeli viselet minősége. A magyar csizma s szűk nadrág a lovagolni szeretés gondolata.

Ma az erdélyi nép legalsó osztálya bocskort köt, minek egyébaránt Ázsia a hazája ⁴⁾; a székely köznép szárközépig érő, oldalán füzött sarut vagy bakkancsot hord, de magasabbat mint a római katona; míg a tehetősebbek hosszuszáru csizmát viselnek. Oly fokozat, melyben azon római szokás maradványát látjuk, miszerint a patricius hosszabb száru sarut viselhetett mint a nép; mely intézvénynek tulajdonkép az 1642-i árszabályban világos nyoma van, midőn a szolgálók-

¹⁾ Rich, Dictionair 84. ²⁾ Klemm, Handbuch. 56. ³⁾ E kor roppant nagy zsebóráiból a II. Lajos, Báthori István, Páriz Pápaié látható a pesti muzeumban. ⁴⁾ Rich, Dictionair d. Antiquités. 112. Onnan jött át a görög római s germán köznéphez. Klemm, Handbuch d. German. Altersthumkunde. 56. l. Telekes bocskort, ezüsttel varottat, urfaink is viseltek. Apor. V. czikk.

nak megtiltja, hogy oly magas szárú csizmát, melyet urnökök viselnek, venniök nem szabad.

Miben jártak őseink, arra a képes krónikák adhatnak leghitelesebb felvilágosítást, hol a mai füzött saru és törpe csizma egyaránt előjő; minélfogva a hagyomány azon szavait, mikép a csizma viseletet a törököktől vettük ¹⁾, azon bő és hosszuszárú csizmákra kell szorítanunk, melyek a magyar szárközépig érő sarujánál magasabbak. S ez is nem azért jött be, mintha a magyar ezt a magáénál szebbnek ismerte volna el, hanem a kor hozta magával, a török fensőség befolyása, hogy ne kénteleníttessenek a török komédiáknál mindannyiszor csizmát elfogadni. Mert mint láttuk, 1566-ban, mikor Belgrádnál János Zsigmond fejedelem a szultánnak tisztelgett, még maga a fejedelem is, többek közt sarkantyus török csizmákkal is meg-tisztelteték, hogy török illem szerint léphessék Erdély prote-ctora elé ²⁾.

Innen lett, hogy a nemzeti fejdelmek korszakában, mi-ben sem mutat viseletünk annyi idegen izlést, mint a lábművészet körül; innen van, hogy annyiféle lábbelink volt e korban, hogy alig vagyunk képesek magunkat körültekintő tájékozni. Ilyenek a saru, csizma, szekernye, papucs, kapeza, s a fejdelmi kor vége felé a német czipő; míg a solyának csak nevezetét ismerjük... Milyenek voltak e különböző lábbelik, minő rangfokozatban álltak, megkísértem rendre bemutatni, előre megjegyezvén, hogy azok anyagja többire veres és sárga karmasin, veres, sárga vagy fekete kordován, s végre szattyán, melyek úgy álltak egymáshoz, hogy egy karmasin bőr ára volt 2 egy kordováné 1 ft., egy szattyáné 50—60 pénz.

Saru ez azon általános nevezet, melynek helyét ma már a csizma szó foglalta el. Kétféle mesterember dolgozott a láb körül: a csizmadia s a magasabb rangban álló varga, ez utolsó művei közt jelennek meg a saruk. Az uri lábbelik deli saru nevezet alatt jöttek elő ³⁾, s egy ily férfi saru ára 22—28 pénz.

¹⁾ Bod P. Szt. Polykarpus. 85. l. ²⁾ Forgács, Commentar. Hist. 419.

³⁾ A deli vagy dali magast akar jelenteni, Dugonics szerint török szó. L. Aranypercék 61. l.

Utána jöttek a csizmák, hogy mennyivel voltak nagyobbak, mutatja áruk, miszerint egy karmasin csizmáé 2 ft. 50., egy veres vagy sárga kordováné 1 ft. 50., sárga szattyáné 75 pénz, fekete szattyáné 60 pénz, s e szerint egy török csizma árával fél tuczet deli sarut lehetett megvenni. Ez azon bőv és magas csizma, mit a törökök itt-ott maig is viselnek. Az ifjak térden alól megövedzék, hogy ránczba menő bőszárát fentarthassák. E térdkötők szíjból voltak, néha himzettek, s hol megköték elől, szíjj vagy selyem bojtba végződtek ¹⁾, miből végül a korunkra jött bojtos csizmák alakultak.

Mennyire nőtte ki magát a török csizmából a szekernye, bajos megmondani. E nevezet alatt jelennek meg, a szűkebb, durvább lovag-csizmák, melyek az árszabályzatban így vannak jelelve: egy térdig érő szekernye 45 pénz, térden felül érő 60 pénz, kocsisnak való, czombig érő, tehénbőr szekernye 80 pénz, halásznak való övig érő s övhez köthető 1 ft. Alája nemez harisnya jött.

A lábbelik negyedik osztályát képezik a papucsok, melyek ára karmasinból 1 ft., sárga kordovánból 60 pénz; mi arra mutat, hogy vagy fényüzési czikk; vagy a mai papucsoknál jóval nagyobb vala; annyival is inkább, mert szintén patkolás alá jöttek, mint a saruk. A papucs viselet keleti szokás, azonban úgy látszik, hogy a török fensőséggel még nagyobb divatba jött, annyira, hogy Bethlen Miklós h.-sztpáli udvarából a szomszéd udvarba komja asszonyához leánynézőbe papucsba ment át ²⁾. Báthori Gábor fejdelemről beszélük, hogy uralkodása vége felé török csauz érkezik hozzá, s a mint keményen szónokolna a felett, hogy a szultánt uralja, azon pöffeszkedő kifejezést találta kiejteni, miszerint a fejdelem a szultán rabja: erre a büszke magyar ur, hogy a képes kifejezésre képpessel feleljen, papucsát rázni kezdi lábáról, s azt a csauz elé lökve, szólt, im, ennyiben veszem a szultánt, ha szorit ellököm ³⁾.

¹⁾ Bethlen M. Nagyobb életirata. II. 7 l. ²⁾ Apor, Metamorphosis. V. czikk. ³⁾ Gr. Mikó, Tört. Adatok. III. 136.

Mi maradt a fejdelem lábán? arra azzal felelünk, hogy a lábbelik ötödik osztálya, minek neve akkor nem volt oly prózai hangzásu, mint ma — a kapeza, mely azon időben a legfinomabb bőrből készülve, azon szerepet játszá, mit korunkban a reggeli öltözetet ki egészítő ugynevezett pántofli. Alakjuk a strimflikhez közelített. Hogy mennyire finomak voltak, mutatja az, hogy egy szattyán kapeza 25, egy sárga kordován 40, karmasin 80 pénz volt. A gazdagabbaknál a talpa is szintén karmasin; míg a gyermekek, inasok fekete kordován, a kevésbé tehetősek talppal ellátott posztó kapezát viseltek.

Csak is ezek előre bocsátása után bizhatjuk olvasóinkra értelmezni Veráncz azon helyét, midőn egész jó indulattal azt írja a XVI. század első felében élt magyarokról, hogy fejüket befedni, s lábaikat felcsizmázní nem igen szokták ¹⁾. Igen csálódott volna tehát, ki ilyenkor a prózaivá vált kapezában, vagy a később bejött német strimfliben, vagy mint egy Phociont, Catot, vagyis mint a csak talpokat fedező rómaiakat, épen mezlábbal gondolta volna öseinket; mert ha sarujokat letették is, miként a mai orthodox törököket papucs, bőr vagy posztó kapeza nélkül, mint a melyet a szabó már eredetileg a nadrághoz varrt — ²⁾, gondolnunk bántalam.

Mielőtt a sarukat elhagynók, a már említett rojt mellett, a sarkantyukat sem szabad felednünk, mint a magyar csizma nélkülözhetlen diszitményét. A sarkantyut már a rómaiak ismerték ³⁾, mennyiben ők is kötöttek, s a lovak ösztönzésére hátul kihegyezék; így volt ez egyelőre a magyaroknál is, legalább a pesti n. muzeumban a III. Béla koporsójából ily sarkantyu van letéve; azonban később pengő taréj jött bele, a dísz csizmáknál a sarkantyu ezüstre változott, s smaragd, rubin és gyémánttal rakatott meg ⁴⁾.

Ki állítottunk egy régi magyart tetőtől talpig. De mégsem; mert még sok minden hiányzik. Ilyenek az öltözetet ki egészítő diszfegyverzet, ilyenek az úti-öltönyök.

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. Írók. II. 148. ²⁾ Az 1625. árszabály. Apor. V. czikk. ³⁾ Rich, Dictionair. 93. ⁴⁾ Apor, Metamorphosis. V. czikkely.

Vegyük előbb a fegyverzetet.

Kézbeliül sok mindent használtak, s azok mindenike kis fegyver, mi legalább az önvédelmet biztosítja. Ilyenek a fokos, csákány, nádpálca, tatárkorbács és buzogány.

A nép egyik végén kalapácsszerű, a másikon megpödrített végű fokosokat viselt ¹⁾. A pesti n. muzeum gazdag fokos gyűjteményének egy példánya nyelében furulya van, s azt II. Rákóczi Ferencznek tulajdonítják.

A csákányok, vagy balták nyele már rövidebb s a harci szekerzék utánzása kicsinyben, mit inkább a közép rend viselt. Néha egészen fából jön elő, s nyele többire csinosan van dolgozva.

A méltóságosabb rendnek csak nádpálczája volt, mi mint a hatalom jele, a szerint magasadott, a mily rangu viselte, míg a fejdelem pálczája legmagasabb, s ezüst gomb csak is egyedül őt illette. Bethlen Miklós második neje kézfogójára ily nádpálczáson áll elő, mi oly kurta volt, hogy arája reszkető kezét saját kezében reá ereszté ²⁾.

Az említettek inkább csak gyalog sétatotok. De mint-hogy a lovagrend gyakran még harmadik szomszédjáig is lohátra ült, s gyalog szolgálkával kísérteté magát: ily helyzetben rövidebb, de egyszersmind súlyosabb kézbelit használhatott. A fiatalság tatárkorbácsot horda, melynek egy fajtáját, mi három bogon végződött, nohajkának nevezék; nyele tamariskusz, s két vége elefántontha volt foglalva ³⁾.

A magasabb rend ilyenkor buzogányt vett kezébe, mint vezéri szerepének jelképét. Mikor jött be, érdekes volna tudni. Azt látjuk, hogy a porta a fejedelmi jelvények közt buzogányt is küldött, s hogy a lengyeleknél is ismeretes ⁴⁾. A pesti muzeum e részben is becses példányokat bir, s szintén felesleges

¹⁾ Kehrér budai polgár szenvedélyes fokos gyűjtő, mintegy 400 példányt szedett vala össze, nem rég történt halála után mintegy 60 darab a pesti n. muzeumba jutott, hol egész falrész fedve van vele. ²⁾ Bethlen M. Önéletirása. Szalaynál. II. 12. ³⁾ Apor, Metamorphosis. V. czikk. ⁴⁾ Rajzát, Mittheilungen d. Centr. Commis. f. Baudenkmale 1859, febr. füz.

Apor leírása, ki még azt is leírja, hogy nyele elefántcsont vagy ezüsttel rakott, s fogantyuja veres bársony vala. Orteliusban Báthori Zsigmond és I. Apafi fejedelmek buzogányosan vannak festve ¹⁾.

Készen vagyunk ugyan az öltözékekkel, de hátra van, mi a magyart ki egészíté, a díszfegyverzet.

A magyar országgyűléseket tartott, miként Magyarhon a Rákos, ugy Erdély Torda mellett a Keresztes-mezőn. E gyűlés inkább táborozás és katonai szemle lévén, díszöltözetbe szoktak volt megjelenni, miből a lett, hogy innen gyakran hadjáratokra indultak, s oda is fényesen mentek.

Innen díszkard nélkül magyart képzelni, ép ugy nem lehet, mint királyt királyi pálcza nélkül. E kardok idővel aranyos ezüsthüvelyt kaptak, melyeket ugy megrakattak türkö-ászszal, hogy csaknem kékellettek; mint ezt a pesti muzeum s a jobb családok maig is meglevő példányai mutatják. A kardot rendesen derekukra köték, vagy mi ritkább, aranylánczon a nyakból ereszték le. A kardkötő, szíj, selyem majcz, melyeken réz vagy aranyos ezüst csatt; de a boglárokból, aranycsattokból szerkesztett kardkötők sem voltak ritkaságok.

Ezen kívül, mikor egész fegyverzetben akartak megjelenni, mind azt magokra rakák, mi az Europa által elismert huzárság fegyverzetét oly festőivé tette.

A két vállról két szíj vagy selyem szalag keresztelte egymást; vagyis Gyöngyösiként:

Kétszeres lodingot emeltek vállokon,

A melyek függenek karmasin majczokon ²⁾.

Ezen majczok selyemmel, s skofium arannyal voltak himezve. Az egyiknek végén kis horog, ebbe a puskaporos szarut, vagy a karabélyt akaszták; a másikon a huszároktól maig használt kis tölténytáska függött, melynek belseje bőr, külje bronz, vagy, mint az erdélyi muzeumban láthatni, a Bethlen Istváné, illetőleg az uraké, aranyozott ezüst lemez, a tulajdonos neve s címerével.

¹⁾ Ortelius, Redivivus. I. 149. II. 236. ²⁾ Phoenix, III. könyv. III. r.

A forradalomban használt kis bőrtáska ennek volt viszemlékezete.; egyébaránt a harczosok már akkor is viselték.

E kívül a derékot szíj övedzé, s erről három szíjszalag folyt le, s ezek alján egy más, lapos táská függött, a tarsoly, minek belseje szintén bőr, külseje pedig, legalább a huszároknál, himzetes posztó, míg szíjjának a lodingéval egyenlőnek kellett lenni ¹⁾.

Felöltöztettünk, felfegyvereztünk egy régi magyart úgy, mint a közhelyeken megszokott volt jelenni. Ugyanazon öltözetek, mit a huszárság, megye és országgyűlési termeink kórunkra lehoztak, s melyek nagyrészt a nemzet büszkén viseli.

Hátra van mégis pár mellékes tárgy, melyekről szintén emlékeznünk kell.

Ilyenek a kéz ékességei s az úti felső öltözetek.

A férfiak kesztyűt csak télben viseltek, s akkor is csak olyat, mit vadbőreinkből készítettettek, s melynek prémjét szintén rajta hagyták ²⁾. A gyűrű sem volt igen nagy divatban. Miként a rómaiak, úgy a régi magyarok is vasgyűrűt viseltek, s azok nem voltak egyebek, mint pecsétnyomók, melyeket az oklevelekre nevök aláírása helyett szoktak volt használni ³⁾. Már a fejedelmek kora előtt a köves aranygyűrűk nagy szerepet játsztak, de korántsem azt, mit Rómában, hol végre a gyűrűket még téliekre és nyáriakra is eloszták. Ily gyűrűket gyűjteményeink eleget tartottak fenn; s a legrégebbek oly nagy átmérőűek, hogy némelyikbe most ujjat sem kaphatnánk.

Útra vagy háboruba különböző felső ruhát alkalmaztak; mi főleg Erdély változó éghajlatához, — hol maig is példabe-szédkép áll, miszerint az öregek azt szokták tanácsolni fioknak, hogy a bundát sztmihály naptól sztygyörgy napig ha tetszik el-hagyhatják, de azután nem — igen is szükséges volt.

A befodított fűrtű báránybőr bundát Erdélyben nem viselték, annak neve nálunk ma is magyarországi bunda. A posz-

¹⁾ Apor, Metamorphosis. VIII. cikk. ²⁾ Apor, Metamorph. V. cikk.

³⁾ Kéméndi Váradi Ádám, dévai birtokos néhány becses példányt bir.

tóval fedettnek sem látjuk nyomát; valamint nem a fürtös gubának, mit most a Szilágy visel ¹⁾.

A köpeny posztóból volt, s legközönségesebb az aba, utána a karasia és brassai posztó, de viseltek gránát és skarlátból is ²⁾. Ez egyelőre mint a görög és római katonáknál, táborozási viselet. Ha utra keltek, mindig ott vala összeréztelve a nyeregkapában. Szabása törpe fenálló gallér, melyből háttakaró folyt alá, mi miként a huszároknál ma is látható, kicsiny, s többire négy szegletű volt. Bethlen Gábor 1623-ban Hodolin várát ostromolván, kémlelgeti a várat, s egy golyó kardját s mentéjét elhordá; s mire midőn kísérete óvakodásra intené, szolt: hol olvastátok, uraim, hogy fejdelmet öreg lövészerszámmal ellöttek volna? De mégis a baköpenyegét s közönséges süveget vön, úgy folytatá szemléljét ³⁾.

Ezen kívül volt egy nehezebb köpeny-féléjek is, a zsalup vagy csőre, mi a nagyobb viharok ellen vala számítva. Ennek nagyobb szürgalléra volt, mit esős időben fejökre huztak.

És ezen öltözet annyira általános, hogy a gyermekek is dolmányosan övesen jártak ⁴⁾. Bethlen Miklós emlékezik, hogy gyermekkorában dolmányát golyó lötte át. Csak is a szabás és színekben tértek el, mennyiben az ifjak pajzánabbul öltöztek.

A polgárságnak szintén a volt öltözete, csak hogy arany-ezüst drágakövekben szerényebben kiállítva, s valamivel bővebben és hosszabban szabva.

A nép szintén követte a szabást, csak hogy durva posztóból, s zsinorzat nélkül. A székely nép maiglan sokat fentartott e szabásból: csipőig érő ujjasa a dolmányra, az aranyos-zéki székelyek zekéje a mentére, a belföldi székelyek szokmánya a togára emlékeztet. Csakis rege lehet az, hogy János Zsigmond fejdelem mikor 1562-ben a székely nép forradalmát

¹⁾ L. Az 1627. árszabály. Ily térdig érő gubában látszik Decebal. Montfaucon Schatznál 200. 214. l. és XC. tábla. ²⁾ Aba csinálási ára 40 p. karasiáé 1 ft., gránáté 1 ft. 80 p. ³⁾ Kemény J. Önéletírása. 59. ⁴⁾ Gr. László család. 226.

legyőzte, ismertetőjel és büntetésül a köznép zekéje szárnyát övénel levágatta volna, s úgy állott elő az ujjas ¹⁾.

A női viselet.

Szépsége.

Sok jó, hasznos és szépet hagytak reánk ősünk: de alig hagytak szebb gondolatot, mint a melyre a női viselet elméletét fektették.

A magyar nő, hála az égnek, mély családi és nemzeti érelemmel, szoborszerű testalkattal s parancsoló nemes arcvonásokkal, nyílt homlokkal van a természettől megáldva: a magyar ez öntudattól áthatva, nőneme iránt elejétől fogva különös lovagiassággal viseltetett, s gondot fordított arra, hogy gyöngéd érzelmei bálványa oly festői mezt nyerjen, melyet az méltán érdemel.

A maroknyi magyar, itt az idegen földön, elejétől fogva csak magában látta támaszát; s a hon szebb napjait csak testben lélekben ép és erős utódok által remélhetvén, osztatlanabbul tán mint Europa bár mely nemzete, családjának élt, neje társaságában lelte az élet legfőbb gyönyörét: s mint ilyen házi örömei, nemzeti nagysága képzelt védangyalát csillagokkal szerette volna megrakni, s mert azt nem teheté, a szivárvány ragyogó színeibe öltözteté, s kelet drága gyöngyeivel, hazája aranyával diszíté fel.

S áldott legyen elhunyt nőink emlékezte: mert a magyar nő, a férfi kebel e kegyeletérzetével soha vissza nem élt; s kecseseinek tárházával úgy gazdálkodott, hogy a férfi honn találta fel azt, mi kitartásra s dicső tettekre lelkesíté — a házi boldogságot. Büszkék voltak magokra: a hajadon nyílt homlokkal viselhette az erény koronáját, a pártát, a nő nyugodtan rakta magára még azon drágaköveket is, melyeket a hitrege

¹⁾ Miles, Würg-Engel. 90.

elhomályosulással fenyeget, ha tisztátalan érzelmet lenne kénytelen körül ragyogni.

Ily nőket, kik férfiass lélekkel kormányoztak egy udvart, s védték családi tűzhelyöket, míg a férj távol hazájáért élt vagy halt, méltán megillette e viselet; mely bár első tekintetre úgy veszi ki magát, mintha csak fejedelmi asszonyokat illetne: azonban ha egyes részleteit vesszük, úgy van összeállítva, hogy a mellett, hogy a legfestőibben kifejti a termetet, azt nem bérítja el, s míg a szépséget tündérivé emeli, alapgondolatát, a háziasság elvét, legkisebb részletein is átviszi.

Háziasság és festőiség soha szerencsésebb öszhangzásban ki nem fejtetett, mint a magyar nőöltözetben. Soha ruha nemzet szellemét hívebben vissza nem tükrözte, mint a miénk; s mégis, a nőnem általános öltözködési ingerét is teljesen kielégíti. Hogy mennyi költészet, mennyi festői, mennyi tündéries van ez öltözetben, hála az égnek, annak bizonyítgatására ma már nem kell régi képekhez folyamodnunk. S hála őseink magas műveltséget, s nemzeti közérzést tanúsító ízlésének: nyugot kivetkeztető rohamai árját úgy kiálltuk, hogy még vannak egyesek, kik a megszokadt viselet alkonyát s a jelen ébredés hajnalát szerencsésen megérték. S ma már önszemeinkkel győződhetünk meg, mikép oly női viseletet örököltünk, hogy azt legfeljebb a tündérregék hősnei mezével cserélhetnők el. Mert míg nyugot öltözetében a magyar nő mondhatni elveszett, egy év óta, mintha Junó bűvös forrását fedeztük volna fel: a nemzet megifjadt, mert nőink visszanyerték bűvös-bájos külsőjüket, vissza azon antik kifejezést, mely a magyar méltóságos tartást, ama nemes mélabus arcz kifejezést, oly bájos széppé, oly igézővé tette; hogy többé nincs csinos hölgy, mert egyszerre minden széppé lett, s nincs ingadozó jellem, mert a fenséges öltözet mintha mindent amazonná változtatott volna; amazonokká, kik míg hazájuk felett vést láttak, szívök dobbanását sem akarták hallani.

Ideje is volt, mert már hozzánk is be kezdett volt harapodni a tetszelgés, mit a francia udvarban keletkezett rococo világ Európára árasztott, a súlyedés, mi fészket, a francia

régi udvart eltemette, a francia nemzetet s Európát fénytűzésbe, könnyelműségbe, s mondhatni válságba sodorta, megingatván az államok talpkövét — a családi életet... A magyar természetes ép gondolkodásánál fogva kiüdült, s magára ölté ősei mezét, a férfiaság s háziasság vértetét. S mennyiben e viselet vértünk és szellemünk megifjadására kétségkívül hat: nemzeti viseletünk felujtása szintén egy kezesség, hogy a nagy próféta jóslata, miszerint Magyarország nem volt, hanem lesz, beteljesedjék. S ebben nőink hazafiságának sok része lesz, mert meg vagyon írva, hogy nő gyakran többet tehet egy prófétánál.

A női hajzat és főék.

Mielőtt a nőnem öltöző szobájába lépünk, engedelmet kell nyernünk, hogy a férfi-viseleteket előbb tárgyaltuk; de ennek egyszerű oka, hogy nemcsak a magyarnál, de más nemzeteknél is, régen a női viselet a férfiakétól nem sokat különbözött, s mondhatni csak a férfi viseletnek volt módosítása ¹⁾. S még a haj és főékek viseletében sem volt a két nem közt azon nagyszerű hézag, mely főleg az újabb időben, mind óriásibb mérvben kezdett mutatkozni.

Mennyi mindenféle izetlen viseletekkel kinozták Európában koronként a nemes női főt, többek közt utasítjuk tisztelt olvasóinkat a *Damen Convers. Lexicon* ide vonatkozó czikkeire. Mi a magyar nőnem haj és főék-viseletét illeti, hogy annál világosabbak legyünk, kűtfőink idevonatkozó néhány helyeit legelőbb is szóról szóra ide igtatjuk.

1658-ban azon udvari bálban, melyben Baresai Ákos fejedelem szívét a szép Bánfy Ágnes meghódítá, a nevendék urhölgy feje be volt fedezve szép nagy hajával, mely szépen egybe lévén szedve, feje hátulsó részén nagyobb, magasabb kontyot alkotott, mint rendszerént az erdélyi urhölgyek szokták vala viselni; e felett koszoru volt, melyet Magyarországtól kezdve a levántei tartományokig mindenütt viselnek; mely koszoruk vagy természetes virágokból vannak, vagy drágán vannak ki-

¹⁾ L. Jerney, Keleti utazása. II. 114. 275. rajzát I—III. tábla.

varva, vagy drága kövekből, gyöngyekből szoktak csinálva lenni; s úgy övedzik a fejet, hogy csak felső részét s a homlokot árnyaló fürtöket hagyják szabadon ¹⁾.

Báró Apor Péter a nemzeti fejdelmek kora utánapjaira emlékezve, a következőket írja. A főleányok fején halsontból, szőrrel erősen megkötött, korona forma, jóféle gyönggyel vagy kláriszal megrakott, magas, hátrafüggő koronájok volt... A kisasszonyok a fejöken kétfelől, homlokra elényúlólag, sokszinti festett strucz-tollat viseltek, s igen diszesek voltak azokkal; a hajokat felégetve apró vékony fürtökben ereszték le kétfelől, mi közé fűzött gyöngyöt elegyítettek... A menyecskék fején nem volt annyi taréj; hanem tisztességes fátyol volt, azt lebecsátották, hogy messze lebegett... A székely lófő és darabont asszonyok nagy kontyot viseltek, abba kétfelől két nagy aranyozott ezüst boglárt tűztek, mi messzi kiállott a főkötőtől ²⁾...

B. Nalácz József a múlt század közepéről szintén a következőket hagyta fenn. Az uriasszonyok hosszufátyolban felkontyolva, a kisasszonyok jóféle gyöngyös pártában — ekkor porozott hajjal — a közrend hosszan lefont hajjal, s lebecsátott különféle pántlikákkal fonták fejüket... A pártákat még századában is viselték. Bejőve azonban egy Bordoli nevezett olasz, mind főleserélé a finom arany, rubintos, gyémántos, s más drágakövi boglárokat, ugynevezett quasidorral, az-az, mintha arannyal; a jóféle gyöngyöket, ugynevezett kókkal, az-az, viaszra öntött nagy üveg gyöngyökkel; elannyira, hogy 1791-ben mikor Kolozsvárt II. Leopold királynak az országgyűlésen megesküvénk, s kisasszonyaink a nagy nemzeti igyekezetben magyarosan akarának öltözni, a kisasszonyok pártát nem kapának, alig volt egy néhánynak, a gróf Mikóné eladóleányát gróf Mikó Katát, most pedig gróf Bethlen Farkasné, a feleségem segíté ki igen szép orientál gyöngyös pártájával. Pedig a szegény édes anyám sok szép gyöngyös portékával adta volt a testvéreimet férjhez, mind a bátyám Fekete Lőrinczét....

¹⁾ Gr. Bethlen Miklós ifjúkori Életrása. 37. l. ²⁾ Apor, Metamorphosis. V. czikk.

S azzal végzi, hogy Erdélyben német főkötőt legelőbb gr. Teleki Pálné, gr. Haller Borbára tett fel, a mult század közepén ¹⁾.

Kevés ugyan a történeti adat, de még nem állunk oly messze a magyar fejék hanyátlása korától, hogy adatok s hagyományaink nyomán szabályokat ne állithassunk fel.

Vegyük előbb a hajadonok főékét.

Legelőbb is reflectálnunk kell arra, hogy a régi magyar a leányt hajadonnak nevezte, mi világos kifejezése annak, hogy fejkökök hajzatokban állott; s hogy az asszonyokat a hajadontól főkötő különbözteté meg.

A magyar nemzeti jellegnek sok szép oldala van, de azt még a külföld is megadja, hogy e három, a magyar zene, a magyar nyelv, s a magyar nőnem csakugyan szép.

A nő a teremtés legutolsó s egyszerűs mind legszebb gondolata; a magyar nő és nemzet legutolsó s így ha nem is a legszebb, de legifjabb tagja az európai család egyetennek. S kétség alá sem hozható, hogy azon öröktavaszt ígérő életszín, azon örök derűt mosolygó egészséges kedély, mi a magyar nőnemet jellemzi, a francia után, tán egyedül a még élettéljes magyar nőnem, s nőnemünk virága, a magyar hajadon kiváló tulajdona; kire méltán reá illik lord Byron azon szép phrasisa, hogy egy rózsa a hajába elég, mert az aranyának nem kell aranyozás.

Lord Byron e szép mondatában van kifejezve a magyar fejék alapgondolata. Innen azon egyszerű varázslat, melyet a magyar fejék, mint egy csillagsugár, mindenki ben akaratlanul is előidézik. Innen volt, hogy a régi hajadon elégnék tartá, ha sima haját, kétfelé fonva, szalagba vállára érezté; mi a gyermekeket egész korunkig oly igézökké tette.

Ünnepélyes alkalmaknál sem folyamodtak ál szépítő eszközökhez, hanem miként az egyszerű szépet kiaknázott görögök, legfelebb égető vassal fűrtöket göndörítették, s kigyó alakú hajtökökkel kontyot idomítottak, bele néhány drágagyöngyöt vegyitettek, hogy csillagokként emeljék fűrtök éjjelét.

¹⁾ B. Nalácz József emlékirata. Hétilap. 1853. 76—77. sz.

Vagy ha diszök egész teljében akartak megjelenni, ott volt a gyönyörtől fejkék, mit a görögök istennőknek szokták vala festeni ¹⁾, mi az ázsiai fejedelmek koronájából vette eredetét, a szüziesség hatalmának királyi koronája, a pártá, mely mint diessugár övedzé a homlokot; az, mit a toroczkaik és kalotaszegi leányok korunkra hoztak ²⁾. A főékek e non plus ultrája, mely drágakövekből a földi hatalom, virágokból, mi ennél több, a diesség koronájára, a babérta emlékeztet: magába foglalja mindazt, mit valaha az ábrándos képzelet bálványozottjai fejére kigondolt; oly főék mely az arcot, mely másképp elveszett volna, széppé, a szépet tündérivé varázsolja... s a magyar hölgyvilág mélabus tekintetének oly nemes, oly méltóságos, oly tisztelet gerjesztő kifejezést ad, melyet nemes lelkők méltán megérdemel, mit az eddigi főékek megadni nem bírtak.

Ilyen volt a régi hajadon fej: a klasszikus kori szépség eszméje, a szépség tökélye, a női bájjal egyesülten. Melynek felélesztése a magyar hajadon világot, mintegy varázstűtésre, annyi deli alakkal gazdagítá, hogy csak most foghatjuk fel, mikép I. Sándor császár, ki egy magyar főrangú bál alkalmával azt mondta, hogy nőink úgy veszik ki magokat, mintha az egész társaság királynékből állana — ³⁾ nem volt csupa bók.

Ilyen a magyar hajadon főék. Azonban, a nők főéke sem kevésbé festői.

A magyar hajadont násza napján felkontyolák, s főkötőt kapott, melynek alapeszméje a pártá viseletből fejlődik.

A főkötő keleti eredetű, de Rómába is elharapodzott. A római nő azon hiedelemben, hogy a keskeny homlok ifjait, főkötőjét homlokára ereszté ⁴⁾. Ellenben a magyar, ki családias érzelménél fogva azzaltart, hogy az ifjú nő, ifjú anya, mint ifjú nagyanya mindannyiszor megifjodik: főkötőjét csak gazdag kontya fedezésére használta. A magyar főkötő előrése csipkészetből

¹⁾ Rich, Dictionair. 286. ²⁾ Sőt a szász falusi leányok is, csak hogy az övék magasabb. Szerkezete halcsont, jőféle gyönggyel kivarva. Apoc. V. cikl. ³⁾ Gerando, Siebenbürgen. II. 15. ⁴⁾ Rich, Dictionair. 92. 93. 408. 428.

a pártát utánozza, azon hozzá adással, hogy az folytatódik. S a lovagias magyar úgy akarta, hogy a női ékességek leg-ékesebbike, a haj, arany-ezüst csipkébe, drága kövekbe legyen foglalva, azért fedezi csak a kontyot, azért foly hátul le szalagja, mint szivárvány a sugárban uszó felleges égről.

A fiatal nők főekét fátyol egészíté ki, mint hajdan a görög, s ma is a török nőkét, kik míg egyfelől a kandiságot tartják általa távol, az arcz zománczát is védelmezik. Lehet, hogy azon korban, melyben az idős nő a főköttöt patyolat kendővel cserélék, e lehetett nálunk is értelme: de már a nemzeti fejdelmek korában a fátyol csak hátul csüngött alá ¹⁾. Annyi áll, hogy régibb képeinken a fátyol feltűzve is jön elő. Hátul, boglár tartá a kontyhoz, s ha az arcz körül vezetettet vissza, végét a vakszem megett boglár tűzé fel; vagy ha a kontytól kétfelől hozák elő, akkor a boglár a keblen tartá össze. Az utolsó alakban jelenik meg II. Endre király leánya, Erzsébet, fenmaradt képen.

Mint egy talányt meritik fel sokan a kérdést, s keresik Oedipusát, hogy megfejtse, minő kalapot viseltek nőink hajdonán? Pedig a felelet igen egyszerű. A nő-viselet a férfiakétől csak az utolsó időben kezdett oly igen különbözni. Az öltözködés legrégibb alapelvei nőnek és férfinak majd ugyanazon ruhát alkalmazák: így volt a kalappal is. A csiki nők maig is férfi kalapot viselnek.

A régi magyar nő házából ritkán lépett ki, s akkor is egyik kastélytól a másikig menvén, mindig kocsiban, s teljes díszben felöltözve. Ilyenkor a leányt pártá, a nőt főköttő ékesíté; innen van, hogy miként ma, úgy régen is kalappal magát senki sem festeté; s nem látván mintát, a felujított magyar viselet aggódva nyúlt a kalap reformhoz.

De a talány helyesen lön megfejtve. Erdélyben nem egy családi ős kép van még fenn, mely az ismét divatba hozott amazon és csárdás kalapokat hordja fején, azon különbséggel, hogy a törpébb amazon-kalapok teteje strucztozzal egészen el-

¹⁾ Apor, Metamorphosis. V. czikk.

van öntve. S meg kell vallanunk, hogy e kalapok oly igéző szépek, az arcznak oly emelő foglaltványai, hogy azok megett Europa kalapviselete távol messze marad.

Sőt nem csak a kalapot, még a süveget is igénybe vették a régiek. Süvegeik azon kis pajzán kozák süveghez hasonlítanak, melyeket színpadainkon kozák tánczok lejtése alkalmával tánczosnőink színre hoznak: alapjuk veres bársony, nyuszt vagy nyest prémmel, mint a férfiaké ¹⁾; míg azonban a prémellen süvegek, mik nem egyebek mint a mai csárdás féle kalapok, csakhogy karimájok közelebb simult — általánosabb tetszésben részesültek.

Mindezeket a fülbevalók megemlítésével kell berekesztetnünk. A római nők nagy és nehéz fülbevalókat hagytak hátra, melyeket némi babonás fogadások mellett nem annyiban fűlekben, mint fejeken viseltek ²⁾: ez idomtalan divat a régi magyar világba is ájtött; mennyiben fűzték hozzá babonás képzeteket, bajos megmondani, de hogy oly fülbevalókat birunk, miket csak óriások viselhettek volna, azt tagadnunk nem lehet. Mignem, a fejedelmi kor e részben is meghozta az ízlést: nem annyiban nagyságukra, mint rubint és gyémántjaik értékességére helyezék a súlyt, miként a korunkra lejöttek világosan mutatják.

A női egyes öltözetek.

A magyar nő-öltözet alapelve a háziasság lévén, nem ismerte a változó divatot. S dicséret dicsőség szépnemünk jobb szellemének, örökszépségü szabását a történelemnek már nem kell magyarázni. Csupán a kelmére kell megjegyeznünk, hogy az mit sem különbözött a férfiakétól: bársony, posztó, épp oly közönséges volt, mint a férfiaknál, s milyen jelenleg a selyem, szőr és lenszövet... Drága, nehéz kelmét vettek, mert a divat változása nem állt örök harszban a ház szükségével; az egyszer elé állított diszruhát örökség gyanánt hagyták utódaikra.

¹⁾ Apor, *Metamorph. V. czikk.* ²⁾ Montfaucon *Schatznál.* 208.

E kelmék változatait a férfi ruhák bevezetésében adtuk; prémezet, gombkötő munka épp azon nehéz anyagból állt; csupán még a csipkék jöttek hozzá, ezek is a legdrágábbak, s a diszöltözeteknél éppen ezüst vagy arany, mint ezt a pesti n. muzeumban a Margit-szigeti s Losonezi sirboltokból felmerült széles aranycsipkék bizonyítják.

A szín alapja a nőknél is világos. Feketének nálok is csak a gyászolásnál volt helye.

A vörös zöld és kék, mint sötétebb, inkább egyszínű, míg a még világosabbaknál nagy virágok jöttek bele; mert a csikos és kockás színvegyületnek nem voltak barátai.

Ezeket előre bocsátva, lépünk át az öltözékek részleteire.

A régi magyar nőnek három rendbeli öltözte volt: egy mindennapi, egy ünnepi, s egy diszöltözte, ünnepélyes alkalmakra. Ki e ruhatárt igen szerénynek látná, meg kívánom említeni, hogy ezen kimutatást egy okmányból vettem, mely szerint 1714-ben Ugron Kata, Henter Kelemenné, nászruháját kéri ki, még pedig mint főember gyermeke a következőkben: egy házit, mely álljon rázsa szoknyából s vállból, ezüst csipkével; egy ünnepit, melynek szoknyája legyen zöld posztó, s hozzá váll, aranyos csipkével, s rókatorkos mente; végre diszöltözetet, mely álljon bársony szoknya és vállból, s nyesttel bélelt mentéből ¹⁾.

Ezek alapján kísértük meg azon korbeli urnő öltözöszo-bájába lépni; s miután a fejéssel már készen vagyunk, illesztük az értékes ruhatár egyes darabjait.

A nő otthon és ha utra kelt, mellényt öltött; minek, miként a vállnak is, azon jó tulajdona volt, hogy elől kapcsolódván, nem szorult a nő minden perczen szolgálatra. Kapesai még a polgár rendnél is ezüstök. Ilyenkor gömbölyű karukat ingujj fedezte; melyre finomabb kis ing jött, melynek ujjá bugyban indult le a vállról, de könyökben össze jött, s onnan lapos ránczokban kiterjedve indult a kéz felé, csipkézetten végződve.

¹⁾ L. a Fancsal-féle gyűjteményt, a fejevári könyvtárban. Kőv. Viseletek.

Ünnepi és diszöltözetökhöz vállat vettek, mely alatt melltartó volt, felette a váll drága gyönggyel füződött be, de csak annyira, hogy alant és fennt kevés tér füzetlen maradt. E vállak mindig prémeseek, a posztó vállak szőr, a selymek selyem, a bársonyok bársony prémet, vágó a selymek rendszeren eztüst, a bársonyok arany csipkét kaptak. Ezen vállaknak ujjá volt, szűk ujjá, azon kelméből mint a váll, mire egy bővebb, buggyokba szedett patyolat vagy finom selyem ujj jött le a kéz fejéig, hol rendszeren aztán oly prémben folyt össze, milyen a váll vala ¹⁾; mit értékes karpereczek foglaltak össze.

A kebel soha sem volt szabad. Kemény János elbeszélvén, mintküldé őket Bethlen Gábor 1625-ben megkérni Brandenburgi Kata herczegasszonyt, kedélyesen adja elő, hogy Lusatziában egy uri ember hitta meg ebédre, s ők magyarokul itt láttak először olyan nő viseletet, mely a mellet meztelen, nyitva hagyá, mire Mikó Ferencz, kincstárnok, mint igen gerjedékeny ember igen sokat is ácsorga ²⁾.

E viselet gyönyörű jellemvonása a magyar nővilágnak, mely mindig bájos tudott lenni, a nélkül, hogy miként a mult századi rococo világ, a női kecsket piacra vitte volna, mint ezt Apór keserű guynyal elemezi. S mennyire csak a történet emlékezete felmegy, a női kebelt minden században így találjuk. II. Endre király leánya Erzsébet képe így maradt reánk, keblén himzetes ing, fejéről fátyol jön alá, s keblén ezt is boglár tartja össze. Mária királyné, a szerencsétlen II. Lajos király neje patyolat inge, mint a nemzeti muzeumban látható, szintén nyakáig jött, ott kis galléra még kibajlik, s a patyolat felett van a drága gyöngy. I. Rákóczi Györgyné képe, ugyancsak ott, vénkorában, bekötött patyolatkeskenővel jön elő.

Fátyol, patyolat csipke fedezé tehát a kebelt mindig, csakhogy különböző alakban. Ha mellényt vettek, a felső patyolat ing nyakokig értt, mi ott színes nyakravalóval volt sze-

¹⁾ Bethlen Miklós ifjúkori élete. 38. l. ²⁾ Kemény János fejd. Önéletirata. 75. l. Apór, Metamorph. V. czikk.

gélyezve. Ha vállat vettek, széles selyem, vagy legtöbbször ezüst vagy arany csipke fedezé.

E szerint miként a férfiak, úgy a nők is két inget hordtak. A felső finom patyolat, régebb lapos ránczokban simult a kebelre, s pár ezer lenese nagyságu, lapos, kerek, közepén jukas, bronz vagy arany, ugynevezett isloggal volt elöntve; s nyílását, mi elől volt, fenn bojtos sinor tartá össze. Később fodor ránczokba haladott a nyak felé, s ezüst, arany szálakkal lön himezve ¹⁾).

Mikor kimentek, a kisasszonyok hosszú fekete fátyolt bocsátottak elé nyakukon, mit keblökön drága gyűrű tartott össze, honnan kerestbe indult, s vagy hátrakötötték, vagy csak csipőjöknel hátra akaszták; a nyakra való nagy fátyolt a nők is igénybe vették; s téiben nyest vagy nyuszt gallért viseltek ²⁾).

A nyakot gyöngy ékesíté, mi rendesen kláris vagy gránát. Nyugot nyaklánczai csak annyiban fordulnak elő, mint a legnehezebb gyöngyök foglaltványai. A pesti n. muzeum egyik legszebb példányát Izabella királynénak, mást Brandenburgi Katalinnak tulajdonítják. A szász városok polgárnői kösöntyüket viseltek, mit bársony galanddal kötöttek nyakukra.

A kesztyű nyárban violaszín selyem, vagy ugynevezett pénzma kesztyű, téiben himzett bőr. A nyáriak az ujjak végső izeit nem fedezék ³⁾).

Kézbe kell adnunk még az oly nélkülözhetlen pávatoll vagy más szerkezettü legyezőt, melyen többire kis tükör, s melylyel magokat egyszersmind a napsugár ellen is védelmezik.

A derékről szoknya folyt alá, mely körül mintegy következő szabályok merültek fel. A minő kelméből volt a szoknya, olyanból van rendesen a váll; azonban az atlaez és bársony vállak kivételt képeztek, mennyiben mindenféle szoknyához alkalmaztattak. Ha a szoknya ezüst csipkével volt prémezve, a váll arany galand és csipkét kapott. Hétköznap csak is

¹⁾ Apor, Metamorphosis. V. cikk. ²⁾ Apor, Metamorph. V. cikk. ³⁾ Apor, Metamorph. V. cikk.

rázsa és posztó szoknyát viseltek, mi lapos ránczokba volt szedve, s alján egy, két, sőt három négy rend csipke prém; az alsóbb osztályuaké fodor-illér és brassai posztó, mi a rázásának negyedrészbé került. Selyemből legdiszesebb volt a kamuka, minek singe 3—5 ft., utána a különböző rangu kanavác és tafota, azon megjegyzéssel, hogy a selymek singének ára egyenlő volt az e végre használt posztókéval. Legdiszesebbek voltak a bársony szoknyák, arany csipkézettel.

A szoknyák elejét kötény fedé. Miként a férfiak, úgy a nők is övet viseltek. Ha selyemből van, legkedveltebb a karmasin piros; miután pedig inkább gyöngyből szerették, közönségesen fekete klárist hordtak, míg bársony szoknyákhoz veres kláris jött ¹⁾. Diszruhákhoz drágagyöngyből alkotott boglárók és csattok láncolata lön alkalmazva, melyekből a pesti muzeum jeles példányokat mutathat.

Az időtől, hogy Erzsébet angol királyné a kötött harisnyák viselését elkezdette, hozzánk is elharapódzott: még pedig német és magyarokra oszoltak, s úgy látszik a magyar törpebb volt. Apafi fejdelemné összeírásaiban aranyos himzés-sel jönnek elő.

Czipőül három-félét viseltek, ugymint: a római nőktől szintén ismert papucset, bársonyból ²⁾; rövid száru sarut; s miután a hosszuszáru török csizmák bejöttek, azt is igénybe vették. S miként régebb a német lovagok rangjukat csizmájuk orra hosszóságában fejezték ki, úgy nálunk is tiltva volt, hogy szolgálóknak már csak singes sarut sem szabad viselni, annál kevésbé a másfél singest ³⁾. Bár mily idegenszerűnek is tessenek e czipők, sokat fogja az ellenvéleményt szelidíteni az, hogy a csizmák bársonypuha karmasinból vagy a legfinomabb kordovánból voltak. Színök piros, szederjes, ritkábban fekete; a leányoknak legkedvesebb színök a sárga.

Felöltönyök kétféle. Egyik az, mit honn viseltek. Ez a kisasszonyoknál övig érő, bőujjú, kis bársony zsubika vagy su-

¹⁾ Apor, Metamorph. V. czikk. ²⁾ Ortelius. I. 20. l. ³⁾ Az 1642-ki árszabályban.

bicza. Színe vörös, zöld vagy medgyszín, eleje és alja ki volt hányva, s finom prém vagy ezüst csipkével ékitve. A főrendű nők honn mentét viseltek, mi természetesen kétféle, viselő és díszmente. A viselő téli és nyárirra oszlott. A téli posztóból, selyemből, bársonyból készült, préme nyuszt, béllése nyestláb. A nyári, selyem vagy bársony, mi prém helyett ezüst vagy aranycsipkét kapott, s béllése könnyű selyem. Mindeniken a kelme finomságához képest, szőr vagy selyem készület. A díszmentéket csak panyókára vetették, kelméje selyem vagy bársony, a készülete ezüst vagy arany, a prémezet hasonló csipke. A gomb mindeniken szerepet játszott, különösen a díszmenték annyira drágakövesek, mennyire csak az erszény engedé. Ilyenkor gazdag mentekötőt használtak, mi a nyakon összetartá. A pesti nemzeti muzeum gyönyörű gomb és mentekötő példányokkal bir.

Azonban meg kell jegyeznünk, hogy a fejedelmi kor elején még a főrend is templomba, temetésre csak gereznában jár, mi a közsorsuaknál bárány és nyul, a főbbeknél finomabb bőrből készült, még pedig fűrte befelé volt fordítva, s evet, petymet vagy nyusztal volt prémezve. Ez azon térdig érő bőr palást, melyet a szász s a toroczka magyarnők, rókával prémezve, maig is viselnek. De csakhamar külsője ennek is posztó, selyem és bársonyra változott, s a magyarok rövidében, a szászok hosszabban, de mindenik egyformán viselő. A főbbek a télit, mi selyem, sima vagy virágos bársony, petymettel, nyesttel, nyusztal prémeztették; a nyári gallérán fűrtes vagy zöld bojtos bársony; szélén selyem, arany-ezüst csipke a prémezet. Színe különböző, feketét csak az öregek viseltek, de a fekete selyem csipke arról sem hiányzott ¹⁾.

E festői, fejedelmi öltözeteket hordták asszonyaink a nemzeti fejedelmek dicső korában. De fájdalom, a mint a külső szellem befolyást kezdte gyakorolni, már a fejedelmi kor vége felé német és francia divat után kezdtek kapkodni ¹⁾. De azért mégis egy század kelle, míg az első idegen főkötőt Erdélyben

¹⁾ Apor, *Metamorphosis*. V. czikk. ²⁾ Bethlen M. Ifjúkori élete. 39. l.

feltették; s két század se lön képes hölgyeink visszavágyását kioltani. S mamár, mintegy varázsütésre, ismét a régiek vagyunk.

III. FEJEZET.

Az asztaltartás.

Az élelmi szerek.

Öseink jól szerettek élni, de a nélkül, hogy a nyalánság és falánság hibájába estek volna. A sibarita meg lett volna bélyegezve.

Könyü is volt ám jó asztalt tartani, mert oly gazdagok valának, hogy egy Rédei Ferencz a XVII században egy hiv szolgájának száz jobbágyot tudott adományozni ¹⁾; az egymásra gyült ó asztagokban az egér és veréb egész tanyát vert, mondhatni az ország téjben vajban fürdött; vagyis mint Cserei M. megjegyezte, oly boldog volt, hogy a kinek egy poltrája volt, jóllakott belőle, mert egy pénzzel egy font hust, mással kenyeret s harmadikkal egy ejtel bort vala képes hozzá vásárolni.

Előre bocsátva azt, hogy már a görög-római kor az egy pujkán kívül minden majorságainkat ismerte, hogy konyhakertészete messze járt, s a czukron kívül alig nélkülözött valami lényegest: ide igtatunk egy pár árszabályi jegyzéket, hogy élelmiszereink akkori állására némi világot deríthessünk.

Az egyik 1595-ről szól, s fentartja a jegyzéket, mely mellett a kolozsvári tanács egy fejedelmi ünnepélyre bévásárlásokat tétetett; néhány pontja így következik ²⁾:

egy czipó . . .	1 denár	egy malacz . . .	11 denár
„ kenyér . . .	4 „	„ tál tengeri-	
„ tyúk . . .	4 „	baraczk . . .	12 „
„ lót nádméz . .	4 „	„ csebersós-káposzta	12 „
„ kappan . . .	7 „	„ véka muskatály-	
„ lud . . .	8 „	körte . . .	28 „
„ öreg retek . .	11 „	„ öreg dinnye	29 „

¹⁾ Apor, Metamorphosis. V. czikk. ²⁾ Nemz. Társalkodó 1840. 9. sz. Hogy egy lót czukor egy szekér szalma árával ér fel, s hogy a kertészet méreg drága, olvasóim észrevehették.

egy juh . . .	50	dénár	egy font lenmagolaj —	8	den.
„ tavalyi tinó 2 ft. —	„	„	„ száz lécszeg —	12	„
„ köből búza 2 „ 10	„	„	„ font faolaj . —	40	„
„ nagyszalonna 4 „ 25	„	„	„ saru . . —	28	„
„ 5 mázsás ökör 5 „ —	„	„	„ szekér széna —	65	„
„ istrang . — 1½	„	„	„ szekér fa . —	65	„
„ szekérszalma — 4	„	„			

És az élelmi czikkek ez ára kisebb nagyobb változással majdnem végig fentartá magát. Azonban az ausztriai ház fel lépte nevezetes változást idézett elő, az árak felszökkentek, miért nem lesz felesleges Cserei egy összehasonlító árjegyzését szintén ide igdatnunk:

A fejedelmi korban			1698-ban így állt:		
Egy jó paripa	25 mft. —	denár	„ 100 mft. —	denár	
„ pár ökör	12 „ —	„	„ 90 „ —	„	„
„ borjastehén	3 „ —	„	„ 25 „ —	„	„
„ borju . .	1 „ —	„	„ 6 „ —	„	„
„ tyúk .	— „ 3	„	„ — „ 45	„	„
„ liba .	— „ 5	„	„ — „ 48	„	„
„ köből búza	— „ 48	„	„ 6 „ —	„	„
„ 40 v. hordó bor	10 „ —	„	„ 60 „ —	„	„
„ font hus	— „ 1	„	„ — „ 6	„	„
„ mázsa vas	5 „ —	„	„ 10 „ —	„	„
„ párférficsizma	1 „ 40	„	„ 3 „ —	„	„
„ „ asszony „	1 „ —	„	„ 2 „ —	„	„
„ koncz papir	— „ 18	„	„ — „ 48	„	„

Itt van magyarázata őseink zsiros konyhájának. Duszáltak a vanban, mint mi most a ninesenben. Felismerték helyzetöket, tisztába voltak, hogy Erdély s átalában a magyar föld termelő ország: annyi gabonát, bort termesztettek, hogy a jobb években, mint 1566-ban, 5 köből gabonát adtak 1 ftért, s egy veder bor 1 pénzen kelt ¹⁾. Sőt 1664-ből szintén feljegyezve látjuk, mi szerint tisztabuzán kívül egyéb gabonát majd mit

¹⁾ W. Bethlen, Hist. II. 158.

sem természettek, s réteinken annyi barom legelt, hogy 7—8 frton kelt az ökör, mi fenn 50—60 talléron; s 1 denárért egy, összel 2 font húst is adtak ¹⁾. Így állt a csűr, pincze és kamara régentén.

A házi állatok s majorságok mellett nagy keletben voltak a négylábu és szárnyas vadak, melyeket az 1642-i árszabály következőleg szabályozott:

egy nagy öz	32 pénz	egy páva	60 pénz
" nyúl	10 "	" vadlúd	15 "
" fogolymadár	8 "	" vadrécze	10 "
" császármadár	10 "	" pár galamb	6 "
" fájtyúk	15 "	" pár aprómadár	1 p. ²⁾ .
" tűzok	60 "		

Eléadtuk az élelmi szereket, s minthogy a magyar ember a fűszert elejétől fogva igen szerette, illő, hogy megis fűszerezzük.

Már Mátyás koráról megjegyezték, hogy a sáfrán, gyömbér, fahéj, bors s a többi, szerepet játszott ³⁾. Hogy a később oly híressé lett Majláth István, kir. számtartó, miket vásároltatott II. Lajos konyhájára 1526-ban, szintén fenmaradt; honnan többek közt látjuk, hogy a velencei ezukor fontját még 4 réz forinttal fizették ⁴⁾; mit azonban azon megjegyzéssel emlitünk, hogy mind a mellett, hogy Europa a X. századtól fogva ismeri, a mult század közepéig másutt is a méz pótolta ⁵⁾.

Hogy a nemzeti fejedelmi kor a mai fűszer-kereskedési cikkekkel szelvében használta, látjuk az 1627. apr. 30-i árszabályzatból, hol a velencei vagy kánári nádméz, ezukor kandia, confect, riskása, mandula, faolaj, tengeriszőlő, malozsa-szőlő, sáfrán, bors, fahéj, szekfü, szerecsendió, gyömbér; az 1642-kéből, hol ezeken kívül a füge, olasz és nagybányai gesztenye árszabás alá jönek.

¹⁾ Ortelius Redivivus. 8. l. ²⁾ Ugyanekkor egy kövér pulyka 50 pénz. ³⁾ Schwandtner. II. 269. ⁴⁾ Engel, Monumenta Hung. 195. ⁵⁾ G. Klemm, Allgemeine Culturgeschichte. I. 187.

Ezek voltak egy régi magyar kamarájában... Ennél sokkal érdekesebb volna bepillantani a konyhára, végig futni a mult jó idők egy-két étlapját, sőt valamely régi gazdasszony szakácskönyvét sem ártana lapozni: de mind ezek helyett csak is néhány megjegyzést hozhatunk.

Ilyen az, hogy a mai levest nem ismerték ¹⁾; hogy a sülteket nyársan piriták; vaját nem használták; zsírosan és sokat főztek. Azonban a sokat főzetés nem a magyarok, hanem a kor betegsége volt, mely, miként napjainkat a ruha fénytízés, úgy sujtola egész Európát; mignem XV. Lajos alatt tetőpontját érte, s a francia forradalommal visszaesett.

Szabadjon mégis két hiányos étlapot összeállítanunk, egyiket Apor után, ki a még ismeretes régi ételeket így számolja elő: disznóláb tormával; töltött káposzta; tehénhús riskásával, murokkal, zöld borsóval; borsó törve pergelt szalonnával; borsó lére disznóhussal; herbéeshus spékkel; disznóhús kasszás lével; nyulhús feketelével; csuka tormával... majd mind leveses étel, míg ellenben az egyszerű levest, mint ujságot nevetségessé teszi ²⁾.

Gr. Gvadányi Rontó Pál keresztelőjére következő népies ételeket főzet:

Tekenők teltek meg mákos kalácsokkal,
Rántott csörögékkal és lelkes fánkokkal.
Két fülti-fazékba káposzta rotyogott,
Pufogott a kása, fele lepotyogott.
Gyenge báránycákát késziték tárkonynyal,
Az apró csibéket, mint szokás, citrommal.
A disznó lábokból főztek kocsonyákat,
Táloltak két lapos táltra tarhonyákat.
Borjufő téjfeles, és zsemlye koczkaival
Készült, s a disznófő ezetes tormával.

¹⁾ A leves újabb találmány külföldön is, egy 1581-beli szakácskönyv csak 36, már egy 1691-beli 117 levest számíál elő. Klemm, Allg. Culturgeschichte. I. 301. ²⁾ Apor, Metamorphosis. III. czikk.

Ludaskása is volt, csirke köszmétével,
 Egy pár hizlalt récze főtt feketelével.
 Hintettek azokra bőven borsót, gyömbért,
 Mivel a fűszerszám tisztítja meg a vért. sat. ¹⁾

Ezen ételek nagyrésze a népnél, polgárságnál, s egy része az uraknál is, tartja magát még. Kár mégis hogy Apiciusok nem találkozott akkor, midőn Czifra uram nemzeti szakácskönyvének nemcsak czime, de tartalma is nemzeti lehetett volna.

Végre tán nem lesz éppen felesleges megemlítnünk, hogy élelmi szereink s illetőleg élelmeink sorából két lényeges czikk hiányzott: a törökbúza-liszt és pityóka; mennyiben az első a fejlődési kor, az utolsó a mult század végefelé honosított ²⁾.

A teriték.

Hogy a fejlődési kor teritékére kellő szempontból tekinthessünk, meg kell említenünk, miszerint Rómában asztal, abrasz, asztalkendő, kés, kalán, villa, tál s ivó-edények már használatban voltak.

Az asztal Rómában előbb négyszegtti, csak azután lett kerek. Még Mátyás király asztala is olyan; az étkeket tálban vitték fel, s minden saját tángyérára vett; de már innen, mikép ma is a törökök, a húst csakis ujjakkal vitték odább. És Mátyás — írja az egykoru történész — itt is jó példával ment elől, kezét, ruháját sohasem piszkolta el, pedig asztala felett folyvást nemes beszélgetések, zene, s hűsköltemény énekesek foglalák el figyelmét, kik magyar nyelven verseket énekeltek ³⁾.

A fejlődési kor teritékéről Apor Péter részletesebb tudósítást hagyott ⁴⁾. Szerinte a kerek asztalnak hire sem vala; mint másutt is akkor egész Európában, az asztal a fal mellett állott, belől bélelt padok, kívül karosszékek. Mikor közelített a

¹⁾ Rontó Pál. 7—9. l. ²⁾ A pityókát 1586-ban hozták Európába, s a mult századig sehogy sem akarták termesztetni. Klemm, Allg. Culturgeschichte. I. 192. A törökbúza erdélybeni történetét l. Hetilap 1854. aug. 9. sz. ³⁾ Schwaudtner. II. 269. ⁴⁾ Apor, Metamorphosis. III. czikk.

10 óra, a pohárnok az asztalra egy sáhos vagy kamuka abraszt vetett, a főhelyre egy vagy két tányért tett, oda helyezett egy cipőt, betakarva asztalkendővel, oda tett egy-két ezüst kalánt, s kész volt az asztal. Mikor már leültek, mindenkinek beadta tányérát, asztalkendőjét s szelet kenyerét. Kést, villát senkinek sem tett, hanem azt vagy inasa adá be, vagy hüvelyéből huzá elő, mit hátul övükbe szurva vittek asztalhoz; mi a rómaiak azon szokására emlékeztet, miszerint ott az asztalkendő vittek magokkal. Óntányér ritka volt, hanem egyelőre fa, mi később annyira ezüstre változott, hogy Apor Istvánnak 88 eléjáró ezüst tála s ugyanannyi ezüst tányérra volt, mely utolsók négyszegűek s két ujnyira aranyozott szélelűek; magának és nejének aranykalánokat adatott be ¹⁾; míg másoknál is a kalánok, kések, villák szintén ezüstök ²⁾, kicsinyek, finomul dolgozva, milyen a Hunyadi János kalánja, Ország Mihály, Báthori István s mások hüvelyes kése a pesti muzeumban.

A reggeli, ebéd és vacsora.

Az étkezés idejére nézve a századok és nemzetek soha sem értettek egyet, valamint abban sem, hogy hányszor egynek ³⁾. Kisebb nagyobb mértékben folyvást követék a görög bölcs tanácsát, ki a legjobb étkezési idő felett megkérdezte, azt felelte: hogy a szegény egyék mikor ehetik, a gazdag mikor ehetnek.

A görögök négyszer, a rómaiak háromszor ettek napjában. A fejedelmi kor a rómaiakkal tartott, s beérte a reggeli-vel, ebéddel és vacsorával.

A reggelinek nem volt határozott ideje, de annak jókor kellett történni; mert az ebéd már 10 órakor bekövetkezett, mire 6 órakor a vacsora jött. S ez másutt is így volt, mert Kemény Jánost Bécsben is 10 órára hitták ebédre, s az

¹⁾ Apor, *Metamorphosis*. II. czikk. ²⁾ Gr. Lázár család. 50. l. ³⁾ L. összeállítva Klemm, *Allgem. Culturgeschichte*. I. 350.

órát oly pontosan megtarták, hogy midőn Kemény megtudta, hogy Bécsben nincs szokásban a második, közvetlen az ebéd előtt intézett meghívás, már akkor az ebéd javában folyt ¹⁾.

De már a XVII. század vége felé, az ebéd ideje 11, a vacsoráé 7 órára tétetett át ²⁾, rendre a mai 1—2 órai ebéd, és 8—9 órai vacsora-időre változott; míg ellenben a nép a régi ebédidőt télben most is tartja.

A reggeli, a korai ebéd miatt, igen csekély szerepet játszott. Mint a nép magát ki szokta fejezni, csak is valamit faltak, s reá valamit ittak. Kávét, herbatéjt, csokoládénak — írja Apor — hire sem vala, valamint a rozsolsinak sem. Hanem ittak fahéjvizet, aquavitát, égettborot és finom csipős ürmöst. A nők égettborot töltvén egy tálba, azt megmézelték, meggyújtották, bele néhány szem malózsaszőlőt vagy fügét vetettek, s addig kavarták míg felmelegedett; kioltván, felkalá-nyozták, s a fügét utána ették ³⁾.

Rómában a vacsora, nálunk, miként Europa más nemzeteinél az ebéd a fő. Barátainkat ma is vacsorára, tiszteletünk tárgyait ebédre hívjuk. Homer hősei még ülnek; később a kényelem-hajhászat, étel előtti fürdés, fekvést hozott be, mi Rómába is elharapódzott; mi által azon kellemetlen helyzetbe jöttek, hogy három, hat, kilencz, legfeljebb tizenkettő magokkal vendégeskedhettek, mert ha többen voltak, az étkeket asztalostól kellett elhordozni. Itt lehet alapja azon magyar balhitnek, melynélfogva sokan, ha tizenhárom találhatnak asztalhoz ülni, felugranak, valakit felkeltének, vagy egyik udvar a más-tól falun gyermeket kér ebédre.

Az ebéd folyamánál különösen két szokás veszi igénybe figyelmünket: a letülés s a fogás szerinti evés.

Mikor az ebéd és asztal kész volt, a konyhamester csengetyűvel jelt adott, hogy az ételt felvitték; rendesen czintálokban vitték, mivel ezüst csakis a fejedelmet illette. Asztalon

¹⁾ Kemény J. Önéletírása. 177. ²⁾ Bethlen M. életírása. I. 190. ³⁾ Apor, Metamorphosis. III. czikk.

levén az étel, az urak az ebédlőbe indultak, de nem karon vezetve a nőket; hanem a menetet egy öreg szolgál, vagy udvarmester nyitá meg, utána jöttek a férfiak, a férfiak után a kisasszonyok s végre a nők; s miután a legifjabb leány jött elől, s úgy követék sorba: a férfiak előljövését a nőnem iránti tiszteletnek tekinthetjük. Kijövéen, a pohárnok ezüst vagy réz korsóban vizet hozott, hasonló medenczét egy más, kendőt a harmadik, s kezdődött a mosdás, mit előbb a kisasszonyok, utánok a nők hajtottak végre; mire aztán a pohárnokok a terem közepére álltak, s a gazda megkezdé kinálkodását, s addig ismétlé: mosdjék uram kegyelmetek, s itt a legtekintélyesebbet illetvén az elsőség, addig kínálgaták egymást, míg gyakran az étel is elhűlt, egyik sem akarván első lenni. Mikor a jó öreg urak átestek e tréfán, a pap vagy egy bejáró megáldotta az asztalt; erre az asztalnok az étkeket felfedé, s a felső tálokat a csatlósok elvivék. Itt kezdődött a leülés. Az asztalfőt egy tekintélyesebb nő és férfi foglalá el; a többi nő a falfelől vett ülést, rajtok alól a kisasszonyok, velök szemben a férfiak, míg a házi ur az asztal végét vette magának. Erre az inasok beadták a késeket, a házi ur mondatatni kezdé: egyék uram kegyelmetek, s azzal az egész vendégsereg szuronyt szegzett a párolgó táloknak ¹⁾.

Különös jelenet már csak korunkban is, mikor a legegyszerűbb ebéd is levessel kezdődik, mit minden tángyéron lel, mire a többi ételeket hordozzák. Egyszerű magyarázata pedig az, hogy akkor fogás számra s oly sokfélét főzettek, hogy végig enni senkinek sem juthatott eszébe. De így volt ez akkoriban egész Európában. Fogás rendesen három, de minden fogásra annyiféle esett, hogy legnagyobb ebédeink sem állják ki a fogásokkal a versenyt. Az akkori külföldi szakácskönyvek szerint a császári ebéd három fogásból állt, az első huszonhét, a második harmincz, a harmadik, a gyümölcs, nyolczvanhét tálból; e vacsora szintén három fogás, összesen százhárom tálal. Hasztalan étkórság, mit azonban Klemm nyomozása sze-

¹⁾ Apor, *Metamorphosis*. III. czikk.

rint a magyar királyok nem követtek, mert ezek hat fogásban tizenkét tál étellel beérték, kevesebbel, mint a választó-fejedelmek, kik ötvennégy, kevesebbel mint a külföldi urak, kik harmincz-negyven, sőt kevesebbel mint a polgárok, kik szintén tizenöt tálát főzettek... Iszonyu könnyelműség, nem hiába, hogy künn utoljára a törvényhozásnak kellett bele vegyülni ¹⁾.

Csakis ezek előre bocsátása után érthetjük ma már meg Apor Pétert, ki a fejedelmi kor ebédkezését töredékesen fenhagyta. Az ő és hagyományaink nyomán bizton véljük állíthatni, hogy első fogást a zöldséggel készült tehén, borju, ürő s disznóhusak, a másodikat a különböző szelíd és vadsültek, a csöröge kürtös-kalácsféle sütemények; a harmadikot a befőtt, hazai és déli természetes és aszalt gyümölcsök alkották ²⁾; mert több fogásról nem emlékezik ³⁾. Hány tál képezett nálunk egy fogást, nincs adatunk reá; de ha az Apor nyolczvannyolcz előjáró ezüst táláról következtetnünk szabad, minden tála egy fedező tálát számítva, a három fogásra legalábbis negyvennyolcz tál ételt kellene gondolnunk...

A vacsora mindenesetre egyszerűbb; némely sajátosságait a nász körüli sorainkban lesz alkalmunk megemlíteni.

Nagyobb asztalokat, mikép ma zene, úgy akkor énekes inasok s pár czigány nélkül gondolnunk nem lehet.

A bort rendszeren a második fogásnál nyújtották be, a férfiaknak cserép vagy ezüst kupákban, a nőknek ezüst poharakban, kik alig értették ajkukhoz.

Ebéd végén, mikor a férfiak már poharozásba merültek, a nők felkeltek, elvonultak. Ez egyébaránt így volt Angliában is ⁴⁾.

S végre, mikor a férfiaknak elég rózsaszínű volt a világ, megpendült a hegedű, a nőket visszavezeték, s kezdődött a táncz ⁵⁾.

¹⁾ G. Klemm, Allg. Culturgeschichte. I. 357. ²⁾ Bethlen M. Ifjúkori élete. 80. l. ³⁾ Apor, Metamorph. III. czikk. ⁴⁾ Macaulay, Anglia Története. I. II. f. ⁵⁾ Bethlen M. Ifjúkori élete. 22. l.

Az italok és a poharazás.

Ösi szokása a magyarnak, hogy jó kedvét poharozásban fejezze ki. A pereztől, melyben Árpád népe Magyarhon és Erdély földét megérinté, s nagy áldomást szerze örömében, minden nagyobb örömtünnepélynél felmerül ¹⁾).

A fejedelmi korban ha nagyobb lakomát adtak, két asztalt teritettek, egyiket evő, másikat ivó-asztalnak nevezék; az egyiknél a nők és ifjak, a másiknál a férfiak foglaltak helyet. Az utolsó Bacchusnak levén szentelve, ide inkább csak sültetket adattak fel.

Az evő asztal itala a víz, még pedig jeges, vagyis jégben hűtött víz. Mire nézt minden háznak megvolt hűtő medenczéje, még pedig, mint Apor Istvánnál, ezüstből. S a jeges vizet még a férfiak is annyira becsülték, hogy még hadjárataikba is hűtő kulacsokat vittek, melyek egy átdolgozott példánya, az erdélyi muzeumban is látható. Fel van jegyezve, hogy Bethlen Gábor vizét télben nyáiban jeges vízben tartották ²⁾).

A víz után legáltalánosabb ital a bor, mit Erdély szőlőhegyei bővön szolgálattak. Már 1538-ban azt írja Veráncz, hogy veres és fehér boraink, melyek asztali és édes csemege borokra oszlnak, oly zamatosok, hogy némelyike a falernumival versenyez. Ortelius 1664-ben szintén megjegyezte, hogy sok borunk terem, s ha a Rajna mellékinél gyengébbek is, de a francia boroknál jobbak ³⁾. Nem tudjuk volt e Veráncz ismerettségbe a falernumival, Ortelius a francia borokkal, de mindenesetre mondanak annyit, hogy pinczéink, jól voltak kezelve, s hogy a nálunknál gazdagabb fejedelmi kor nem volt oly kényes a borra, mint a mai, mikor nem is lakoma, ha külföldi bor s pezsgő nem patazkzik, mit jó borvizeink, édes borainkkal vegyítve, igen gazdaságosan pótolnának.

Hazai szőlőink állták ki tehát a dicsőséget, s nedve minden alakjának meg volt közönsége.

¹⁾ Engel, Monumenta. 191. ²⁾ Kemény J. Önéletírása. Szalaynál. 137

³⁾ Ortelius Redivivus. I. 8. l.

A must, pezsgőbor azon időben híres ital. Bethlen Gábor fejedelem is szerette ¹⁾. Az újbor othonos minden asztalon, mert nem annyiban jót vagy ót, hanem könnyű bort kerestek, mivel mint másutt azon időben, a bor legyőzésében is dicsőséget kerestek. Csemegeboruk volt az édes, keserű ürmös és asszuszölő; s főleg a két első készítését magyar gazdaszonyaink pontosan örökölték. Mint borpótlék, főleg a gyengébb asztaloknál, a csiger, a trébelyre töltött megédesedett víz kedvenz ital, főleg míg el nem csipősödött, mikor aztán a cselédekre birt; úgy miként a népnél most is divatozik.

A sert II. Lajos király asztalán már látjuk ²⁾. S a fejedelmi kor vége felé valamivel nagyobb mértékben itták mint most, mikor mondhatni csak hirtől ismerjük, s pár pohár mártiusi serrel egész esztendőre beérjük. Egyébaránt a serfőzés akkor sem remekelt, s mit főztek is ott romlott. Mint borpótlékok eléjőnek még a nyír, alma, kökény s egyébféle vizek, melyek a népnél itt-ott most is ismeretesek. Méhsert sokat és pompást csináltak, kiviteli kereskedést űztek vele.

Mindezen italok javát maig is ismerjük, de nem többé az ivásmódot, melylyel őseink s az egész akkori Europa, az ivás mesterségét oly tökélyre viheték, mikép pataokban folyt a bor a nélkül, hogy azon részegségre jutottak volna, mely a mostani pancsolt borok s egyéb szeszes italoktól rögtön elő áll. Kisértjük meg elemezni.

Bethlen Miklós írja ³⁾, hogy még tanítója volt, s gyakran csak azon vette észre, hogy a kristály feneke kettősnek látszik.

Többire minden pezsdülésig ivott, s e rossz szokás oly általános, hogy ha valakinek vendégszeretetét akarák kifejezni, azt mondák róla: senki asztalától sem megy el annyi mámoros, mint ezétől s ezétől. Még a bornemiszak is a mai egy meszely helyett, félkupát, sőt három meszelyt is megittak. S Bethlen mint nagy mértékletlenséget emeli ki, hogy barátai

¹⁾ Kemény, Önéletírása. 137. ²⁾ Engel: Monumenta Hungarica. 196. l.

³⁾ Bethlen Miklós Szalaynál. I. 192—8.

kedveért legfelebb egy ejtelt, egy kupát ivott meg: holott ő borainkhoz ma már mészáros gyomor kell, az is a javából.

Eléadja tovább, hogy 1688-tól, mikor tanácsi rendbe lépett, s uri névre kapott, sok és jó borokat tétetett fel; s egyre mondogatá, édes uraim! kegyelmetek tudják, hogy én nem iszom, mást sem erőltetek, hanem jó szívvvel adom a mi csodás, ha tetszik kegyelmeteknek, legyenek gazdák magoknak!.. S azzal a serleg szakadatlan járt az asztal körül... még pedig mindig jobbra ¹⁾, ő pedig kristály poharából köszönté rendre vendégeit, még pedig rendök és nevök szerint; mire poharát mindenik kiüríté, kivéve azt, a kiért ittak. Miután a gazda mindeniket köszönté, akkor valamelyik ekép szolt: imhol a házi ur köszöntött reánk, hát mi ne köszöntsünk-e a háziasszonyért! Köszöntették, s azután annyi poharat köszöntöttek egymásra, míg jó kedvből pezsdülés, pezsdülésből mámor lett.

És ez annyira divat, hogy a pezsdülésig-ivást még a fejdelem asztalánál is gondot adott elkerülni. Teleki Mihálynál olykor Bethlen is a társasággal tartott. Másutt ha ejtel borig vitte, elbucsuzott, vagy felkelt, s az asszonyok körül sétált, velek beszélgetett, míg azok asztalnál maradtak.

Azonban e nem csak nálunk volt így, mert az egész régi világ férfiai oszták e társadalmi bünt. Már Róma lakomáin annyira vitték, hogy utoljára egymásért annyi poharat ürítettek, mennyi betű volt nevökben ²⁾.

De azért a magyar itt is megtartott bizonyos rendet és határt. Miként a régiek az istenekért, úgy eleink ünnepélyes alkalmoknál az első poharat mindég a fejdelemért üríték. S miután a gazda vendégeit s a vendégek a gazdát köszönték, csak akkor kezdődött az ivás, kezdődtek a barátság atyafiság poharai ³⁾.

Hogyan győztek meg annyit, ez a talány. De tán nyitjá-

¹⁾ Toppeltinus, Origines et Occasus. Cap. XVI. ²⁾ Montfaucon. 220. l.

³⁾ Toppeltinus, Cap. XVI. Klemm, Culturgeschichte I. 358.

ra jövünk, ha megemlítjük, hogy őseink, mikép a rómaiak nem tiszta bort ittak, hanem két-harmada víz volt, azt is jéggel hűtötték s úgy hozták asztalra. Már János Zsigmondról megjegyezték, hogy szerette a jó bort, s azt jegesen itta ¹⁾. Mikor I. Rákóczi György Morvaországban a svédekkel egy zászló alatt táborozott, a svéd urak csodálkozva látták, hogy még a vén Kornis Zsigmond is jegesen itta borát ²⁾. Hogy ezt kivihessék, a borokat nem rakták fel, hanem az inasok intésre hozták elő, mint ezt Bethlen M. igen csinosan elbeszéli, mint következik. Házasodni akarván, leánynézőbe indult, be tér Basa Tamáshoz Zabolára, hol Kún Istvánt s leányát, Kún Ilonát találta. Ismerte a szokást, hogy az eféle szándékban járókat az öreg urak ivásba szerették keverni; mikor vacsorához ülnek, a gyógyi mellé egy üveg kovásznai borvizet adat inasa kezébe, hogy hűtőbe tegye. De a történik vele, hogy valaki a borvizet titkon hasonló színű borral kicseréli, s Bethlen jó hiszemben addig köszöngteté a pohárt, míg az öreg urak tréfás czéljokat elérték ³⁾.

Hogy nem ismerte fel színéről, kérdehetik olvasóim? Erre legérthetőbben az akkori ivóedények anyaga felel, mely minden egyéb volt, csak az nem, mi ma, tudniillik üveg. Miként a rómaiak, úgy a magyarok az ősidőben leginkább cserép kanecókból ittak; mi később ezüstre változott. Az üveg és kristály csak is a XVII. század vége felé kezdé kinyomni az ezüst poharakat, kelyheket és kupákat, melyek a pohárkoczczantásokat oly dicsőségesen állták a fejlődelmek korában.

Leirtuk, hogy ittak eleink. S előre képzeljük, hogy fiatal regényíróink orgiai színeket keresnek e sorokban, hogy nemzeti életünk e dicső korszakát, s azon kor legnagyobb magyarjait, a nemzeti fejlődelmeket, bachanaliák közt szerepeltessék. S feledik megjegyezni, hogy a XVI. XVII. században, egész Europa sinlett e betegségben ⁴⁾; kifeledik a poharozá-

¹⁾ Forgács, Hist. 625. I. ²⁾ Kemény, Önéletírása. 457. ³⁾ Bethlen M. Szalaynál. I. 360. ⁴⁾ Lásd a részegeskedés történetét. G. Klemm, Allg. Culturgeschichte. I. 341—46.

sok költői oldalát, a zenét, a külföldön divatozott bárdokat, troubadorokat, Mátyás király énekes költőit, II. Lajos zenészeit ¹⁾, s a fejedelmi korból Apor Péter következő helyét: mikor megittasodtak, az énekes inasok énekelni kezdettek valami szép régi magyar dolgokról; némelykor szerelmi dalokat is mondtak, kivált a nagy embereknel; akkor szép magyar nóták voltak, annál ivott a nagyja az embereknek; most látom azokat a szép nótákat Erdélyben senki el nem tudná funi; mikor mulattanak, igen kedves muzsikájok volt a török sip és dob, a mely nótákat pedig a sippal futtak, ugyancsak indította az embert mind az italra, mind a vigasságra. Asztaltól felkelvén, vagy még asztalnál ülén, készen volt a hegedű és duda s ottan-ottan a furulya és cimbalom, táncolni kezdettek ²⁾... Menyi költészet a prózai jelenetben. Mint szabad és boldog haza fiai poharoztak, de poharozásuk ritkán vált orgiává. Ha ittak, legalább kedvderítő bort ittak. S ha áll az, hogy a bor a román, a ser a germán, a pálinka a sláv népek kedvencz itala: a magyar e részben a román népfajokkal szavazott.

Láttuk a fejedelmi kor evés és ivásbeli szertartásait, hátra van némely oly mellékletekről szólnunk, melyek korunkig jöttek, milyen az étel előtt és utáni rózsolisozás, az ebéd utáni feketekávé, a vacsorákat befejező thea, s mibe a magyar úgy belebolondult — az ebédeket, vacsorákat füst-felleggel koronázó — dohányzás.

Mig ebédeink után hiányzott a feketekávé, az égettbor félék foglalták el e tért. Egy pohárka szilvorum, medgyvíz, cseresznyevíznek keresztelt szesz maig is sok helyt tartja magát; holott a nemzeti fejedelmek korában, mikor egyébaránt Europa fejedelmi udvaraiban is divat, csak is reggel látjuk említve, mint hogy még hitelben állt a balvélemény, hogy orvosság, s hogy a belőle pancsolt aqua vitae, vagy magyarosan az akovita általános gyógyerővel bir, főleg a pestisek ellen. Nem kívánjuk megénekelni, de annyit mégis megjegyzünk,

¹⁾ Engel, Monumenta. 191. ²⁾ Apor, Metamorph. III. czikk.

hogy azon kor pálinkája, vagy égettbor, mit gerezdekből nyertek, vagy szilva s egyéb gyümölcs szesz, de nem a mostani gabnapálinka, mely mámor helyett dühösséget, vérengzést kelt ¹⁾.

Ma már nem is ebéd, ha feketekávéval nem végződik. A fejedelmek korában a töröktől látták, de nem irigyelték; s meglehetősen rossz hirben állt, mióta az elfogni szándékolt Majláth István vajdát a basa megebédeltette, s mikor Fogaras várába visszaszándékozott volna menni, azzal marasztá, hogy hátra van még a feketeleves. Még e kor végén annyira idegen, hogy a gr. Toldalagiak levéltárában egy lakadalmi jegyzékben pár font kávé áll, német uraimék számára ²⁾. Sajátlag mahomedan ital, a nekik megfiltott bor helyett, mit Europa a XVII. században kezdett bevenni; s mi I. Napoleontól előidézett continental zárrendszert miatt annyiféle suerrogatummal kezdetett meghamisíttatni ³⁾.

A thea csak is napjainkban kezdett az ozsonyákon szerepet játszani, s a vacsorákat, boraink nagy hátrányára, befejezni. Bethlen Miklós a XVII. század második felében már említi a herbathét, mint a melyet víz helyett ivott; bizonyosan fogalma volt róla, hogy China hazai itala a víz rosszasága fedezésére volt ott kigondolva. Apor, néhány tizeddel később, a theát és kávét már mint reggelit említi; holott Európában is csak a XVII. században lett itthonos, hol különösen Anglia és Holland s utánok Muszkaország vette kegyébe; az utolsó a cukor főzés maradványaiból nyert rhummal kezdé vegyíteni, mi reánk is elharapódzott.

A dohányzás, mely ma már oly szenvedélylyé vált, hogy többé a római néppel nem panem et circenses-t kiáltana a nép, a fejedelmi korban csak névről volt ismeretes. Európát sem oly régen boldogítja, mert Amerika felfedezése gazdagítja vele a világot; Nicot, mint fűvész, 1560-ban ismerteté; Drake 1586-ban kötött ki pipázva Plymouthnál; s 1633-ban IV. Murat

¹⁾ A pálinka történetét I. Klemm. I. 338—42. ²⁾ Mig az 1709-ki arszabályban 1 font kávé 1 ft. 80 kr., egy löt thea 60 pénz, mi egy véka tisztabúza ára volt. ³⁾ Klemm, Culturgeschichte. I. 348.

szultán még halállal bünteti a pipázó törököt ¹⁾; a szivart csak is 1830 körül hozá be Páris. S ha Apor a mult század elején elmondható, hogy semmi nyájasság, ha nincs tubák-piks vagy pfeif-tubák — holott még gyermekkorában csak a kocsisok, darabontok pipáztak — ²⁾, ugy mi is azt mondhatjuk a szivarról.

Egyébaránt a dohányzás kezdete Erdélyben 1658-ra esik, mint a mikor négy évig füstölték dohánynyal és porral Erdélyt a törökök. Egyelőre a papiszékek keményen tüzeltek ellene; minek természetes következése lett a titokban pipázás, mi számtalan égéseket vont maga után. 1670-ben a törvényhozás is sikra szállt: kimondaték, hogy valaki a hazába hozná, vagy vele kereskednék, veszesse dohányát s minden vele található vagyont; ki pedig vele élne, ha jószágos 50, ha egyházhelyü 12, ha nemtelen 6 ftot fizessen ³⁾. De ugy látszik a pipatüz a törvényezikk ellenére is tovább harapódzott; honnan 1683. mártiusában Segesvártt mint haszontalan és káros szer proscriptiójára uj törvényezikk kél; de csak is a büntetés szelidítése kedvéből látszatik ujra szőnyegen; mert ekkor már a nemesre csak 12 forint büntetés szabott, míg a népen a 6 forint meghagyatott ⁴⁾. E törvényezikk már természetese ellen is szót emel, ugy a portubák ellen is. E sem használt, miért is a fennebbi törvényt 1686-ban is megújíták ⁵⁾: hihetőleg az akkori szolgabíró restelte büntetni a pipázót, míg maga ment elől a pipázásban. Honnan a tilalmazás 1688-ban ismét megújított ⁶⁾. E törvények mit sem értek: 1689-ben tehát még keményebbet hoztak; mely azokra, kik dohányt vetnek, földjök vesztését szabá; azokra pedig, kik szivják, főtisztekre 200, regálistákra 50, birtokosra 30, egyházhelyi nemesre 12, jobbagyra 6 forintot vete. De ugyan e törvényezikk magyarázza meg sebes harapodzása okát is, midőn azt mondja: „megtiltot-

¹⁾ Klemm. I. 363. ²⁾ Apor, Metamorphosis. VI. czikk. ³⁾ Fejérvári 1670. 1. dec. 13. czikkely. ⁴⁾ Segesvári 1683. mart. 11. czikkely. ⁵⁾ Fejérvártt tartatott oct. országgyűlés 9. czikkely. ⁶⁾ Radnoti 1688. sept. 8. czikkely.

tuk ugyan, de a büntetéssel a tisztok abutáltak, és midőn a szegény embereket exequáltak volna is, egyfelől a szegény embernek marháját hajtották, másfelől a pipa a szájokban volt¹⁾. Így küzdte a törvényhozás az étellel. A nemzeti fejedelmek után alkotott főkörmányszék a dohányárulást egy görögnek haszonbérbe adja, tehát bizonyos monopolium kezdődik: s mégis a népen egy két három forintot csikortak a tisztviselők, míg a gazdagabb körökben a pipázás egész hazában széltibe folyt. Mignem 1702 márt. 21-én gr. Bethlen Miklós cancellár a főkörmányszékhez hathatós iratot intézett, melyben megírta, hogy emberi és isteni jogszerűség ellen van, hogy a szegény népet büntessük, míg a dohány haszonbérbe adása, s folytonos pipázás által a hatalmasok a törvényt eltörölték. Minek következése lön, hogy a dohány-tilalom határok közé esett, vagy is a pipázás csak is utcán és gyülekező épületek között kezdett tiltatni²⁾... Így pipáztuk el a múlt századot 4—5 kron fizetve a dohány fontjait. Sőt mivelhetését maga a kormány elő kezdte már a múlt században segíteni³⁾.

A fejedelmi ebéd szertartásai.

Hogy a fejedelmi kor asztaltartása leírását kiegészítsük, a fejedelmek ebédlési szertartásaival rekesztjük be e cikket, mi az egyesekére is fényt derít.

Előre kell bocsátnunk, hogy a fejedelmi udvarnak két konyhája volt, külső és belső. A külsőn főztek az udvarnak, míg ellenben a fejedelem étkeit, a fejedelemasszony felügyelete alatt, s szobái közelében, szakácsnék készítik⁴⁾... Brandenburgi Katalinnak három konyháját említik, külső magyart és németet, s a belsőt, hol német szakácsasszonyok és leányok főztek német módon⁵⁾. Felesleges mondanunk, hogy a többi fejedelmeknél csak is magyar módra főztek.

¹⁾ Segesvári 1689. 1. jan. 7. cikkely. ²⁾ Középpajtai dohány, Benkő Józseftől, Szeben és Kolozsvár 1792. 24—26 lap. ³⁾ Benkő, Gen. Trans. I. 110. 111. 1. ⁴⁾ Apor, Metamorph. IV. cikk. ⁵⁾ Kemény J. Rumynál. II. 23.

Ezzel a fejedelmi lak ebédlőjébe lépünk, mit udvarházainknál maig is palotának neveznek. Pillantsunk végig a teritéken.

Tíz órakor a konyhamester felment, s jelenté, hogy a szakácsok készen vannak. A főpohárnok pohárnokjaival elő állt, az asztalra előbb arany-ezüst fonallal himzett abraszt vetett, s úgy terité be fejér abraszszal.

Az edények, mik szerepeltek, mind ezüstök s legalább szélek meg van aranyozva.

Bethlen Gábornál, mint véghagyománja mutatja, száz ezüst tál járt elő, ezekben, befedve jöttek fel az étkek.

A marczapán tángyéra áttördelt, a saláták kis aranyos tálokban, a gyümölcsök lapos aranyos csészékben jöttek, még pedig a beföttek kétfülükben. Az eczet és mustár ampolnákban jelenik meg, lábos tángyérokon, a nádmézporozó sem maradhat el, valamint nem az aranyozott só és bors-tartó.

A három féle ivó-edény, kupa, kehely és pohár nagyszámmal özlöl el az asztalt. Az öreg ábrám-kupák, a belől aranyzott s kívül ezímerekkel, jelmondatokkal feldíszített fedeles és fedeletlen kelyhek, az apró poharak ezüst, gyöngyház és termés kristályból, jaspis s más drágakő fedelekkkel, tarka szép vegyületet képeznek; melyek mellé a hattyu, strucz, öz, delfin s egyéb állatokat képező kannák jöttek, oly számmal, hogy az asztal egész állatseregletet mutatott. Mindezekre a pesti muzeum nagyszertű kehely és kanna gyűjteménye nevezetes világot derít, hol egyszersmind Izabella termés kristály pohara is látható, úgy az erdélyi muzeumban a Boeskaai István ezüst serlege.

Készen lévén a teríték, az étkeket a konyháról felindíták. A menetet az asztalnok nyitá meg, rárótt-forgósan, díszre szerelt paripán; utána a konyhamester, kit az étékfogók követtek, kiknek kezében selyemmel varrott asztalkendőkkel átkötött ezüst tálok párologtak. Az asztalnok a grádcsnál lováról leszállt, s az ebédlő-palotába vonultak fel... mely szertartás minden fogásnál ismétlődött.

A mint bejelenték, megjelent a fejdelem, mégpedig ha tanácsurak voltak nála, azok léptek ki előbb, utánok a főudvarmester jött, kinek kezében magánál hosszabb, ezüstös nád-

pálca, melynek közepét fogta. Utána lépdelt a fejdelem és fejdelemné.

A fejdelem megjelenésére az urak rendet állottak. A főpohárnok egy alpohárnokkal térdhajtások között a fejdelemhez közeledtek, egyik nagy ezüst medenczét, másik ezüst korsót, s skofiummal varrott kendőt tartott kezében, előbb a fejdelem mosdott meg, azután a fejdelem asszony. Ha valamely magyarhoni zászlós-ur vagy külföldi követ is volt jelen, az a fejdelemmel egyszerre mosdott.

Megmosódván a fejdelem, az udvari lelkész, vagy pohárnok elmondotta az asztali áldást, mi alatt a fejdelem zöld bárszony nyusztos süvegét levette; mit végeztével újra feltett.

Itt következett a helyfoglalás. A fő helyet a fejdelem és fejdelemné foglalá el egymás mellett, mellettök pár arasznyi tér üresen hagyatott; azon alól az udvarmester helye következett, ki, miután az ott marasztott urakat leülteté, maga is helyt foglalt, vagy az ott nem marasztottakat maga asztalához vezette, kik a fejdelemtől előbb ünnepélyes búcsut vettek.

A mint a fejdelem leült, a fejedelmi buzogányt tartva, háta megé állott egy fegyverhordozó, s ott maradt.

Megkezdődött az evés...

Mikor a fejedelmi pár valamelyike inni akart, a fő-inyadó éléhozta a bort, s abból a kezében levő kis ezüst tángyérre keveset kitöltvén, a fejdelem szeme előtt megitta: egy nyujtá a kehelyt oda; s ezt minden pohárnál ismételnie kellett. A vendégeknek a pohárnokok szolgáltak. Poharat köszönni a vendégeknek, még a fejdelem asztalánál sem mult el soha. Apafi még azon ebédnél is megtette, mely után a nála ebédlő Béli Pált 1676-ban elfogatta, bár mordabbul nézni soha nem látták ¹⁾).

Vége lévén az ebédnek, újlag elhangzott az asztal áldás; azon renddel mint jöttek, visszavonultak... Így ebédelt Apor szerint I. Apafi ²⁾).

¹⁾ Bethlen M. Szalaynál. I. 452, ²⁾ Apor, Metamorph. IV. czikk.

MÁSODIK CZIKKELY.

A CSALÁDI ÉLET.

Csak boldog családok alkothatnak erős nemzetet. S egy nemzet csak addig erős és szabad, míg a családi élet gyökerein a romlás férgje nem mutatkozik. A magyar is csak akkor lesz ismét nagy és dicső, mikor költői „Romlásnak indult, hajdon erős magyar-féle“ fájdalommal nem tépelődnek...

Régen a magyar szó eskü volt. A ház becsületét senki se merte tapodni, különben vérével mosá a szennyet. S ha a család érdeke úgy kívánta, az egész család síkra szállt.

A rómaiaknál házi istenek voltak, a magyaroknál a gyermekek és nő részesült e bálványozásban. A férj hatalma korlátait soha át nem lépte, s ha tőle mámor vagy szenvedély hatalmába esett, a nő előlépett, s a férfit mint szelidített oroszlányt engedelmeskedett.

Erényen, gyöngédségen nyugodott a régi családi élet, s ezért volt oly erős a láncz, mely a családot egybe fűzte.

A gyöngéd viszony kedvet adott a foglalkozásra, s bár merre jártak, nyomukban áldásnak kellett fakadni. Ismerték, mikép csakis anyagi jóllét biztosíthat függetlenséget, tekintélyt a társadalomban. Az előmenetel két parancsát, dolgozz és takarékoskodj, a ház minden tagja megtartotta. A férfi szerzett, a nő megtakarított. A férfi gazda volt, a nő gazdasszony. Mert szükség nem bántotta, a férj későn öszült, a nő örök ifjúságban élt, mosolyogva fogadták egymást ha összejöttek, s mo-

solyogva váltak ha távoztak; a férj nyugodtan szántott vetett, tanácskozott, vagy csatázott: a nő csendesen mesélt gyermekeinek, megelégedve vitte a ház terheit, nem félt, hogy egy szép reggel tönkre jutását hallja sutogni.

Alig két század, s hová juttatott volt a külföld majmolása. Akkor kevesebb volt a kényelem, de édesebb volt az élet; több volt a foglalkozás, de a munkát bizonyos nyugalom, boldog vénség koronázta. Az újabb idő mindent megfordított vala: a régi családi élet helyébe társadalmi élet lépett; hol a boldogság tenyészett, az asszony és gyermekek szobáját, háttérbe szorítók a szalon szőnyegeiért; a belbecs semmi, mindenben csak a látszat; a férfi nem bira már elég erős, a nő nem elég gyöngéd lenni; a szerepek össze lönek tévesztve; minden család mintha bábeltorony építésre lett volna kárhóztatva: mindenütt csak a zaj, de eredmény sehol sem mutatkozott. Csak hogy a külfényt fedezhessük, mindenből kiloptuk vala a tömörséget, csak külszin minden, alapja sehol semminek... Csak még néhány tized, s ha később ébredünk, hiányzott volna házunkban mi a ház lelke — a család, s mi a nemzetek erejének alapja — a családi élet.

S a magyar megszűnt volna — magyar lenni.

I. FEJEZET.

A CSALÁD TAGJAI ÉS FOGLALKOZÁSA

Hogy a régi családi élet részleteiről fogalmat adhassunk: rendre kellene emlékeznünk egy ős magyar család összes személyzetéről s azok egymáshozí viszonyáról.

Régen a család nem egy háznépet tett, mint jelenben. Az ősi vár, kastély, városi, falusi ház fedele alatt az ifju párok mellett soha sem hiányzottak a szülők, s gyakran mint a ház ezüst koronája, ott éltek a nagyapák, nagyanyák, s az családot gyermekek, unokák egészíték ki. Mint egy méhkas egy királyné alatt, oly szeretettel éltek, milyenről fogalmunk alig lehet.

Az urak körét a szolgálati személyzet serge vette körül,

kik annyira a házhoz tartoztak, hogy a ház feje gyakran még családjá tárgyait is cselédjeim czímmel emlegette...

Messze vinne, ha a család minden tagját beakarnók mutatni, legyen elég azokat vázolniunk, kik körül az egész figyelme összpontosult, a családapát, családanyát és gyermekeket, s mi a magyar családi életnek annyi sajátyságot kölcsönzött, a szolgálati személyzetet.

A családapa és anya

A ház két feje három fontosabb szerepben jelenik meg a családi életben: mint férj és feleség, atya és anya, gazda és gazdasszony; s mindenik hivatás betöltése oly fontos, hogy ezek összhangzása nélkül nincs boldog családi élet.

A férj és női kötelességek kölcsönös betöltése, a házasság terhei, fájdalmai kölcsönös édesítése nélkül, nincs családi élet. Éppen ezért a magyar családé a lehető legtágosabb kölcsönösségre volt fektetve.

A magyar lovagiasság e téren más nemzeteket felyúlhaladólág lépett fel. Már Szt. István korában, mikor a nőnem Europa szerte rabszolgai állapotban sinlett, a magyar törvényhozás a nőnemet törvény oltalma alá helyezé ¹⁾. S oly jogokat biztosított számára, melyekre a magyar nő, míg álltak, büszke lehetett ²⁾.

Mint hogy az aranyának is van salakja, a magyar férjek és nők közt is fordultak elő esetek, melyek a törvény szigorát vevék igénybe. A németek sokat tartanak Tacitus által rajzolt erényökre, mely egész odáig ment, hogy a hűtlen nő azonnal férje teljes hatalmába esett ³⁾. Nálunk is így volt. Már 1092-ben Szent László törvénybe igtatá, hogy a hűtlen nőt férje megölheti ⁴⁾. S e törvény később még szigorubbá lett; mert a hűtlen nőt lovak farkán szaggatának szét, vagy élőfák lehuzott erős ágain csaptaták fel ⁵⁾.

¹⁾ Szt. István. I. Decr. 15. 31. fejr. ²⁾ Lásd fejtegetve Magyar Sajtó 1857. január. ³⁾ Tacitus, Germania Cap. XIX. Klemm, Germ. Alterth. 38.

⁴⁾ Szt. László, I. decr. 13. 20. fejr. ⁵⁾ Bonfin Dec. II. Libr. 2.

Hát a férfiakat? Mintha látnám, hogy e kérdés nyomul azon nők ajakára, kik több szabadságot óhajtanak, hogy azzal még jobban vissza élhessenek... E kérdésre is felel a történelem, még pedig azt mondja, hogy őseink loyálisabbak voltak, mint a germánok; mert a férfinem, mely maga alkotá e dráko-i törvényt, magát is alája veté. S hogy e törvény nemcsak papíron, de tényleg is állott, pár példával szolgálhatok, még pedig hogy mesének ne tessenek, nem a legrégibb korból.

Izabella királyné uralma alatt történt, hogy sajó-kereszturi Kereszturi Boldizsár, Sajó-Keresztur, Fellak, Gyeke, Egres s más faluk ura elfeledkezve magáról, nejével, Margit asszonynyal rosszul bánt, a nő elhagyta, rokonai kibékíték, visszament; erre a férj ártatlan nején késsel sebeket ejtett, sőt egy más nővel, kinek leánya sem maradt ki a játékból, tilos viszonyba lépett: e tettiért nagyobb büntetést kapott mint a halál, elveszté minden jóságát, el becstületét, erkölesi halálra lön ítélve, hogy járjon mezitláb és hajdanfönt, s az emberek társaságából kirekesztetett... Hogy e büntetés ténynyé vált, mutatja az, hogy hét faluját 1547-ben Martinuzzi, mint helytartó, Kabós Mihálynak adományozá ¹⁾.

Hogy e példa nem csak magára áll, szabadjon még egy pár kellemetlen emléket megújítani.

Ugyan csak ez időben történt, hogy Tordán egy nő férjét tilos viszonyban találja, a törvény a férjet neje hatalmába adá; a tordai piacon 1552. oct. vérpad állíttatott, a férj réá lépett, nejétől kegyelmet kért, de nem kapott, s feje elesett.

Ugyancsak ez esettel egyszerre van elbeszélve, hogy Nagy-Váradon, mi az időben Erdélyhez tartozott, Szabó Pál az ő kedves nejét hűtlenségen éri, bevádolja s kimondák reá a büntetést; a vérpadot felállíták, a nő rálépett, kegyelmet kért, s a szerető férj megkegyelmezett. Telik az idő, a férj is megántorodik, neje bepanaszolja, a vérpadot felállítják, a férj vérpadra lép, a nő ott állt, a kegyelem nála volt; a férj emlékezteté a fennebbi jelenetre, de a nő nem emlékezett, nem kegyelmezett, s Szabó Pál feje elesett ²⁾.

¹⁾ Okl. Kolozsm. Conv. Transumpt. XI. 915. ²⁾ Miles. Würg-Engel 50—51.

Nem folytatjuk tovább, azt hisszük, megfeleltünk azon felvethető kérdésre, vajjon a törvény a nőt és férjet egyformán sujtotta-e: s ki lehet mondani, hol a törvény szigorát így alkalmazák, ott a férji kötelezettségek megsértésére nem lehet gondolni.

Azonban a törvény ez eljárására nem sok szükség volt, mert azon szívélyes benső viszony, mely a férj és nő közt ős időktől fogva létezett, mely az együtt élő családot össze fűzte: minden hűtlenséget lehetlenné tett. Bár a viharos időkben, hol a férjnek annyiszor jutott dictatori szerep, a házkormányza egyedül a férjet illette, a férj nejét a legelánczolóbb czimkekkel tisztelte meg: a egymásnak letett hittől hitvesének, mert örömei fájdalmai, a ház terhe és jólléte fele részessévé tette, őt feleségnek nevezte; sőt, miként Gerando is megjegyezte, maga a nép mai napiglan, kincsem, galambom, rózsám, csillogom megszólításokkal él neje irányában ¹⁾.

A nő szintén gyermeki kegyelettel csüngött férjén, mint kitől oltalmát, boldogságát várta. A férj benső bizalma jeléül tegezte a nőt, ez tisztelete jeléül kegyelmednek szólította férjét, s ha jelen nem volt, az édes urnak ezimezte ²⁾. Sőt a fejdelenné is így irt alá férjének: kegyelmed szolgáló leánya, az felséges Bethlen Gáborné, Károlyi Zsuzsánna ³⁾. És e patriarchális viszony még a férj testvéreire is kiterjedt, azokat kisebb, nagyobb, középső urának hitta, úgy miként férjéhezzi koruk igényelte ⁴⁾.

A gazda és gazdasszony szerepét tartá a régi családapája és anyja másik kiváló elhivatásának.

A magyar, már kezdetben, a legnemesebbnek tartott foglalkozást, a földmívelést vette nemzeti üzletül. Azt, mit a még romlatlan Róma; s melyet Cicero, Seneca s mások egy szabad emberhez legméltóbbnak festettek ⁵⁾.

A magyar jókor felfogta horderejét, de nem bálványozta

¹⁾ Gerando, Siebenbürgen. I. 11. ²⁾ Bethlen M. Élete. I. 554. ³⁾ Tud. gyűjt. 1817. III. f. 35. l. ⁴⁾ Kerékgyártó, Magyarország. mívelőd. I. 447. ⁵⁾ Bethlen M. Életirása. I. 373. 437.

Horacius azon odáját, *Beatus ille qui procul negotiis, paterna colit rura*: inkább a középkor azon elvével tartott, mely szerint egy lovagnak délelőtt szántóföldseit, délután a lovagjátékokat volt illő hogy látogassa. Azonban a régi magyar lovagnak nem jutott e szerencse, mert ha délelőtt barázdáiban gyönyörködött, délutánját a hivatal, s a harezi játék helyett, a csatazaj vette igénybe.

Gyönyör volt a gazdaszat, mert a földmivelés három tényezője a földbirtok, munkaerő, üzleti tőke, mind a három megvolt. Megvolt, mert a régi ur maga volt magának jószágigazgatója, maga tervelt, számított, gazdáskodott; s tisztjei, bíráival szemben oly szívélyes, hogy azokat ha vénebbek voltak, Tóbiás apámnak, Simon apámnak szolítgatta. S úgy tettek, mint Majláth Gábor, Fogaras ura, ki alig volt nap, melyen mértföldekre terjedő gazdaságát be ne lovagolta volna ¹⁾.

A három tényező közül a földbirtoknak olyszerű természete volt, mint az ótestamentumbeli zsidóknál, hol a birtok a családé, s csakis ötven évre lehetett eladni; s a székelýföldi földviszony Lacedemonra, ezen legelső conservatív államra emlékeztet, mely kis országát 9000 lovas s 30,000 gyalog telekre osztotta volt... Becses volt a földbirtok, mert hivatal, hadviselés, befolyás, minden a földhöz vala kötve.

A munkaerő nem volt a legeszményibb, mert jobbágság turkálta a földet; s e procrustesi ágy kifogyhatlan lévén, mondhatni pénzérő befektetésére nem igen volt szükség. Aránylag sok lévén a föld, ily erővel csak is a római slendrián ugaros gazdaszatot folytatták. De meg volt még azon jó, hogy a gazdagságot akkor nem a jobbágyok száma szerint számították: hanem ki mennyi köblöt vetett; így határozzák meg Apór István gazdagságát 5000 köbüllel ²⁾, vagy kinek mennyi kalongya gabonája termett, így van kifejezve Bánfi György főkormányzó gazdagsága, megemlítvén, hogy 1702-ben egy pár jószágán 40,000 kalongya gabonáját égeték el a kuruczok ³⁾.

¹⁾ Archiv d. Vereins. N. F. II. 36. ²⁾ Apór, Metamorph. II. czikk. ³⁾ Bethlen M. II. 233.

Termesztettek, de nem téveszték szem elől, hogy Erdélyt a természet baromtartó országgá nézte ki: Erdély és Oláhország lapályain teméntelen gulyát, juhnyáját tartottak ¹⁾; a méhészet akkorában folyt, hogy Bethlen János cancellár egy-egy gyermekére ezer kosár méhet hagyott ²⁾. A mellett országos haszonbéreket tartani, üzletekbe bocsátkozni, nem tarták rangjokon alóli dolognak; innen volt, hogy tiz-husz ezer arany készpénz nem vala ritkaság.

De midőn a sikert látjuk, nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a siker dicsőségének fele, feleségét, a ház örömeinek és terheinek fele részesét illeti; mint a ki a *gazdasszonyi* hivatást példás ügyességgel töltötte be. Ők vitték a *gazdasszonyság* apró, de oly bokros gondjait. Kinek legtöbb vászna, ma jorsága, kinek legtisztább háza, legízletesebb asztala, a tart-hatott legtöbb igényt a tiszteletre. A legjobb házoknál az ur-nő intézte a belügyeket. Ez alól még a fejdelemné sem volt kivéve: I. Rákóczi György, I. Apafiné a jó *gazdasszonyság* kittingő példányai. S mikor Baresai Ákos fejdelem ifju neje mellé *gazdasszonyt* vett fel, azt a fejdelemné fiatalságával látszék indokolni ³⁾. Férfi és nő büszke volt hivatása betöltésére. Tisztában voltak, hogy nő nélkül nincs háztartás; nélküle a ház méhkas királyné nélkül, s *gazdasszony* nélkül olyan a ház, mint a regebeli természet folyása, melyet Jupiter beleegyezése mellett rendezett volt valaki, s a legdúsabb esztendő mellett is csaknem éhhalál állott vala be, mert kifelejtették volt mi a nő folyvásti gondjaihoz hasonlít — a szelet.

Az ifju nemzedék.

Jövünk a családfő harmadik elhivatására, egy térre, melyen ha akár a szülöket, akár a gyermekeket s illetőleg a nevelést kellőleg akarnók vázolni, igen terjedelmeseknek kellene lennünk.

¹⁾ Bethlen Miklós ifjukori életirása. 259. ²⁾ Bethlen M. I. 369. ³⁾ Bethlen M. Ifjukori élete. 93. l.

Ez a legfontosabb elhivatás. A gyermekek s különösen a leány gyermekek nevelése egészen a nőket illette. Ábrándos nevelőnőknek, kalandos nyelv és zenemestereknek semmi nyoma; de azért a korszellemhez képest gyermek és leány sok nevelést kapott. Mert az anya, ha a szükség kívánta, miként a pellikán önszívének vérért kész volt gyermekeibe átcepegtetni.

Az akkori leány nevelés részleteiről kevés adatunk; de annál több a fiakéról, mi az atyát illette.

Miként a mai pusztai ember a mint fia a ló serényét megfoghatja, a ló hátára adja iskolába: úgy a régi magyar elve az volt, hogy fiából derék tisztviselő, vitéz katona váljék; a nagy résznél a tudományos képzettség csak másodrangú kérdésnek nézetett.

Ha tehát ezelőtt pár század évvel egy előkelő házba léptünk volna, a ház nevendék reményeit vagy honn találjuk, vagy nem.

Ha honn van, már félbe hagyta az iskolát, haza ment, gazdáskodik, vadász és lovagol. Egyébaránt ez úgy volt akkor egész Európában. Mint Macoulay megjegyzi, iskolázással, külföldre utazással még Angliában se sokat törődtek; fiatalon haza vonultak, megtanulták ősök családfáját, az atya kifejté benne a velek született gentlemanni ügyességet, s mint született tisztviselők és hadvezérek mintegy a Jupiter fejéből pattantak elő.

Ha a ház reménye se honn, se iskolába nincs: akkor vagy külföldre utazott, vagy valamely udvarban apródnak van beállítva.

Ezen időben a főurak fiai nem anticipálák a küzdelemben kifáradt férfikor szórakozásait, s nem lötték unalmokban föbe magokat: hanem valamely főember, vagy éppen a fejedelmi udvar szolgálatába álltak, hol inas, bejáró, apród, íródiák czím alatt szolgálatokat tettek. Így hagyta magáról írva az egyébaránt jó családból született Cserei Mihály, hogy ő Teleki Mihály bejárója volt, s mint ilyen Gernyeszeg építésénél téglát hordott; így Kemény János Erdély fejedelme, hogy ő

15 éves korában Bethlen Gábor fejdelem apródja lett ¹⁾, s oly szolgálatokat tett, miket most a daróczból kiöltöztetett legények is restellenek ²⁾... Így lettek régen ama nagy emberek, kik nem csak a magok, de családjaik szerencsáját is megalapíták...

Ha pedig a ház reménye nincs udvarnál, s mégis képezni kívánta magát, akkor külföldre utazott. Magyar ruhában indult el; de ha lefoszlott, akkor künn készítették magoknak ruhát, németet, kozákot, milyet kaptak; de ha hazajöttek újra vissza öltöztek. Így jegyezte fel Haller Gábor naplójában 1635-ben a napot, melyben öt évi távollét után ismét magyar ruhát ölthetett. Így Bethlen Miklós még azt is, hogy visszatérván hazájába, míg pántlikás ruhájából kibujhatott, milyen kaczagás tárgya volt ³⁾.

Egyébaránt meg kell jegyeznünk, hogy bár mennyire tesék barbárnak azon kor, a külföldnél nem álltunk hátrább. Ifjaink már a XV. század elején csoportoson látogatók a külföldi egyetemeket; s főleg a Bocskai és Bethlen Gábor korától, hol sajátlag Erdély magasabb culturája kezdődik, alig volt valamire való fő, mely neveltetését külföldön nem fejezte volna be; pedig oly költséges volt a neveltetés, hogy Bethlen János, történész, Samu fia neveltetésére 1000 aranyot számított be ⁴⁾.

Így képződtek a fejedelmi kor nagy emberei, ily lelkiismeretesen végzik az öregek, az apai kötelességet.

A szolgálati személyzet.

Bemutattuk röviden a magyar urat neje, gyermekei társaságában, mutassuk be a szolgálati személyzetet, s az urat azok környezetében.

A cseléd pénzen fogadott ellenség. Ha szintén nem is el-

¹⁾ Inasa, írja Önéletirata. 44. ²⁾ Kemény, ugyanott. 49. ³⁾ Bethlen Miklós. 320. ⁴⁾ Bethlen M. nagyobb életirata. II. 369. 282. 305.

lenség, mint Le Sage egyik regényében kifejezte magát: a gyertya mind két végét égeti...

Azonban nem így volt régen. Régen a szolgálati személyzet belső osztálya jól született ifjú emberekből állott, kik annyira a család köréhez tartoztak, hogy a családfő, a többségről nevezve övéit, a mai család szó helyett cselédet használt; s ez oly általános, hogy midőn 1569-ben a rendek János Zsigmondot kérték, mikép házasodnék meg, hazájok s cselédjeik jólléte érdekével indokolák. ¹⁾ E volt a fiatalság életiskolája. Ha jók voltak, jutalomra, hivatalbeli előmenetelre, apai nyájasságra számíthattak; de azért nehogy azt véljük, hogy egy tálból ették a cseresznyét, mert oly katonai alárendeltség, oly szigorú fegyelem uralkodott köztük, minőről most alig lehet képzetünk.

Nem is lehetett máskép, mert a régi magyar jószágait azon kötelezettséggel bírta, hogy mihelyt a hon bátorsága úgy kívánja, javai terjedelméhez képesti fegyveresekkel terem elő. Innen van azon számos udvari személyzet, mi azon kor egyik sajátja. Számát a csűr egereihez volt szokás hasonlítani; de azért nem henyéltek: ha nem harsogott a harci trombita, akkor házi s mezei munkával voltak elfoglalva ²⁾. Hogy számokról helyes fogalmat adjunk, megemlítjük, miszerint Apor István, az Apafikor egyik tekintélye 80 bejárót fizetett, ezeken kívül volt a teméntelen külső cselédség ³⁾.

Divat volt még ezeken kívül udvari trombitásokat, török-siposokat, hegedűseket, dudásokat, sőt még markalfakat vagy is bohócokat tartani, kik a lakomákat fűszerezzék.

A belső szolgák, bejárók egészen külön, magasabb osztályt képeztek, udvarolták az urakat, gazdáskodtak, künn csak szekerben vagy saját lovukon jelentek meg; a mellett benn az ebédlő palotán ettek, még pedig mint az urak, három fogást, s minden fogáshoz ezüst pohárból kapták borukat; míg ellenben a külső cselédek, kocsisok, felejtárok, lovas legények, sza-

¹⁾ Az 1569. jun. 24-i art. ²⁾ Apor, Metamorphosis. II. czikk. ³⁾ Kovachich, Scriptor. Minor. II. 15.

kácsok, hajdúk, darabontok más osztályt képezve, künn maradtak, künn ettek, de azok is oly bővön, hogy tölek egész tálok maradtak az agarak számára; s mikor az ur városon volt, tizen-tizenketten bottal kezükben s nagy sastollal süvegjekhen mindig gyalog kísérték az urat, ha szintén térdig érő sár volt is, mely utolsó esetben az ur mindig lóháton jelent meg ¹⁾.

A szolgálati személyzet egy évre köté szerződéseit ²⁾, s rendesen félévenként kapta fizetését. Ki azon kor cselédszerződvényeit forgatja, s látja, hogy Apor István bejáróinak trombitásainak 100 frtot, hét sing posztót, lovas inasinak 40, étékfogóinak 30 frtot fizet; a legjobb szakács 25, lovász legény 7, kocsis 6 frttal bééri, s feledi a ruhát, ételt, gabona, bor-illetéket: azon gondolatra jöhet, mikép könnyű volt a sok cselédet tartani. Azonban nem szabad felednünk, hogy azon korban, mikor egy nadrág egy forint, a 4600 ft. fizetés, mit Apor István e czélra fordított, roppant pénzmennyiség ³⁾.

De azért fizették, mert csak a szolgálati személyzet roppant számát ide gondolva foghatjuk meg, hogyan folytathatá a régi ur nagyszerű gazdaszatát, hogyan lelte örömét kastélyában. Csakis feles udvari nép közepette lehetett változatos a lovaglás, szekerezés, vadászat; így volt zamatos a lakoma és kehely.

Mert jóllehet nálunk soha sem jött elő, mint a patriarkáknál, vagy mint a saturnaliaknál Rómában négy napig, hogy az urak szolgáljanak fel a lakmározó cselédségnek: de meg volt a patriarkális viszony, meg voltak közben a saturnaliák; mert ha az urnak jó kedve kerekedett, elő állt a hegedűs, s bejáróival, mint azon kor fiatalságával, együtt üritgette poharát, beszélgetve velek a vadász vagy harezi nagy tetteket ⁴⁾.

Mily átmenettel jöttünk a mai korra, b. Nalácsi emlékirata, megglehetős érdekes adatokkal szolgál ⁵⁾.

¹⁾ Apor, Metamorph. VI. czikk. ²⁾ 1569. tordai. jun. 24. törvényez.

³⁾ Apor, Metamorph. II. czikk. ⁴⁾ Apor, Metamorph. VI. czikk. ⁵⁾ Hetilap 1853. 44. sz.

A fejedelmi udvar személyzete.

Az egyesek udvartartása kisebb nagyobb mérvben a fejedelmi udvar utánozása levén, némely részletességeket ezen körből adunk.

Bethlen Miklós e tárgyat dióhéjba szorítva következőleg adja. A fejdelem, szolgálati személyzetét testőrségnek mondván, két századra osztja, az egyiket palotás testőröknek, a másikat udvari nemesek századjának nevezé. Szerinte mindenik száma 50—60, s az elsőt a baza előkelő nőtlen ifjai, a másodikat alsóbb rendű nemesek alkoták, kik itt polgári és katonai tisztségekre képződtek. Mind a két századnak egy zászlója, egy a parancsnoka. A palotások csakis a fejdelem személye körül tettek szolgálatokat, a más század tagjai a bejárók kötelességeit teljesíték. Ha a fejdelem utazott, kilovagolt, kíséretében voltak, egyik a fejedelmi kocsi jobb, a másik annak balfelén... Hasonló személyzettel birt a fejdelemné is ¹⁾.

Az itt befoglalt személyzeten kívül, a fejedelmi udvarban feles udvari néppel találkozunk. Mi végre nem gondoljuk érdektelennek, ha I. Apafi fejdelem udvari személyzetét, egy 1681 és 86-i napi illetéket kimutató jegyzékből, összeállítjuk.

Az összes személyzet, foglalkozása szerint, öt csoportra osztható.

Első a fejedelmi udvar kamarási s apródi személyzete, hol a legjobb hangzású családnevek jönnek elő, milyen Kendefi, Nalácz; s Kemény János, Bethlen Gábor ily személyzetén. Ezek közül bejáró 20—22, étekfogó 22—26, 1 fő és 1 alinyaadó, 6 pohárnok, 5 cipópántó, kiket azonban 2 komornyik, 6 asztalinas, 6 pohárnok-inas, 2 palota-ajtón-álló támogatott szolgálatában.

Ezek öltözetére Kemény János írva hagyta, hogy Bethlen Gábor főemberek s urak gyermekeiből lett apródait, inasait, „maga lovain, merő pánczélosan, azon felyül pánczélszorító vi-

¹⁾ Bethlen M. Ifjúkori életirása. 59. l.

rágos bársony zubbonyban, vagy szorító mentécskében, szkofi-
ummal varrott bársonyos tegzesen, szkofi-ummal varrott s nusz-
tal prémezett bársony stüvegesen jártatta¹⁾. S mikor hercegi
aráját fogadta, még a kocsisai, felejtárai, kengyelfutói is ve-
res bársonyban voltak öltözve²⁾.

Második a fejedelmi udvar állandó személyzete, kik
az udvartartás bel- és kül szervezetét vezetik; ezek élén áll a
főudvarmester, ki mindig főúr, mint János Zsigmond korában
az ősz Apafi Gergely. Ide számítódnak a pap, káplán és kán-
torok, irnokok, mind névszerint; ezeken kívül 20—25 minden
czím nélkül van bejegyezve, kik azonban ismeretlen nevű egyé-
niségek.

Harmadik csoportozat a konyha-személyzet. Ilyen egy fő
és al-konyhamester, egy fő és al-borsoló, kik inkább csak
szervezők és rendezők; ezek alatt állt 10—14 szakács, 4 kony-
ha-ajtón-álló, 6—7 konyhasáfár, s 12 darabont, elegyes rend
név alatt.

Negyedik csoport a szekereszet, lovászat személyzete. Ezek
egy fő és egy al-lovászmaster felügyelete alatt álltak. Ide tar-
tozott 10—12 lovász, 10—12 kocsis, 2 postásipos, 3 csatlós,
16 gyaloginas.

Az ötödikhez tartozik 6 trombitás, az udvari mesterem-
berek, sütők, mosók, s különböző szolgálattevők³⁾. Ezekhez
számíthatjuk az udvar zenészeti személyzetét; milyen I. Apafi
hegedűse, Trombitás Lőrincz; az udvari bohócokat, milyen
Bethlen Gábor Mihály bírója, ki a fejdelem lakodalmán, Ba-
lassi Ferencz Cserkesz nevű bohóczával az urak mulattatására
kelevézt tört⁴⁾.

Öltözete még a külső udvari népnek is tisztességes ma-
gyar ruha. Így látjuk, hogy egy 1674-beli egyezmény I. Apafi
udvari mészárosra, Márkus Péternek, sőt még a peczérnek is
szederjes brassai posztó mentét, hasonló dolmányt, s mindket-
tőnek fejér abanadrágot ígér. S az egyesek udvari népétől csak

¹⁾ Kemény J. Önéletírása. 49. l. ²⁾ Ugyanott. 85. ³⁾ Az 1681-i aug.
24-i jegyzék. Kemény József Diplomatariuma ez évhez. Az 1686-i Mike
Sándor ur becses gyűjteményében. ⁴⁾ Kemény J. Önéletírása. 86.

annyiban különböztek, hogy az Apafi s különösen az Apafiné udvari népe a többieknél valamivel hosszabb ruhát viselt.

II. FEJEZET.

A CSALÁDI ÉLET ÜNNEPÉLYEI.

Az így szerkesztett családi életnek három különös családi ünnepélye volt, két örömtünnepe, a kereszttelés és lakodalmom, s az elkerülhetlen gyászünnepe, a temetés.

Mily szertartásokkal folytak le, érdekes után gondolnunk.

A kereszttelés.

Régen, mikor a magyar előtt nyitva állt a közélet, a polgári és hadi pálya szerencséje: a kereszttelés a családi élet egyik legnagyobb örömtünnepe volt, mert minden gyermek újabb áldás vala a házon.

A kereszttelőnél első gond volt a keresztkomák keresése, kik vagy a rokonságból, vagy a ház azon barátaiból álltak ki, kiket vérség nem fűzött a családhoz, hogy ez által is közelebbi viszonyba jöjjenek. Mert régen igen gyakran megesett, hogy az elhalt szülő helyét a keresztszülők pótolák, vagy ha szükség nem volt reá, kötelességöknek tarták a kereszttgyermeket folyvást ajándékozni, s végül neki véghagyományozni ¹⁾. Így szerezte Bethlen János Budaitól Alsó-Rákost egyik gyermeke számára ²⁾.

Ha gyász vagy harci idők jöttek közbe, a kereszttelés évekig elnyult: végre összejöttek, s nagy lakomát ütöttek. Sajnálattal kell megvallanunk, ma már e lakoma részleteit nem ismerjük, s csakis a fenforgó személyzet megajándékozása módjáról van némi ismeretünk. Ilyen az, hogy mikor a bába a gyermeket a kereszttelőre készíté, szokás volt azt megtekinteni,

¹⁾ Bethlen M. Életirata. ²⁾ Kemény, J. Önéletirása. 314.

s mosdóteknőjét pénzzel tölteni. Erre oly formák következtek, miket Rontó Pál beszél saját keresztelejéről:

A bába engemet szépen bepólyázott,
Mint pünkösdi királyt, tarkán pántlikázott.
Egy fejer abrasszal asztal terítettett,
S a mi szükséges volt reája tétetett.
A komák szép renddel mind e körül álltak,
Czeremoniához fogjon a pap, vártak....
A komaasszonyok hosszú fátyolokkal
Zöld rázsa szoknyában, reczés ingvállokkal....
Keresztanyám felvett babától karjára,
Keresztapám uram állott a jobbára.
Mihent megöntözött a pap engem s megkent,
Keresztanyám velem anyám ágyához ment.
Sok kívánások közt letett az ágyára,
Többi asszonyok is körül a lóczára
Ülvén, az anyámnak sok köszöntést tettek
Mily gyönyörű volnék, arról beszélgettek...
Felállta végtére a komák fejébe,
Keresztapám s órált azoknak nevébe...
Mig a próféciák e képpen folytattak,
Étkek asztalokra addig felhordattak.
Az asztali áldást a pap elmondotta,
A sok koma Amen, Amen kiáltotta...
A betegágyosnak az egészségeért,
Ittak a gazdáért, igen a gyermekért.
Egyik szakácsasszony kezét bekötötte,
A főző kanalát kásával töltötte;
Megforrázta, ugymond, a kezét a kása,
Az asztal körül járt, hogy azt minden lássa.
Hogy meggyógyithassa, arra kéregetett,
Ki poltrát, ki huszast adott, mint telhetett.
Az asztalnál ültek egész hat óráig,
Ittak, ettek mindig, napnak elfogytaig ¹⁾...

¹⁾ Gr. Gvadányi Rontó Pálja. 10—13. l.

E volt népies keresztelőkink régi alakja. Melyhez még csak a hajdani keresztnevekről kívánunk néhány megjegyzést hozni.

Ős keresztneveink nagy részét a keresztény vallás tulbuzgósága feledékenységbe meríté. Hogy a pogányságra ne emlékezzünk, bibliai és római szent neveket alkalmaztak; de meg kell vallanunk, hogy oly szép fordításban, miszerint kár közölni bár egyet háttérbe szorítanunk, milyenek: Aladár, Béla, Dezső, Endre, Gerő, Gyula, Iván, Józsa, Kocsárd, Miksa, Mózsá, Mór, Soma, Zsombor, Tivadar sat. melyeket koránt sem az újabb idő talált ki, hanem mint régen is használt nevek, ott állanak régi szótáraink véglapjain.

S míg örömtünket fejeztük ki a felett, hogy annyi jó hangzású neveink vannak, lehetlen el nem szomorodnunk, ha visszagondolunk, mennyi szép név és névfordulat ment feledékenységbe, melyek egy még magyarosabb nemzedéktől várják feltámasztatásukat, milyenek, hogy többet ne említsék: Bank, Bene=Benedek; Barta=Bertalan; Csombord=Chombordinus; Dán=Dániel; Demén=Demianus; Dezmér=Dezső; Dózsa=Domokos; Egyed=Egidius; Frank=Ferencz; Gyárfás=Gervasius; Incze=Innocenzius; Jákó=Jakab; Kozma=Cosmas; Kollát=Károly; Mike, Mikó=Mihály; Orbán=Urbanus; Pongrácz=Paneracius; Tibor=Tiborius; Tiburcz=Tiburezius; Vida=Vitus; Zalán=Zaloniussat. melyek történetünk folyamán mind elő kerülnek, s regényes változékonyságot kölcsönöznek mindennapivá vált keresztneveink vegyületében.

Nászünnepi szokások.

Hol vagytok aranyidők, melyben a házasság, a társadalmi romlás e villámhárítója, minden család felett örködött. Mikor a romlásnak indult fiatal embert egy földi angyal keblére vezették, hogy azt a házas élet s a harczos apák erényutára visszavezesse?

Oda vannak, eltűntek. Hymen temploma csaknem bezárva; s a családi élet s vele a nemzet életereje hanyatlásnak ro-

han. Mert földmivelők vagyunk, s mégis azon fényt üzzük, mit az aranytermő ipar és tűzsérnemzetek. Fájdalom maholnap igaz lesz, hogy csak a nagyon gazdagok s nagyon szerelmesek fognak házasodni, s azok sem magoknak...

E szomorító kilátás mellett mint nagyszerű tanulmány áll őseink házassági szokása, melynek a nemzet fenmaradását köszönheti.

Régen a nőtlenség mondhatni ismeretlen. Az erkölcsök tiszták, nemcsak, a házi élet földi paradicsom. És ezt azáltal érék el, hogy a fiatal embereket korán házasíták; vagy mint Cserei magát kifejezte, mihelyt anyjok teje szájokról elment, már házasság után láttak ¹⁾. Rédey László, mikor 1653-ban elmátkásodott, csak 17 éves s 9 hónapos, s 19 éves hat hónapos, mikor lakodalmát feljegyezte ²⁾. A leányokat keleti szokás szerint szintén igen korán férjhez adák: Nádasdi Tamás I. Ferdinánd nádora, a gazdagságát megalapító Kanisai leányt mint árvát 11 éves korában jegyezte el ³⁾. Azonban ez kivétel, mert Kun Ilonnát 14 éves korában elmátkásíták ugyan Bethlen Miklósnak, de fiatal kora miatt a lakodalmat halasztani kívánták ⁴⁾.

Mivel fiatalon nősültek, a házasság nem a mennyekben köttetett, mint most mondani szokás, hanem a szülők, rokonok társaságában. Innen volt, hogy a magyar az idegenekkel összeházasulástól örökre idegenkedett ⁵⁾. S tán mert fiatalon házasíták, s tán mert nagyszerű benyomást akartak előidézni az ifju párok lelkében, a lehető legnagyobbszertű ünnepélyek s lakomák közt hajták végre... Így látjuk, hogy II. Lajos király 1526-ban Pók János kamarasalakodalmát fentartván, még dár-dajátékok is rendeztet ⁶⁾; hogy Izabella királyné udvarhölgyei lakodalmát rendesen országgyűlések alkalmával tartá fen ⁷⁾. S az ünnepély-hajhászat gyakran oda fajult, hogy Stibor vajda, a dobzódás egyik behozója, a kéjencz Zsigmond király beszár-

¹⁾ Cserei, Historiája. 465. l. ²⁾ L. Naplóját, Magy. Történelmi Tár. I. 222. ³⁾ Forgács. 303. ⁴⁾ Bethlen, Élete. I. 363. ⁵⁾ Kerékgyártó, Magyaror. Mivelőd. I. 448. ⁶⁾ Engel, Monumenta. 220. ⁷⁾ Forgács, Histór. 6. l.

mazott kegyencze, álló évig tartá leánya lakodalmát. Ugy II. Rákóczy Ferenczről, a forradalmárról is állíták, hogy Zrinyi Ilonával azért, hogy forradalommal vádolt atyja kivégeztetését feledtesse, szintén hat hónapig folytató.

Nem czélunk a rendkívüliségek felidézése, egyszerűleg áttértünk a fejedelmi kor leggyakoribb szertartásaira, s befejezésül pár fejedelmi nászt is megemlítettünk.

A kérdéses korban a házasságok nem szövődtek éveken át, nem előzte meg hosszas széptevés: hanem megcsinálták a szülők a tervet; s ha együtt előre nem igazíták, egy közel rokont az illető házhoz küldtek, hogy kipuhatolja, vajjon fiok szívesen látott vendég lesz-e?

A mint biztosítva lön, az ifju leánynézőbe ment: paripára ült, s szolgálai kíséretében megjeleñt. Így megy Bethlen Miklós tizenkilencz lovas kíséretében 1666-ban az Ostrosics leányhoz Magyarhonba ¹⁾. Ha az ifju megtetszék, vacsorára maraszták, s a leánynyal szembe ülteték; s oly vig vacsorát csaptak, hogy a közben a leánynéző leitatására minden fogást elkövettek: mint ezt Bethlen Miklóssal főlebb már felmutattuk ²⁾. Szokás volt régebben, hogy a leánynézőnek vacsoránál tojást adának s azt szégyen nélkül kellett megennie, ugyanis három szégyent követhetett el: első az volt, hogy nem mondák meg, keményre vagy lágyra van főzve, s azt ki kelle találni; ha a hígat kemény, vagy a keményt híg módjára metszé fel, első szégyen vala; második szégyen volt, ha sózásánál héjjából vagy egy csepp kifolyt; harmadik, ha több vagy kevesebb kenyeret metélt fel, mint mennyi szükséges vala. Ki e szégyenek nélkül ette meg, derék legénynek tartatott ³⁾.

Biztos lévén, hogy kosarat nem kap, mélyebben fontolóra vették a kérdést, s átvizsgálák, vajjon feltaláltatók-e a kiszemeltben a kellékek, minthogy az akkori házasulandók négy szempontból indultak ki: először politikusból, mennyiben nemzetre, apa, sógor általi szerencsére néztek; másodsor physi-

¹⁾ Bethlen Miklós. I. 300. ²⁾ Ugyanott. 360. ³⁾ Apor, Metamorphosis. IX. czikk.

cusból, hol szépséget, harmadszor oeconomusból. hol gazdagságot, negyedszer theologusból, mennyiben jó feleséget kerestek ¹⁾. Minél több kellék megvolt, annál jobb... Azonban, hogy önszemeikkel is meggyőződjenek, a fiatal ember atyja két rokonát háztüzlátni küldé. Mely szokás a székelyeknél maig is megvan.

Ha ez is jól ütött ki, következett a leánykérés. Kérőket indita. Még pedig Bethlen Miklós Telekinéhez mostoha anyját, Telekihez öcsését, Pált ²⁾.

Erre következett az első lépés, a mátkaság, mi Apor P. szerint következő jelenetek közt folyt le ³⁾.

A boldog fiatal ember egész díszbe öltözve, kardosan, lo-dingosan paripára pattant, s néhány előkelő rokona társaságában megjelent. Vacsora előtt egy nagyobb terembe gyűltek. Nem soká belépett a fiatal; később, miután a leányt hajlama felől ujlág kikérdezték, azt is bevezeték; s következett a kézfo-gás, mi annyiból állt, hogy a férfi két ujjával a leány ujjabegyét gyöngéden megszorítá. Mire a leány szülőivel visszavonult... Kezdődött az elj e g y z é s. A házasulandó ifju két atyafiától a leánynak jegygyűrűt küldé be; mit az elvévén, valamely nőrokona által jegygyűrűjét skofiummal himzett keszkenőbe fűzve, szintén átadá, hogy megvigyék.

Erre a fiatal két rokonát ujlág beküldé, s hitre kérte ki a leányt. A mint ígéretét birták, az asztalt gazdag szőnyeggel teríték, egy más jött az asztal elé. A pap elő állt, utána a házasulandó, s végre egy nőrokon elő vezette a férjhez menendőt, kik a szőnyegen foglaltak állást. Az eskü lefolyt. A földön volt szőnyeg a papé lön, kit mind a két atya egyéb ajándékkal is megtisztelt.

Itt vidám vacsora következett, melynél az ifjupár egymással szemben ült; s mit táncmulatsággal fejeztek be.

Reggel a fiu köszönteté mátkáját, s beküldé a jegyajándékot, s ha ur volt, rendesen száz aranyot. Végre a ház cse-

¹⁾ Bethlen M. II. 14. ²⁾ Bethlen M. Élete. II. 11. l. ³⁾ Apor, Metamorph. IX. czikk.

lédségét megajándékozá, meg különösen a kisasszony nevelőnőjét, a ház ugynevezett öregasszonyát; s azzal búcsut vett, s mint mátká távozott.

Míg mátkások maradtak, a fiu hugának, a leány bátyjának ezimezé amazt. S csak ezután fejlett köztök közelebbi éde-sebb viszony ¹⁾.

Meglévén, a házasulandó a lakodalom rendezéséhez látott. A fiu szülőivel meghatározá a nász napját, s megízenék, hogy a leány atyja is készüljön... A nász rendezésére magának násznagyot, vőfélyt, nyűszőasszonyt és nyűszőleányt kért fel, rendesen saját rokonaiból; hogyha az nem volt, a nász-nagyságra valamely főembert kére meg. Özvegyszernek násznagy és vőfélyre nem volt szüksége ²⁾. E mellett egy fő gazdát s több algazdát bizott meg, kik a násznépet menet és jövet az állomásokon elszállásolják, vendégeljék.

Kezdődött a hivatás. Ha ur volt, egy sereg meghívó levél repült szét az országban, meghívák az udvart, a megyéket, székely és szász-székeket, hogy magokat néhány főemberrel képviseltessék ³⁾.

A meghívást nem szokták vala visszantasztani. Kemény János lakodalmán a fejdelem képe Kornis Zsigmond, násznagy Mikó Ferencz, a vőfély fia József, s Mikóné a nyűszőasszony; s annyin gyültek fel, hogy csak a lovak száma 4--500 vala ⁴⁾. Bethlen Miklós egyik lakodalmán a fejdelem képe Bánfi Zsigmond, első tanácsur, násznagy Rhédei Ferencz, s Teleki Mihály is jelen volt ⁵⁾.

Mire a násznap közelgetett, a gazdák a vezető út hoszába vágómarhát, bort, szénát, zabot szállíttattak, s szállást rendeztek. Készen levén, a vőlegény kísértetve feles uri néptől, urfiak és kisasszonyoktól, megindult. A kitűzött násznap előtt a legközelebbi faluba értek, megszállottak; s másnap reggel futár indult a leányos házhoz, megvinni híroket. Erre két urfi, néhány alábbvaló főember gyermekeivel, fényesen szerelt

¹⁾ Bethlen M. II. 13. ²⁾ B. Miklós. II. 13. ³⁾ L. Kemény, Not. Cap. Alb. ⁴⁾ Kemény, Önéletírása. Szalaynál. 235. ⁵⁾ Bethlen M. Életir. I. 376

paripán, tigris bőrösön, daru vagy kőcsagtollason előrobogott, s mint előlköszöntők, a menyasszony gazdáját a násznagy nevében köszönték; kiket a gazda visszaköszöntvén, megizené, hogy szívesen látja. De mielőtt visszabocsátotta volna, poharat köszöntett reájok, poharakat üritettek, a gazda nekik három tánczot osztott, arra ismét poharat üritettek, s mint örömmondók tértek meg, megvinni a násznagynak követségök kedvező eredményét.

A násznép útra kelt. Legelől két ifju ment, paripán, sástollas forgóval, párducz vagy tigris bőrösen; utánok a török-síposok, trombitások, dobosok; ezek után a násznép fiatalsága, magok, lovuk tigris párducz-bőrösön, aranyos szerszámu nyeregyszerrel; következett a vőlegény, ki idáig maga is tollason, szerszámos paripán jött, de ma hintóba ült a násznagy mellé, s velek szembe a vőfély; a második hintó a nyűszőasszony és leányé volt, reájok a vőlegény hatos fogatu diszhintója következett, mely a menyasszonyt volt repitendő; mindenik hintó előtt forgósan, tigrisbőrösön öltözött két-két ifju lovagolt. Végre jöttek a násznép szekerei.

A falu közelében megálltak, s a vőlegény és menyasszony násznépe fiatalai közt lóverseny keletkezett. A főgazda egy értékes gyűrűt bizonyos távolságra küldött, s az adott jelre megereszték paripáikat, s ki legelőbb célhoz ért, azé lön a gyűrű, a volt a nap hőse.

A faluba érve, a násznépet elszállásolták. Mialatt úti ruhájokat mással cserélték, a vőfély paripára pattant, s kísérelével felvitte a vőlegény menyasszonyi ajándokát, mi rendesen egy rendbeli diszruhából s aranyos tárgyeron nyújtott százig s többig való vert aranypénzből állt. A vőfélyt e küldetésében a menyasszony gazdái fogadák, kiket zöld pálcázokról ismert fel; azonban hozományát a főgazda vette át, ki aranyos pálcázát hordott.

Mire a leányosháznál teljesen készen voltak, megizenték a násznagynak; vagy ágyudörgésekkel adták tudokra. S arra, azon renddel mint látók, a násznép zenészó mellett a lakodalmas házhoz bevonult, az elfogadásra épített nagyszerű

szín vagy palota elé. Itt leszállván, a násznagy kezdé meg a bevonulást, utána ment a vőlegény, vőfély s néhány urfi; ezek után a nyűszőasszony, utána a nyűszőleány; s mind a férfiak, mind az asszonyok, a reájok várakozó nász néppel rendre, kezet szorítottak. Végezvén, a násznagy szót emelt, az örömapát és örömanyát s a felgyült vendégkoszorút szónoklatban köszönté; mit az örömatya főgazdája hasonló beszéddel visszanozott. Erre tréfás jelenetek következtek. A násznagy hosszú kaczkaringos beszédhez fogott, emlékeztetni kívánta az örömapát a vőlegénynek tett ígéreterére, kikérte a menyasszonyt: mire a főgazda és násznagy között humoristicus szóváltás kerekedett, mi utoljára is azon végződött, hogy a gazda a leányt kiadta, s mindnyájokat ebédre marasztotta.

Fellévén már terítve, ebédhez készültek. A vőfély, nyűszőasszony és leány előlépett, s a menyasszonyt, ki ekkor rendesen fejérruhát hordott, pártát viselt, az őt környező vendégek közül a vőlegény nő vendégei élére vezették, a nyűszőasszony és kisasszony melléje állt; a vőlegény szintén saját férfi vendégei elé lépett, s a násznagy és vőfély mellette helyet foglalt. A menyasszony vendégei élén atyja állt, kit most már örömatyának czimeztek: s mindnyájon rendbe állván, a pohárnokok nagy ezüst mosdó medenczék s poharakkal megjelentek, s a kisasszonyok megkezdék a mosdást. Erre a gazdák a vendégeket asztalhoz ülteték. Asztalfőn a vőlegény ült, s mellette a menyasszony. A vőlegény mellett a násznagy és vőfély, a menyasszony mellett a nyűszőasszony és kisasszony folytatá a vendégek koszoruját; melynek közepén a főgazda vett helyet. Felharsant a zene: az első fogást felhozák; felálltak, a pap megáldotta, s a főgazda megkezdte kínálkodását.

Leültek a vendégek, végig pillanthatunk a rögtönzött épületben. A legtágosabb termet gondolják olvasóim, deszkából úgy építve, hogy télben fűteni lehetett. Benne két karzat, egyik a vőlegény, másik a menyasszony zenekara számára. Néhány pohárszék, egyiken aranyos-ezüst, másikon tiszta, ezüst serlegek és poharak, másikon segesvári viaszos uj kupák, negyediken járai hólyagos kancsók, ötödiken a fejedelmi kor végefelé

kristály poharak, hatodikon az ezüst mosdó medenczék és korsók. A falon nagy karos gyertyatartók, viaszgyertyákkal. A vendégek megett az algazdák sürgölődtek, kezökben lévén ekkor is a kis zöld pálcza.

Az ebéd vigan folyt. Egyedül a menyasszonynak nem illett enni ¹⁾, sőt a helyett a mulatsághoz keserves képet kellett csinálnia.

Némely lakodalman négy-öt fogás is volt, s tág mező nyílt a poharozásra, mi rendre járt. Mikor ideje volt, a gazda bekért egy nagy ezüst poharat, s azt a násznagy egészségére kitűrté; később más poharat kért, köszönté a völegényt és menyasszonyt; harmadikat is kért, azt a vőfélyért, negyediket a nyüszőasszony és leányért, ötödiket a völegény vendégeiért; mit az egész társaság hiven utánzott. Ekkor a násznagy völegény és vőfély felkölt, az örömapához ment, s ezüst kupát tartva, elköszönték a főgazda, örömatya és anyja egészségére; később egy mást köszöntöttek a menyasszony vendégeire; s kezdődtek a különbféle czímű pohárköszöntések.

Miután a fogások lejártak, le a nagy aranyos pástétomok, persai és velencei nádmézből készített confectek, liktáriumok, gyümölcsök: az asztaltól felkölttek.

A szin kiürült, tánczhoz készültek. A főgazda szertartások között tánczot kezdett osztani. A tánczot a násznagy a nyüszőasszony, a völegény a menyasszony, a vőfély a nyüszőleánynyal nyitá meg; hármat tánczoltak; de a menyasszony táncza csak séta volt, mert első nap nem tánczolt. A második táncz az örömapáé volt az örömannyával, kikkel még két pár gyermeke, vagy ezek nem létiben, két pár legközelebbi rokona tánczolt. Végével megnyílt a táncz a vendégek összes számára, mi lengyel változó, némelykor egeres vagy süveges tánczön végződött.

Ez alatt a menyasszony ruhát cserélt, ha az előtt fejében volt, most zöldbe öltözött, fürteit vállaira ereszté, s párta helyett virágkoszorut kapott fejére, s úgy lépett újra be

¹⁾ Bethlen is megjegyzi. Élete. II. 13.

mire a zene rágyújtott, s a násznagy vele járni kezdé a menyasszony-tánczot. Kettőt-hármat kerülvén, a menyasszonyt kézen fogva odavezette, hol szülői s rokonai ültek, s minél ékeesebben megköszönte a leány nevében, hogy felnevelték; mialatt a leány elébb atyja azután anyja lábaihoz borult, kezeit megcsókolta, mit a szülők homlokon visszánoztak. Elbucszatván szülőtől, azzal a násznagy őt a vőfély kezére adta.

A vőfély a termet kerülni kezdé. Hat szövétnekes ifju patant elő, körülé tánczra kerekedtek; a nyüszőasszony a nyüszőleánynyal nyomukban termett, s mikor a bizonyos ajtó közelében lettek volna, az egész menet neki gyorsadott, s a leányt elkapák. Benn a vőlegény várta, a vőfély szép szavakkal átadta aráját, kardját kivonta, a hűtlenség büntetésére példázólag a virágkoszorut fejéről lemetszette, mez kardjába huzta, s a nyüszőleányt, elől menvén a szövétnekes ifjak, a terembe visszavezette, hol vele tánczra kerekedett, melynek végén a koszorut szétmetszette... Éjfél után volt, a vendégek búcsút vettek egymástól.

Másodnapra zeneszó mellett ébredtek fel, mit a zeneszék a mai nap már ujházásoknak nevezett ujjárnak, násznagnak s a nász több intézőinek csináltak. Következett a felkontyolás, mi abból állt, hogy a nyüszőasszony belépett, s a menyasszonyt, kit e naptól menyecskének — a férj kis mennyországának — neveztek, felöltözteté, még pedig azon ruhába, melyet tegnap vőlegényétől kapott; fejére azon szokásos mondattal: tedd fel a kontyot, vedd fel a gondot ¹⁾, keleti gyönyös, drágaköves főkötőt illesztett... előbb a férjnek, azután szülőinek mutatá be, mely utolsónak az kezét csókolt.

Ezalatt a vőfély, ki most a gazda szerepét vette át, lóra ült, s a vendégeket eljárván, megmarasztotta; s megmarasztván a reggeli készítéséhez, s a csókos pohárnak nevezett édesbor mézeltetéséhez látott. Mire a vendégek gyülni kezdtek, a szín előtt csiszolt fenyőt találtak felállítva, melynek tetején öt sing posztó, néhány arany, s egy palaczk bor: az ifjak an-

¹⁾ Bethlen M. Élete. II. 4. 13.

nak megmászásával mulaták a közönséget; mely szokás majálisainknál maig is divatban maradt. Felhozván a reggelit, előbb a melegített édes bort köszöngeték egymásra, az utána következő villás reggeli minél rövidebb volt, hogy tánczolhassanak, mi a vőfély rendezése mellett estvefeléig folyt.

Ebéd előtt egy órával a nők visszavonultak; s mire viszatértek, az ebéd kész volt; a gazda szerepét a násznagy, a gazdasszonyét, mit azelőtti nap a főgazdasszony vitt al-gazdasszonyokkal, a nyüszőasszony vette át. Megmosdván, helyet foglaltak; szokott módon folyt az ebéd, kivéve, hogy e nap Bethlen Gábor kedvencz étele ¹⁾, riskásával, özmájjal töltött béles jött minden asztalra ²⁾. Ezek egyikét felszelés végett a nyüszőasszony a vőfély elébe tétet; s gyakran meg-esett, hogy a pajzánabb nyüszőasszony, riskása helyett, réz vesszőkkel töltet: a tanulatlan neki esett, s lön jóízű nevetés; a tanult pedig előbb villájával kikémlelte, s észrevévén a cselt, a vesszőket kiszedte, s tángyérre rakván, joga volt azzal a gazdasszonykodó nyüszőasszonynak kedveskedni, mit közdertült-ség követett... Felkelvén az ebéd-től, ismét éjfél-ig tánczoltak.

Hogy ne csak az urak legyenek vigan, a szolgaszemélyzetnek is gazdái voltak. Egész ökröket sütöttek, bele néhány kést szurtak; a bor egy csatornán szüntelen folyt, mellette ott állt egy halom kenyér, s kinek tetszett, hozzá látott. Ezen kívül a benső szolgálkat terített asztalnál vendéglék; az alábbvalókat számba vették, kinek hány cselédje van, bejelenték a prebenda-osztó gazdának, ki czédulát adott: mire a prebenda-osztók, ételt, bort szolgáltattak ki, oly menyiségben, hogy némelyik vendég szállására egész hordóval, átalaggal vitették a bort.

A lakodalom harmadnapja már nem birta a két első nap vidám színezetét. A menyasszony útra készült. A szekerek előálltak, a menyasszonyi hozományt felpodgyászolák. Miből állt pedig a hozomány, Ugron Kata, Henter Kelemenné 1714-

¹⁾ Kemény János. Életir. 138. ²⁾ Bethlen Miklós leánya lakodalmán 1693-ban tíz asztal volt. Életir. II. 379.

beli hozománykérdése némi világot vet: kért ugyan is adatni, először, bársony szoknyát, vállal, nyesttel bélelt mentét; másodszor, aranyos csipkével prémezett zöld angol posztó szoknyát, rókatorkos mentét; harmadszor; rázsa szoknyát ezüst csipkével, vállal; negyedszer, karmasin szín selyem övet, két pár karmasin, három pár kordován cipőt; ötödször, néhány rendbeli változót, három szál jóféle gyöngyöt, egy rubintos s egy gyémántos arany fülbevalót, gyémántos aranygyűrűt, két fátyolt; hatodszor, két hámos lovat, kocsit, egy szolgálót s egy inast ¹⁾. Hogy mit adtak a leánynyal, azt mindig hiteles jegyzékbe vették.

Mielőtt távoztak volna, a menyasszony anyja a násznagynak, nyüszőasszonynak, vőfély és nyüszőleánynak ajándékokat küldte, néhány arany-ezüst, vagy skofiummal himzett keszkenőt; e mellett a násznagy fejér selyemmel himzett, s ujján csipkével czifrázott inget is kapott. A násznagy a leányt szülőtől s a vendégektől elbuesíztatta, s azzal haza repíték.

A mint elmentek, a gazdák vendéglése vette kezdetét; melyet azok megajándékozása követett, mi posztóból, prémbörökből, aranyból, paripából állott.

Haza érkezvén az új pár, a lakodalom ujba kezdődött, s ott is harmadnapig folyt... Így írja le Apor Péter az akkori lakodalmakat, azon megjegyzéssel fejezvén be, hogy ez az urak lakodalmának leírása; azonban kisebb mérvben, másoknál is e volt alapvonása ²⁾.

Egy nász, fejedelmi személyessel.

Említettük, hogy nagyobb lakodalmakra a fejedelmet is meghívák. Ha elment, asztalát nehányszáz talléros kárpit fedezé.

Hogy egy ily nász leírását adjuk, hozzuk azt, melyet tarta 1702-ben Gyaluvárában főkormányzó gr. Bánfy György,

¹⁾ Fejérvári könyvtár, Fancsali gyűjt. 38. 39. sz. Mit kapott Bethlen Miklós l. Élete. I. 376. ²⁾ Apor, Metamorphosis. IX. czikk.

midőn Anna nevű leányát adván ki borosjenői gr. Székely Ádám-nak. Násznagy volt Apor István, nyüszőasszony gr. Haller Györgyné, Kornis Anna ¹⁾.

A násznép Kolozsvárról indula. A főkormányzó hét drágán szerelt vezetékkel s fényes kísérettel a násznépnek elébe jött, mely tisztelet gr. Rabutin tábornokot illeté, ki a lakodalomra meghívott I. Leopoldot képviselte. A vár előtt hosszú szín állt, melynek belsőfele diván szőnyegekkel volt bevonva. A szín felsőfelén az uralkodó emelvénye magaslott, melyre három lépcső vezetett: az emelvény padlata testszín posztóval, az asztal skofiummal szőtt keleti szőnyeggel, a székek bársonnyal voltak bevonva. Az emelvény feletti kárpit veres bársony, arany szegélyvel... Ezen asztalon kívül még ötven volt felállítva:

Megérkezvén Rabutin tábornok, az utolsó diadalkapunál hintójából kiszállt, s ágyudörgések közt a színben helyét elfoglalta. Ekkor a násznagy, nyüszőasszony, vőlegény, vőfély, nyüszökisasszony a trón számolyához közelítettek: az alsó lépcsőnél féltérden állva a násznagy nevőkben köszönté a császárt, mit gr. Bethlen Miklós fogadott a császár nevében deákul. Rabutin tábornok ülve s feltett főveggel maradt, mind egész végiglen.

Vége levén a köszöntésnek, a nászintézői meghajtva ma gokat távozni kezdenek úgy, hogy a szín felében szembe esse-
nek a császári személyessel.

A szín közepén a násznagy és vele lévőek az örömapát, főkormányzó gr. Bánfy Györgyöt köszönték, vele kezét fogtak. Utána Rabutinnét, ki mint magán személy a nászvendégek közé volt vegyülve; végre a főkormányzónét, úgy köszönték a többi urakat, s végül az asszonyokat... S szokás szerint a leányt kikérték.

Meglévén, elsőbb is a személynök asztalára vitték fel az étket, ezüsttálakban; asztalnok volt gr. Pekri Lőrincz, inyjadója gr. Bethlen Sámuel. Mire a fejedelmi személyes enni kez-

¹⁾ Bethlen Miklós Életirása. II. 258.

dett, a vendégek a többi asztaloknál helyt foglaltak. Ezek közt a főhelyet a havasalföldi vajda követjei kapák.

Az ebéd egyelőre roppant csendességben kezdődött; de a mint a poharak ürültek, oly zajossá vált, hogy a személyesről, ki egyedül ült és hallgatott, egészen meg kívántak feledkezni.

A szinben, mint említők ötven asztal van, s azok mellé tiz pohárszék. Az első a személyes részére, melyen arany, ezüst, s drágakövekkel ékitett gyöngyház edények; másodikon csupa aranyos virágu, fedeles kupák; a harmadikon aranyos ezüst csészek; a negyediken ezüst, de belől aranyos poharak; az ötödiken ezüst aranyos kannák; a hatodikon tiszta ezüst vedres serlegek; a hetediken egy-két s négy ejteles ezüst poharak; a nyolczadikon fertályos, félejteles és ejteles aranyos poharak; a kilenczediken és tizediken fedeles és fedeletlen, lábos és lábatlan kristályok.

Az étkeket leirni hosszas volna. Figyelmet a pástétomok érdemelnék, melyekről egész narancs-czitrom berkek emelkedtek, köztök őzek, szarvasok, a fák ágain galambok, gyümölcsök. Egy pástétomban Fogaras várát úgy kicsinálták, hogy az ör ott állt a kapuban, hátán puskával, a bástyákról látszottak az ágyuk, a vár árkában víz, s benne halak uszkáltak.

Mikor az uralkodóházért ittak, a szín előtt felállított s a vár bástyáin lévő ágyukat eldördíték.

A főkormányzó első napon hamuszín bársony dolmányt s mentét viselt, aranyköves gombokkal; süvegén gyémántos medály. Másnap viólaszín bársony dolmányban s mentében jelent meg, jófélegyöngy gombokkal. A gubernátorné első nap hajszín bársony szoknyában, mi aljáról fel, köröskörül jóféle gyöngyökből csinált virágokkal volt rakva. Másnap tiszta arany fonalból szőtt szoknyában; nyakán mellén, kezein köves arany pereczek, nyakszorítók, reszkető-tők, s derekán gyöngyből alkotott virágokkal ékitett öv.

A színen kívül kádakban állott a bor, az oda tóduló nép számára.

Asztal után majd hajnalig folyt a táncz. Vége felé a menyasszonyt a várba felvitték, öltönyt cserélt, s leeresztett fűr-

tökkel jelent meg a menyasszonytánczra. A mint megjelent, a nászhivatalnokok, a királyi személynökhöz mentek, hogy résztvett, megköszönték. Ekkor kezdé a násznagy a menyasszonytánczat; mire atyjához, azután anyjához vezeté, s elbucsztatá, s úgy adá a vőfély kezére...

Erre Rabutin tábornok emelvényéről leszállt, s felkisérek a várba, s a több vendég is alunni ment.

Másnap a színből eltűnt az emelvény, el a szín előtt folyvást állott fejedelmileg szerelt hét paripa: gr. Rabutin ma már csak becses személyét képviselte; a vendégek közé vegyült: az asztalnál azért megadák az elsőséget, s mellette ült neje. A poharozásban szintén az elsők között állt, panaszkodt tegnapi néma császárkodásáról, s franczia lévén, anyanyelvén, fenhangon ismételteté: nem vagyok ma császár, most már kipótolom.

E lakodalomban Aporként, nem volt sem paszomántos köntösű, sem porozott, sem hátul zacskóba kötött tüstökű magyar csak egy is: urak, asszonyok, kisasszonyok, urfiak mind igaz magyar köntösbe voltak öltözve; mind magyar nótát vontak, mind magyar tánczot jártak.

A felállított versenyfa innen sem hiányzott, tetején tíz arany, hét sing posztó s egy ezüst serleg volt mint jutalom. Végre a főkormányzó Piszli nevű markalfja szegeket s kalapácsot hozott, beleverte, s úgy hágott felebb felebb, s övé lön a díj ¹⁾.

Fejedelmeink násza.

Ha valakinek kedve volna, a régi magyar fényes lakodalmak történetét tüzetesen tanulmányozni, a nemzeti fejedelmeké sok anyagot szolgáltatna. S megérdemelné, mert alkalmassint azon korszak visszasugárzása, mely János király lakodalmá s János Zs. mátkaságával végződött ²⁾.

¹⁾ Apor, Metamorph. IX. czikk toldalékja. ²⁾ Mátyásé, Schvandtner II. 200. János Zs. Wolf de Bethlen. I. 491. Forgács, Hist. 374.

Erdély nemzeti fejedelmei közül, mint fejdelem, őt házasodott: Báthori Zsigmond ¹⁾, Bethlen Gábor, II. Rákóczy György ²⁾, Barcsai Akos ³⁾, s a szerencsétlen II. Apafy Mihály ⁴⁾. Hogy rövid fogalmat adhassunk, Bethlen Gábor nászát mutatjuk be.

Bethlen Gábornak — mond a történetíró — 45 éves korában kedve jött másodszor is házasodni. 1625. júniusában cancellárát s főkomornyikát illő kísérettel leány kérni indítá, oly utasítással: hogy előbb kérnék meg a római császár kisebb leányát; s ha azt nem adják, menjenek a brandenburgi választó fejedelemhez, vagyis a porosz udvarhoz, s kérjék meg a fejedelem hugát.

Kordivat szerint a lóháton, kardosan indult nászkövetség Bécsbe ért; de a császár kisebb leányát a nagyobb előtt, főleg reformatus embernek adni, nem vala hajlandó: azért egyenest Berlinbe vevék utjokat.

Megérkeztek. Bejelenték magukat, s az elfogadtatás órája kittüzetett. A mint kihallgatásra mennének, a főkomornyik darútollát a szél kiveté süvegéből, honnan nem sokat reméltek. De kellemesen csalódtak, mert követeinket az egész fejedelmi család köre fogadá; s a hercegekisasszony nem csak megígértetett, de a kérőket gazdagon meg is ajándékozá.

Fejedelmünket az eljárás meglehetősen kielégíté; mert Brandenburgi Katalin is királyokkal hozá sógorságba. De leginkább tetszett az, hogy kora leghiresebb embere, Gusztáv Adolf, svéd királylyal rokonságba jön. A fejedelmi ara béhozatalára fényes küldöttséget indítá, küldvén általuk a menyasszonyi ajándék oklevelét, melyben számára Fogaras, Tokaj és Munkács-vára volt kijelölve.

A küldöttség felért. A völegény személyese, id. Rákóczi György, ki a fejedelem nevében az esküt letette, s a fejedelemnél is elfogadta: a nősülés árnyékát — mint írva van — a

¹⁾ Wolf de Bethlen. II. 534. 576. Ortelius. I. 174. ²⁾ Szalárdi, Siralmas krónikája. 140. Erd. Tört. Adatok. I. 150. ³⁾ Bethlen Miklós ifj. életirata.

⁴⁾ Cserei, Hist. Bethlen Miklós. Élete. Apor, Metamorph. IV. czikk.

fejdelemnél menyasszonyi ágyra üléssel véghez is vitte... Ezzel a nász nép Magyarország felé útnak indult.

Mire a nászkiséret Felsőmagyarországon Kassához ért: Bethlen Gábor fényes kísérettel elejőkbe ment. A fejdelem férfias természetét virágos vont ezüst köntös, nyusztal bélelt galléros mente borítá. Mind maga, mind drágán ékitett lova fején kócsagtoll.

A téli idő daczára a fejedelmi pár találkozását, mikor egymással csaknem szemben volnának, egy kis komoly tréfa feltartóztatá. Ugyan is a bajor és brandenburgi választó fejedelmek követei nem tudtak megegyezni egymás közt a felett, melyik legyen előbb szembe fejedelmünkkel. A bajor követ elsőseget követelt onnan, mert fejedelme a birodalmi ülésben előbb ül; a brandenburgi szintén, mert ő a násznál atyát képvisel. A vitát a több hatalmasság kísérő követei elé terjeszték; s miután az elsőség a brandenburginak ítéltetett: a nász útját tovább folytató.

A nászkiséret a Hernád vize partján találkozott, a fejedelmi ara leszállt hintójából, a fejdelem le lóváról: kezét szorítottak, s dob, trombita, puska dörgések közt, csöket váltának.

Hol találkoztak, gyönyörű sátor emelkedett. A fejedelmi pár, királyi kíséretével a sátrakban pár perezig megpihent... Honnan újak folytatására egyik szekerekre, más lovára, ismét visszaült.

A fejdelemnő fogatán, mit Bethlen Gábor küldé, minden szem elbámult. A hintót bársony borítá, mit a fejdelem skofium arannyal Konstantinápolyban varratott ki; a vasalat utolsó szege is arany és ezüstben ragyogott. Hámaít bársony ékíté, arannyal vegyes selyem rojtokkal. Kocsis, felejtár vörös bársonyban; hasonló bársonyban minden kengyelfutó. Fogatul a hintóban oroszlán módra üstökig festett, hat fejrékék török ló kevélykedett. S a hintó két ablakában két lantos gyermek.

Az ünnepélynélí tűzjátékok, ökölviadalok s kelevézzjátékokat hosszas volna leírni. A többek közt egy önmozgású diadalszeker is mulattatá a közönséget.

A lakomát táncvígáalom követé, Az első táncz a fejedelmi

páré volt. A másodikat, a fejdelemnével, a római császár követete tánczoló, ki pap lévén, egy zsebkendő két végét fogva, tánczolóának.

A lakoma végével, a fejdelem az idegen hatalmasságok köveivel ajándékokat cserélt. S tőlök elválva, számos hercegek, herczegnők kíséretében Erdélybe indult, hol Fejérvárt a vigalom újra kezdődött ¹⁾).

III. FEJEZET.

A TEMETÉSI SZERTARTÁSOK.

Régen nem volt annyi orvos, s mégis, mert a régi magyar a természettől nem pártolt vala annyira el, nem volt annyi betegség. Legfelebb a csömör, s a népnél maig is ismert pokolvar-szökés, s a külföldieknél magyar nyavalyának nevezett hagymáz ²⁾, s a keletről gyakran belátogatott pestis uralkodott.

Mindazonáltal, miután a mózesi hitrege szerint Ádám apánk bele talált harapni az almába: még Mathusalem életének is halál, s a halálnak temetés lett a vége.

Hogyan temetkeztek őseink, erre nézt hármat kell vizsgálat alá vennünk: a temetkező helyet, a koporsót, s az eltakarítási szokásokat.

Temetkezőjők, a keresztyén vallás bejövételével, hogy a keresztyén a pogánytól megkülönböztetődjék, a templomok köre lett. Kálmán király 1100-ban törvénybe igtatja, hogy ide temetkezzenek ³⁾. A szegények a templom kerítésében maradtak, mit a görögéből származott, alvó helyet jelentő, coemeteriumból cziinteremnek neveztek, s neveznek mai napiglan. A gazdagabbak a templom padlata alá kezdtek temetkezni. S Fe-

¹⁾ Kemény Önéletírása. 78—88. A moldvai vajda ez időbeni lakodal-mát l. ugyanott. 422. ²⁾ A hagymáz, typhus 1566-ban áradott külföldre, a Komáromnál veszteglő idegen sergek által; annyira haltak, hogy had-más-nak keresztelték, miből aztán hagymáz lett. P. Pápai, Pax Corporis. 307.

³⁾ Kálmán Decretuma Libr. I. Cap. 75.

jérvártt, Szebenben, Kolozsmonostoron s más helyeken, a templom padozatja kövei közt, az elkopott sírkő feliratok maig is látszanak; később felállottak a templom alatti sírboltok, s mint a templomok jövedelem forrásai, ma is divatban vannak.

A nemzeti fejdelmek alatt törvények kezdtek keletkezni, melyek főleg egészségi szempontból, a kegyelet e tanuhelyét megszünteték, s a községeken kívül szakasztatának ki temetkező helyet... melyek néhol, mint Brassóban, s a forradalomtól fogva Kolozsvártt is, mondhatni kertté alakultak; s a templombeli kriptákat, a temetőben családi sírboltok kezdék helyettesíteni.

Szebent, a sok pestis 1554-ben birta e határozatra, s a városon kívül temető-helyet szakasztott ki magának ¹⁾. De azért a templomba temetkezés még mind folyt. Még 1643-ban a háromszéki papság azt határozza, hogy a kik templomba akarnak temetkezni, letévén régi szokás szerint öreg embertől az egy ftot, gyermektől 50 pénzt: szabadon oda temetkezhessenek; azonban a zsinat, azon nézetből indulva ki, miszerint a templom isteni tisztelet s nem temetség helye, a patronusoknak tovább is megengedte; de hogy csekély díjért a templomot akárki részére áskálják, megtiltotta ²⁾.

A sír, e hely, melyből három sing koldusnak királynak elég, tán mindenütt egyenlő, s régen divat, hogy minél gazdagabb volt valaki, annál mélyebb sírba fekteték.

A halálesetet és temetés idejét, szomorú jelentések által tudaták, melyek a mostanitól főleg az által különböztek, hogy hosszabbak voltak, s félivalaku papirra vannak nyomtatva, s a hátramaradtak többire saját kezűleg írták alá, még pedig az özvegy, mint árva ez és ez.

A koporsók kiállítása régen igen költséges. A gazdagabbak belől bársonnyal vonaták be, a szegényebbek olcsóbb kelmével. Kivül festés helyett szintén kelme jött reá, mi a gazdagoknál fejr vagy fekete bársony, a szegényebb férfiaknál

¹⁾ Miles, Würg-Engel. 55. ²⁾ Bod, Szt. Polykarpus. 86—87.

fekete bakacsin; az ifju emberek koporsótakarója zöld kamuka, mi aranyos virágokkal, tollal volt díszítve, a leányoké fehér selyem vagy gyöles, mit virágkoszoruk borítanak ¹⁾.

A koporsók bársonyába ezüst szegeket vettek, ugyanazzal szegték reá a családi czímereket, nőre úgy mint a férfiera.

A mint valaki meghalt, mikép ma is, koporsóba tévék, vagy mint mondani szokás, kinyújtóztatták. Az ravatalt, melyre a koporsó jött, szőnyegek fedették. Az öltözék, mit ráadtak, rendesen vékony kelméti, a nadrág bőr vagy gyöles kapczás, feje alatt drága vánkos, a süveget régen fejébe vonták, a fejdelmek korában csak melléje tették; kezébe szép varratos keszkenőt adtak. E mellett, főleg a nőket ezreket érő ékszerekkel, gyűrűkkel, arany-ezüst csipkével; a ki harczon esett el, veres süvegben temették. A szt-imrei csata hőst, ki mint Hunyadi J. esett el, Kemény Simont, ily bőrtalppal fedették fel gálai sírboltjában ²⁾.

A nők halotti ruhája fejr szoknya, hasonló váll és előruha.

Ha valaki városon, vagy családi temetkezőjétől távol halt el, s szállítani kellett: a koporsó alá, hogy ne rázódjék, töviset tettek, s koporsót és szekeret földig érő fekete posztóval vonták be.

Mikor kiindíták, legelől mentek a diákok és papok, utánok a férfiak, a férfiak után a halottas szekér, melynek posztóját két felől hat legény fogta, s ha katolikus volt, hat szövétnekkal vették körül; ha neje volt s nőrokonai, azok hintóban kísérték, de a hintó bőre levolt eresztve.

A város végéről a kíséret visszament. Csak a legközelebbi rokonok kísérték tovább. Futár járván elől, ha helységen vitték át, a harangot meghuzni tartoztak ³⁾; ha pedig oly falukon haladtak, melyben a meghalt vallása képviselve volt, a pap és kántor majd a határszélig elébe jött, s énekszóval

¹⁾ Apor, Metamorph. IV. czikk. ²⁾ Bolyai, Kemény Simon. 35. l. ³⁾ Approbat. III. R. 56. tit. 1. art.

kisérék át; addig a koporsótakarót leereszték, s a hat legény széleit fogta; máskor fel volt aggatva.

Mikor a testtel baza értek, ha katolikus volt, misét, ha protestáns prédikációt tartottak; s míg a temetéshez készültek, valamely arra való boltba letévék.

Letévén, az ország kathalogusa szerint az ország rendeihez meghívó leveleket küldtek, melyben az urakat és asszonyokat meghívák. Addig is a harangot mindennap kétszer meghúzák, meg minden faluban, hol a megholtnak bár mi kevés részjószága volt; otthon pedig minden vasárnap a templomban könyörgés; a háznál pedig zsoltárt énekeltek, vagy ha katolikus volt, misét tartottak.

Mi kis városainkban s falvainkon most is megvan, nagy divatban volt a nők részéről a halott látni menés, körül ülték a koporsót, s a meghalt érdemeit emlegetve, siraták ¹⁾.

Az özvegy valamig férjét el nem temeték, azon jószágából másba nem mozdult, sőt otthon sem ment ki szobájából, sem udvari embereivel nem ebédelt.

A temetés intézésére, mint a lakodalmaknál látók, fő és algazdákat kértek fel. Az udvarra nagyszerű színt építettek, azt belől bevonták posztóval; bele prédikáló-széket, vagy oltárt, mit szintén gyászba borítottak; közepére magas emelvényt, melyre a koporsó jött; a szin ajtaja körét szintén posztó takará, s mindenikre és mindenüvé a megholt czimereit reá szegezék.

A temetés előtt néhány nappal a gazdák megjelentek, s a temetéshez készültek. A meghívottaknak szállásról gondoskodtak: ha az udvarban nem fértek, a faluban; s miként lakodalmi alkalmakkor, minden ember szállását kiezédelázák.

A temetés előtti napokban a rokonok is megjelentek. Sőt azelőtti napon a meghívott idegenek egy része is.

A temetésnap hajnalán a testet kihozák, s feltették az emelvényre, s földig érő posztóval takarák. Valamivel később, a szin elé, két fegyvernök állott, fekete bakacsinba vont lovan,

¹⁾ Toppeltinus. Cap. XV.

páncélba öltözve, kelesztett sisakkal: az egyik kezében buzogány, másikában fekete lobogó; a halott fejéhez fényesen felöltözött férfi állott, kezében a megholt ezüst czimere, ennek nem létében, aranyos zászló, melynek egyik felén czimer, másikon sirirat. E mellett ha tanácsur volt, tizenkét, ha nem volt, értéke szerint kevesebb drágán felszerelt paripát állítottak fel a szín előtt.

Közelgetvén a temetés órája, a harang megkondult. A gyülekezet megjelent. Kisasszonyokat temetésre vinni nem volt szokás, ha mentek is, szállásukon maradtak, kivéve ha a háznak közel rokonai valának. Az egész gyülekezet lehető legegyszerűbben volt öltözve. A férfiak setét dolmányban, mentében, szőr sinorral és gombbal, selyem övvel, nyestes fekete durva posztó süvegben; a nők szederjes vagy viola szín posztó szoknyában, fekete csipkével, selyem sinorzzattal, fejökön hosszú fekete fátyol, vállukon bársony palást, s nyakukon igen apró gyöngy, derekukon fekete kláris öv. A keserves férfiak viselete borzos fekete posztó, de a korunkban gyászt jelelő fátyorról semmi emlékezet, azt úgy látszik, németektől vettük át ¹⁾. A nőkeservesek, a főkötő és fátyol helyett, lenszövetből burkot illesztettek fejükre, melyről hátul, fátyolszerűleg, hosszú vég csüngött a földig, vállukon egyszer ványolt durva posztó palást.

Felgyűlvén, a papok elfoglalák gyászba vont székeiket, hat ifju, égő szövétnekkal a koporsó mellé állt; a czimereket, melyek selyemre és papírra voltak rajzolva, osztani kezdek, igen a gyászversezeteket.

A keservesek jöttét egy gazda nyitá meg, szép lassan; utána jöttek a férfiak azon renddel, hogy a legtávolabbi rokon legtávolabb esett az özvegytől. E szerint, legelsők voltak a sógorok, utánok a távolabbi s közelebbi rokonok, ezek után a vők, végre a megholt fiai, szülői, testvérei; a férfiak után vezették a nőket, két felől karon fogva, úgy miként a főgazda ehrendezte volt.

¹⁾ V. ö. Bethlen M. Élete. 324.

A színbe érve, a keservesek a koporsó körüli székeket foglalák el, a legközelebbi rokonok ülven legközelebb; ha atyát temettek, fiai fejéhez álltak meg; s bár kít temettek, nő és férfi cselédei, gyászba öltöztetve, lábaihoz voltak felállítva.

Kezdődött a szertartás. Ha protestáns volt, a könyörgést és prédikációt, magyar vagy deák oratio, ezt bucsuztató - vers követte.

Végezven, kiindultak a testtel. Ha a halott katolikus, minden férfi gyertyát kapott kezébe; Mikes Kelemen temetése volt az első, hol a protestánsoknak adni nem kezdettek ¹⁾. A menet élén a deákság és papság; utánok a trombitások, töröksíposok kik a deákok éneklését zenéjükkel váltogatták, s Aporként, ezeknek a temetésre oly keserves nótájok volt, hogy még a férfiakat is sirásra indították. Ezek után jöttek az urak, még pedig, ha a temető távol volt, hintón, utánok a község gyalog; úgy a testet is az első esetben szekérre tévék, különben hat vagy nyolcz férfi emelte. Nyomában a keserves nők, ezekben az uri asszonyok hintói mentek, s az egészet a népbeli asszonyok rekeszték ²⁾.

Némelyek a temetőbe is szint emeltettek, s a szertartás ott másodszor kezdődött. Onnan a koporsót a sirra a legközelebbi rokonok tették le. A fekete zászlót és kardot a fegyvernőkök összetörték, s a koporsóra vetették; némelyek, római szokás szerint, egy göröngyöt is vetettek utána ³⁾; az ezüst címert, aranyos zászlót a templom oldalára tűzik fel.

A nők temetése szintén hasonló, csakhogy trombitások s felszerelt paripák nem voltak.

Vége lévén a temetésnek, torhoz ültek, még pedig minden nem és osztály külön teremben, külön a keserves férfiak, külön a keserves nők; de sehol két fogásnál több nem volt, gyümölcs nem rekeszté be, s pohárköszöntésnek helye nem vala ⁴⁾.

E volt a nemzeti fejedelmek korában egy ur temeté-

¹⁾ Bethlen M. Élete. II. 49. ²⁾ Toppeltinus. Cap. XV. ³⁾ Rich, Dictionnaire. 324. ⁴⁾ Főkönyfő, Apor, Matamorph. X. czikk.

se. A kárhoztatásig költséges, de gazdag lévén a kor, csak annyiban volt káros, mennyiben a tehetetlenebbek is utánozni erőlködtek. Némelyek minden jószágaikban elprédikálták halottjaikat, egész templomokat vonattak gyászba, eselésdészek legióját feketébe öltöztették, fáklya, gyertya égetésnek vége hossza nem volt; némely halott után egész kötet prédikáció, vers és oráció maradt nyomtatásban, mely utolsónak a volt feladata, hogy a megholt családfáját minél feljebb vigye Nőé felé. És e szokás még a múlt században is annyira tartá magát, hogy némelyek temetése 10–12,000 frtba bele került. Minek következtében egy 1747. ápr. 16-n kelt felsőbb rendelet a temetési fényűzést, igen okosan, korlátok közé veté ¹⁾. Így estünk át aztán a másik szélsőségbe, miszerint ma már csak is egy könyörgés, s csendes kíséret teszi egyhanguvá vált temetéseinket.

Fejedelmeink temetése.

Hogy a fejedelmi kor temetési szokásait leghívebben adhassam, jónak látom egy pár fejdelem temetési szertartását leírni.

János Zs. temetése leírását, sajnos, de nem bírjuk; csak annyit látunk, hogy meghatározzák, miszerint a főispánok s a székely főkirálybírák mellé tíz-tíz főnemeset válaszanak és küldjenek, a szász városok pedig hatot-hatot ²⁾.

Báthori Kristóf az első fejdelem, kinek temetése folyamat ismerjük, mi is 1583-ban következőleg ment véghez.

A templom fala és kövezete az oltártól a szószékig, fekete posztóval huzatott be, melyen itt-ott a fejdelem czimere. Terén deszkából gyászravatal emelkedett ³⁾, fekete selyemmel bevonva; oldalain a fejedelmi czimer, fekete regál papíron. A ravatal párkányán félfontos viaszgyertyák égtek, mellettök 14 darab egy-egy fontos.

A ravatal négy szegén négy gyászba vont szék állt, pa-

¹⁾ Benigni, Transilvania. I. 85. ²⁾ Mike gyűjt. Artic. Diet. I. 499.

³⁾ Castrum doloris, bánathaza, volt régi neve.

pok számára, egy ötödik szék volt a szertartást vezető pap részére.

Ezen kívül a ravatal mellett két karszék van egymással szemben, könyöklőkkel, egyik a Báthori Zsigmond, más Báthori István lengyel király követe számára. Gyászba lévén az egyház, a gyászmenet a fejedelmi udvarból megindult.

Két főur nyitá meg bevont paripán, fekete bakacsinba öltözve, egyik arany szegélyes nagy zászlót vitt fekete atlaczból, melyen a fejedelem czimere, neve, méltósága, s halála ideje volt festve és írva; a más lovag, balkezén, gyász paizst viselt a fejedelem czimerével, jobb kezében fekete kópja, melynek tetején kis lobogó, szintén a megholt czimerével.

A lovagok után jöttek a papok és kántorok, s az országból felgyűlt nemesség.

Ezek után tizenkét gyászba öltözött főur vitte a koporsót, mi fekete bársonnyal volt bevonva. Mellette kétfelől száz udvari ember ment, fekete csuklyás ruhában, gyapjas süveggel; kezökben fekete gyertya égett.

A koporsó után a fejedelem lépdelt, utána a lengyel követ, utánok a fejedelmi család tagjai: miként a fejedelem is, mindnyájon uszályos gyászban. Ezeket követték a tanácsurak, s udvari nép.

A templomba érve, az egyik lovag a kópját a templom falába törte, a zászlót és paizst bevitték a templomba, s ott megálltak. A koporsót az állványra helyezék, fejéhez fejedelmi süveget, jobbjára fejedelmi pálczát, baljára tört helyeztek. A kijelölt helyek el lönek foglalva, kezdődtek az ének, prédikáció s halottmagasztaló versezetek. S azzal a koporsó a templomban, már kész sirba letéetett ¹⁾. A temetés végeztével a szegények közt gazdag alamizsna osztatott.

Kiegészítéseiül Boeskaai fejedelem temetése ünnepélyéből említek még némelyeket.

Az udvartól a templomig a gyalogság két sort alakított. A menetet egyházi emberek nyiták meg, kik magyar halotti

¹⁾ W. de Bethlen. II. 459. Kulcsárféle Krónika. 47.

énekeket énekeltek; utánok mentek a megyei és városi köve-
tek; ezek után három fejdelmileg szerelt hadi paripa, harc-
zene és lovasság kíséretében; utánok három gyászba merített
paripa, három ifju számára, kiknek egyike Magyarország, má-
sik a Bocskai család, harmadik Erdély czimerét vitte; itt jöt-
tek a tanácsosok; kik után egy fiatal lefordított gyászlobogót
hozott, a reá következő más három egyike a fejdelmi pálczát,
a másik a portától kapott koronát, harmadik kivont kardot vitt;
ezek után a fejdelem rokonai jöttek, kik után a nagy halott
ezüstbe vert családczimerét vivék.

Itt hozták főurak a koporsót, mely selyemmel volt takar-
va, s melyre korona volt fetéve... A koporsó legközelében a
főuri rend asszonyai, utánok minden rendű és rangú nők zá-
rák be a menetet.

A templomban Alvinczi Péter prédikált, Rimai János, a
fejdelem kamarása magyar, Tököli Sebestyén latin órátiót
tartott ¹⁾

Annyi fejdelveink közül még csupán három, Bethlen Gá-
bor, I. Rákóczi György s I. Apafi Mihály részesült fejdelmi te-
metésben: temetési szertartásainkat ezen pontokon a történe-
lem tovább egészíti.

¹⁾ W. de Bethlen. VI. 475.

HARMADIK CZIKKELY.

A T Á R S A D A L M I É L E T.

I. FEJEZET.

LÁTOGATÁS ÉS A FOGATOK.

Régen a látogatást, a férfiak, még városon is nem bérkocsin vagy szekérrel tették, hanem gyalog ha jó idő volt, paripán, ha sár vala; de mindkét esetben szolgák kísérték, sastollason, hosszú kemény pálczával kezökben ¹⁾.

A tanácsurak szerszámos paripán mentek gyűlésbe ²⁾).

A fejdelem udvarlására senki sem ment hintón, hanem csak paripán. A tanácsurak, Fejérvártt, az akkori vár belső piacán szálltak le, a többi a vár kapuja előtt, ott a lovat átadták kíséretöknek, magok pedig gyalog mentek fel.

Ha csak férfi kelt útra, paripán utazott. Konyha-szekér nem kísérte; hanem vezetéken, vagy szolgája nyeregkapájában ott volt a palaczk, a borzbőr tarisnyában a fehér czipó, ösztövéres szalonna, sódar, pár- vagy magyaró-hagyma; s nyárban hol a reggeli tíz óra érte, az út mellett egy boglya mellé köpenyeiket leterítették, s míg a lovak faltak, jó ízűt ettek ³⁾.

Mikor lóháton jártak, süvegeikből a darú vagy sastoll el nem maradhatott. Kemény János már fejérmegyei főispán s fogarasi kapitány volt, s mégis mikor 1632-ben a fejdelem

¹⁾ Apor. VI. czikk. ²⁾ Apor. VII. czikk. ³⁾ Apor. VI. czikk.

Bécsbe küldé, a postalovak szük volta miatt, csak egy szolgáljával, lóháton utazott fel ¹⁾).

Ha családostól mentek, szekérbe fogattak.

A lovak farka fodros, mit az által értek el, hogy az istállóban felkötve tarták. Bokréta helyett, fejöken toll. Miként árszabályaink mutatják, a hámok széles bőrből, nagy csatokkal voltak csinálva, s rendesen fejérek, s részint nyomtatottak, részint szirony rózsások. Pompára a hám piros, sinorja zöld ²⁾).

Kocsiba, ha közel mentek két, ha távolabb négy lovat fogtak, hintóba rendesen hatot, még pedig soha sem római vagy muszka módra egy más mellé, hanem párjával egy más elé. Azon időben ha négy, ha hat lovat fogtak, mindenki nyeregből hajtatott; a négyes fogatoknak már két kocsisa van, az ugynevezett nyergesen ülöt nevezték rüdmesternek, ki mindig szakállos; az első lovak egyikén ülöt, már akkor is felejtárnak hitták ³⁾. Egyenruhájok nem lévén, csak is süvegök róka fark prémje jelelte őket. Azonban a bakról hajtást az urfiak paripázás helyett kocsizási hajlama már a mult század eleén beinditá.

Már a fejedelmi korban háromféle szekeret látunk: társzekeret, kocsit és hintót.

A társzekererek vagy löcsös szekerek alatt Erdélyben ugyanazt értettek mit ma, könnyü fedéltelen szekereket. Holott Magyarhonba már akkor ezt kocsinak nevezték. Legalább oda mutat az, hogy a budai basa 1561-ben 90 kocsinak nevezett szekeret csináltat, hogy könnyü hadát oda repíttesse, hová akarja ⁴⁾).

A kocsi feltalálását némelyek Mátyás királynak, mások csak korának tulajdonítják. Hogy magyar találmány, azt idegenek is megadják. Már II. Lajos futárait kocsiban repített ⁵⁾).

¹⁾ Kemény, Önéletírása. 235. ²⁾ Apor, VIII. czikk. ³⁾ Veráncz megnevezését l. Katona, Hist. Crit. XXI. 912. ⁴⁾ Katona, XXIII. 461. ⁵⁾ Engel. Monumenta. 190—91. hol a szekér currus, a kocsi currus vulgo kocsi-nak van nevezve.

A történetünkben ismeretes b. Herberstein 1518-ban járván rajta, nevét egy falutól származtatja, mely Budától tíz mérföldre fekszik, s mint mondja, vas kevés vala rajta, és oly nagy, hogy a kocsisal ötön ültek benne, s mégis minden podgyászok reá fért ¹⁾.

A kocsi, mely Europa majd minden nyelvében megtartotta magyar nevét, kétféle. A nemességnek kis bőrös kocsija volt, mely vagy lógós, vagy csak tengelyre csinált. A főemberek nagy bőrös kocsit használtak, melynek hátulja mindenkör lógó, némelyiknek eleje is; dereka szinte olyan mint a hintónak, csak-hogy fedele nem volt ²⁾. A Bethlen M. első kocsija kék posztós s ernyője van; de csak podgyászát, kalamárisos ládáját viteté benne, mert ő büszkécske kívánván lenni, paripán járt ³⁾.

Hintó épp oly kevés volt az országban, mint olyan, kit urnak neveztek, mert a főemberek csak kocsiban jártak. Német hintónak hirt helye sem volt. Wesselényi Pál I. Apafi fejedelemnek német hintóval kedveskedett, s csodájára jártak.

A magyar hintó is kétféle. Egyik, a drágább, kétfelé eresztős; a másik orsós. A kiknek mind kettő megvolt, az elsón jártak az urak, az utolsón az asszonyok. Belső boritékja némelyiknek virágokra czifrázott szatyán, másnak kordován, karmazsin, vagy posztó, a fejedelemé bársony, s ennek orsói aranyosok; behuzója apró fejes szegekkel vala felferve. Fedele az orsóhoz, a kétfelé eresztősnek a karfához volt illesztve; fenn körös-körül lefüggő selyem rojt, réz szeggel szegezve. A kétfelé eresztős fájának dereka felül vasba volt foglalva, ezen bocsátották a hintó fedelét elő és hátra, s szép időben kétfelé eresztették, úgy ültek benne, mintha fedele sem lett volna. A hintó derekában mind elől, mind hátul láda. Kétfelől tágas nyílás, mit ablaknak hittak, ennek boritékja fekete bőr, úgy bélelve, mint a hintó, rajta rojt, s mindenik ablak két felében két kis láda; a hintó alsó része szintén bélet; fája festett, czifrán va-

¹⁾ Magazin für Geschichte Siebenbürgens. N. F. II. 32. I. ²⁾ Apor. VII. czikk. ³⁾ Bethlen M. Szalaynál. I. 365.

sazva; elől hátul tágos bakk... S oly tartósok, hogy a gyermek is erőt ért atyja hintójával ¹⁾).

Befogtunk, eléállítottuk a hintót, következik az útra kelés, mi egyébaránt elkerülhetlen ok nélkül ünnepnapokon törvényeink értelmében nem történhetett ²⁾).

A társzekér és konyhakocsi, melyen egy fazék töltött káposzta, sült, fejezzipó és pinczetek van, előre ment.

Kétféle eresztős hintóban csak nagyurak jártak. A kinek kétféle hintója van, mikor együtt mentek, a leeresztősben ült az ur az asszonynyal, gyerekeivel, az orsósban az öregasszony a frajokkal.

A kocsiba hátulsó ülésnek a párnazsák ment, arra szőnyeg, hátok megé portai drága vánkös, ide ült az ur és az asszony; első ülésnek a gyermekek párnazsákja, arra hasonlókép szőnyeg, mely miként a másik a hátrészen, úgy ez a hintó elein kifüggett, a vánkös itt sem maradt el, s ez a gyermekek helye volt. Hátul a bakra feketebőrrel borított, fejes szegekkel vert láda tartozott, melyben az asszony diszruhája, s a ládát medvebőr takarta ³⁾).

Ily hintóban utazott Bethlen Gábor: Kemény János, mint apród, az ablakban ült, s legyezte a betegeskedő fejdelmet; ilyenbe látjuk özvegyét Brandenburi Katharinát, hátul maga ült, egyik ablakban Kemény, másikban a boldog Csáki, elől a boldogtalan Csákiné ⁴⁾).

Ha pedig társzekér nem ment, következő volt a podgyászolás. A hintó fenekén üreg lévén a szőnyeg alatt, ide jöttek a tálok; hátul és elől párnazsák, szőnyegek és vánkösök. Az első ülés hátamegé az utavaló lön helyezve. A hátulsó ülés megé, a bakra, az asszony diszöltözetét tartalmazó ládára jött a fejérruhás láda, s egy más, melyben abrasz, asztalkendő s egyéb asztali készletek; az ablakokbani négy láda egyike a

¹⁾ L. egyéb részeit Apor. VII. czikk. Bethlen M. I. 376. ²⁾ Approbata V. R. 51. Edict. ³⁾ Apor, VIII. czikk. ⁴⁾ Kemény J. Önéletírása. 44. 86. 231.

csatlósé, másika a kocsisé, a más ablakban az egyik az öreg asszonyé, a más a frajoké; ezen kívül az egyik frajnál kosárban, kötő, varró eszközök, a másik kosarában vajas pogácsa, s egyéb csemege.

Ilyenkor az ur és asszony hátul, az öreg asszony, vagy nevelőné, a kisasszonnal elől, a frajok az ablakban ültek. Künn a csatlós és inas, kinek nyakában loding módra egy bőrtáska, melyben az ur mosdó ezüst szelenczéje, kendője, s fésűje állott. Ha dülös volt, mindketten leugrottak, a csatlós, az ur, az inas, az asszony felől tartá a hintót, még pedig orsójánál fogva az orsóst, karfájánál fogva a kétfelé eresztöst.

Elöl lovas szolgák, hátul a lovász, vezetve az ur paripáját. Gr. Teleki Imre († 1848) még korunkban is így utazott. A paripán mindig ott függött a hegyestör. A szolgáknál tölcés-res karabély. Az ur lodingján puskaporos csont; oldalán kard; a hátulsó ülésre támasztva, kétfelől két töltött, felporozott puská. Báthori Gábor hintójában, mikor Szilasiék megtámadták, két stuez volt, de megvesztegetett inasa lekötötte ¹⁾.

Mikor valamely pompára, keresztelőbe, lakodalomba, vagy főispánok beigtatására mentek, akkor teljes fényben jelentek meg. A menetet két asztalnok vezeté, utánok a főasztalnok sastollason, vasbuzogánnyal kezében; ezekután a zenészek; utánok hat vagy nyolcz gyöngyös czafrangokkal díszített, ezüsttel szerelt vezeték, étékfogók kezén; előttök a fő utánok az allovázmester; a hintó előtt léptetett vezetéken az ur aranyban ragyogó paripája, rajta aranyos hegyestör mellett, aranyos buzogány. A hám szironyos, bársonyos, a szőnyegek vánkosok lehető leggazdagabbak ²⁾.

Mily pompával járt a fejdelem, arra nézt Erdély történelmére utaljuk olvasóinkat, hol János Zs. szultánnáli tisztelkedését már közöltük ³⁾.

¹⁾ Apor, VIII. czikk. ²⁾ Apor, VIII. czikk. ³⁾ Erdély Történelme. III. 185—87.

Vendégfogadás. Vendégszeretet.

Ha jöttök, lesztek;

Ha hoztok, esztek.

E felirat volt olvasható egy kapunkon a forradalom után. Ha valamely nolentes volentes protegalni, ismertetni akaró turista meglátta volna, s nem tudja, hogy ott Demanx fordítója s illetőleg bővítője lakik: most mind beszélhetnénk a magyar vendégszeretetről; mind idézhetnők Bethlen Miklóst, ki a XVII. század közepén azt írja egy francia urhölgynek, miszerint: Magyarországot és Erdélyt az ember egy pénz nélkül keresztül utazhatja, s nem csak a jobb házak, hanem még a népnél is terített asztal vár reája ¹⁾; idézhetnők Aport, ki szintén azt írja: hogy 1687 előtt, míg a németek be nem jöttek, olyan emberséges ország vala Erdély, hogy egy pénz nélkül keresztül mehettél volna rajta, mégis mind magad, mind lovad jól élt volna... vendégfogadónak hire sem volt, s csudájára jártak Kolozsvárt a középutezában a kifestett szakácsnak, mi az első erdélyi fogadó czimere volt; s csak hírből hallották, hogy Miriszlónál is egy rongyos házról azt mondják, hogy vendégfogadó, de hogy bele valaki szállott volna, senki nem látta... mert bármely szegény rokonhoz, vagy emberhez szállott is be a magyar ember, olyan szívvel látták, hogy örömeikben csak-hogy a lelkeket ki nem adták ²⁾.

Igy ír Apor a fejedelmi korról; így festi az utazó Gerando a forradalom előtti napokat is, megemlítvén, hogy még a nép is oly szívesen látta, mikép megköszönte, hogy betért szegény házához; s megnevezte az udvart, hol midőn az ő lovait is beköték, a vendéglovak száma a százat meghaladta ³⁾... S hogy nem nagyítás, megemlítjük, miszerint még ismertünk egy gazdag öreg urat, ki dicsekedve emlegeté, hogy Dicsősztmártonból Brassót, négy lóval, legénynyel, kocsissal hármincz váltó garassal megjárta, t. i 1850 előtt.

¹⁾ Bethlen M. Ifj. Élete. 267. 299. ²⁾ Apor, VI. czikk. ³⁾ Gerando, Siebenbürgen. II. 9.

Szállást kérni uri háznál, megbántás lett volna. Csak egyenest behajtottak.

Ha valaki tán azon bátorságot vette magának, hogy jövetelét előre megizenje, úgy járt volna, mint b. Wesselényi Farkassal járt Wesselényi Miklós, ki egy magyarhoni nagy ur barátjával megakarván az öreg urat látogatni, lovaslegényt küldtek előre: miből a lett, hogy a megbántott házi ur délbén pompáson felterítettett, s beizente, hogy maga pedig ily nagy urakkal egy asztalhoz nem ülhet...

Éjjel, nappal szívesen láttak mindenkit, annyira hogy a kaput csak czifraságnak tarták. S a lovag-kor e szokása annyira korunkra jött, hogy Sebessy Istvánról, Udvarhelyszék királybirájáról beszélnek, hogy 1848-ban a mint haza megy, kapuját betéve találja; mi ez? kiált fel fiaihoz... hetvenkét év alatt, még nem láttam betéve e kaput, hagyjátok nyitva, mig élek; aztán nem bánom tegyétek be, ha meghalok.

Mikor a magyar a másikhöz belépett, barátságosan kezét szorított. S ezen szokás oly általános, hogy maga a király, ha magyar ur ment hozzá, vele kezét szorított ¹⁾. A férfiak éme lyítő csókolódását civilisatoraink hozák be, a hová behozhaták.

A társalkodás nyelve mindenütt magyar, azon különbséggel, hogy miként nem rég német és francziával kezdtünk volt társalkodási nyelvünket keverni, úgy keverték régen a deákkal. Még az asszonyok is mondogaták: iti piti coppensus (azaz quot capita tot sensus), hores mores marco füles (honores mutant mores). A fejedelmi kor multával meggyült volt a bajok a német uraknak az erdélyiekkal, írja báró Naláczi a mult század közepéről, mert az egész országban nem volt több urhölgy, csak tábornok Gyulai Ferenczné, Haller Károlina, s gr. Teleki Pálné, Haller Borbára, ki németül tudott volna; az urak közül is csak azok tudtak, kik katonáskodtak, vagy akademián jártak. Azonban hogy tanuljunk magyarul, felállíták a testőrséget, felálltak az udvari czímzetes hivatalok, s a német nyelv ugy ka-

¹⁾ Kemény, J. Önéletirása. 178.

pott lábra ¹⁾, azonban Erdélyben soha sem annyira mint Magyarhonban.

Mily nagy volt az emberbecsülés, Apor egy példát beszél el. Petki István Apor Lázárhoz megy Altorjára, mint atyafiához. Apornak sok vendége van, s mikor asztalhoz ülnek, egy zekés embert jó felültete. Mikor felkelnek, Petki nem állhatja, hogy meg ne kérdeje, mért ülteté oly fel botránkozása tárgyát. Azért ücsém uram, mond Apor, hogy én zekében is meg szoktam becsülni az értelmes nemes embert; mire Petki így szólt: tanulék ma bátyám uramtól, s ez egész életemben megtartom ²⁾.

A rokonok iránt éppen különös bensőséggel voltak; s mint b. Apor Péter és b. Nalácz megjegyezte, ötöd izig is pontosan ismerték és tarták az atyafiságot. Ha egymáshoz mentek, egy két hétig is elültek, s mégis mikor elváltak, az asszonyok bucsuzása a volt: jaj édes néném vagy ücsém asszony, megbocsásson kelmed, még nem is beszélgetheténk egymással. S ha valamelyik valamely ételbeli ujságra tett szert, azt tiz mér-földre is elküldte atyafiának ³⁾.

De ha idegen jött is, a házi gazda azon volt, hogy ott mulatása idejét kellemessé tegye. S csak miután vadászat, lovaglás, zene, táncz, vívás, czéllövésből is kifogytak ⁴⁾, juthatott eszébe, hogy már haza is lehetne menni. Mielőtt elváltak, a házi ur soha sem mulatta el viszontlátogatásra szólítani fel, valamint a vendég is meghívta magához.

Ne kerülje el szegény házát, evel vált el a szegény is a gazdagtól. S azért nincs reá példa, hogy megtörtént volna, mit herczeg Csártoriczkiról adomáznak, hogy egykor egy lengyel báró látogatta meg, s azon bátorságot vette, hogy azt találta mondani, miszerint ő is szívesen látja a herczeget. S a herczeg oly bántva érezte magát, hogy a meghívást elfogadván, megindult, de úgy, hogy előre küldé udvara összes személyzetét, mikor azok megérkeztek rendre, mibe egy pár hét telt...

¹⁾ Emlékirata. Hetilap. 1854. ²⁾ Apor. XII. cikk. ³⁾ Apor. VI. cikk.

⁴⁾ Bethlen Gábor Kőrmöczbányán a budai basát megvendégelvén, maga golyóval, a bas nyíllal lött czélt, Kemény, Eletirása. 110. l.

akkor jött ő maga... annyit ült ott mint a báró, s akkor udvara személyzetét oly renddel mint küldte, ismét haza indítá... de már késő volt, mert a báró a fényes vendég elfogadása miatt egészen tönkre volt menve.

Egyébaránt, hogyan mulattak a régiek a következő fejezetben látandjuk.

Hogyan czímezték egymást.

A czímezés sajátlag kétféle, társalgási és közéleti: mind kettőt egy füst alatt tárgyaljuk.

A társalgási czímezés régen igen egyszerű. Az atyafiak tized ízig is bátya, öcsém, sógor, koma, hitták egymást. S ezt Apor példákkal is világosítja, melyből egy párt megemlítünk. Ismert egy urat, ki székelyek tábornoka, fejérmegyei főispán s országos elnök volt, ki a mint paripán megy fel a táblára, egy kézdivásárhelyi polgár megszólítja: sógor, vétesse elé kelmed peremet? Az ur, felmenvén és elnökölvén, az egész tábla és sokaság előtt szólt: sógor, hová lett, jere perelj, a mint megigérém... Ugyanezen urnak egy szegény nőrkona szegény emberhez ment férjhez; valahányszor a hozzá közel fekvő jószágában megfordult, mindenkor magához hivatta: na néne, mire van szükséged, megkérdezte, s üresen el nem bocsátotta ¹⁾.

Azon időben — mondja más helyt Apor — mind az urak, mind nemesség, parasztság nagy szeretetben éltenek. Nem volt annyi ur, mint most, Csáki Lászlón kívül más gróf nem lévén: urnak Erdélyben azt tartották, kinek háromszáz, jó főembernek, kinek kétszáz, elévaló nemes embernek, kinek száz vagy legalább hatvan-hetven jobbagya volt. Régen a tizenkét tanácsos, s nagyságosokon kívül, többnek nem volt ur neve, s nem ezek neijén kívül több, kit az asszony, s kinek gyermekeit urfi, kisasszonynak kellett volna szólítani; hanem bármely főember volt is, uram kelmed, nejét asszony kelmed,

¹⁾ Apor. XII. czikk.

mint *vagyon asszonyom*, gyermekeit pedig *kis uram*, *kis asszonyom*, vagy *Sófi asszony*, *Margit asszonynak* *czímezek*. S ha legkevesebb rokonságban állt, *öcsém*, *bátyám* megszólítással éltek ¹⁾).

Később e czímet *öcsém uram*, *bátyám uram*, *öcsém asszony*, *néném asszonyra* változtatták; mi aztán *korunkra uram* *bátyám* alakban jöve le.

Kik némi függésben álltak, *uram*, *asszonyom* czímmel illeték a felsőbbeket, mit a nép ma is használ. Ugyanazon czímek, kit a társalkodási illem mesterei, a francziák maig is megtartottak, hol az *uram*, *asszonyom*, *kisasszony* czímezés által senki sem érzi bántva magát.

És e bizalmas hang oly messze terjedt, hogy János király, mikor végperceiben miniszterei ágyát körülállták: *urak*, *atyámfiai!* megszólítással élt hozzájuk ²⁾).

Mi a közéleti czímezéseket illeti, azok az osztályok behozatalával kezdődtek, mit az Anjouháznak köszönhetünk.

A cím egyelőre csak személyes, mennyiben a személyes állással volt egybe kötve. Így lőnek az ország zászlós urai mindjárt kezdetben tekintetes, a XV. században már tekintetes és nagyságos *urak*, míg az alatta fegyvert fogó nép egyáltalában nemes czímet kapott.

Nemes volt tehát a magyar címe századokon át. De a mint nyugottal érintkezni kezdénk, mintha visszaestünk volna Ázsiába, hol egy-egy főnök szélvész urának, csillagok öcsésének hivatja magát, egyszerre divatba jöttek a *czímek*. A nemesből lett nemes és vitézlő, majd nemes nemzetes és vitézlő, míg végre ezekhez még a tekintetes is hozzá jöve.

A nagyságos cím, mely mint említők, egyelőre a zászlós urakat illette, idővel családi czímmé kezde válni. I. Ferdinánd kezdé e czímet osztogatni; az ő s Rudolf Erdély utáni kapkodása alatt, e cím csak hamar úgy benőtte volt a hazát, hogy 1603-ban, midőn a trónkövetelő Székely Mózes

¹⁾ Apor. VI. czikk. ²⁾ Kovachich, Script. Minor. I. 32.

a Barczán elesett: ha igaz, csupán egy szántóföldön tizennégy nagyságos ur feküdt. Azonban Bocskai e címekörságnak, jó példával menvén elől, véget vetett, s a következő fejdelmek alatt boldognak tartotta magát, ki a nagyságos czimtől megszökhetett ¹⁾.

A nagyságos leve a legfőbb családok minden czime. S hogy ezt sem bigyesztheté minden jött-ment neve elibe: bizonyítja Rhédei Ferencz nagyságossá tétele, kit 1606-ban háboru idején tett szolgálataiért, törvényezikk által tettek azzá ²⁾.

Kit a törvény ki nem emelt, ha szintén ország tanácsos volt is, bővön beírte a nemzetes és tekintetes czimmel ³⁾. Apafi Mihályt fejdelemsége előtt csakis tekintetes nemzetes Apafi M. uram ö kegyelmének, nejét nemzetes Bornemisza Anna asszonynak látjuk czimezve ⁴⁾; s uralkodása derekán még csak 11 nagyságos ur vala a hazában.

De volt még egy, az, ki a nagyságosokat teremthetette — a fejdelem, kit mint zászlós urat, mint erdélyi vajdát illetett. És ez időben, mikor annyi nagyságos ur jöve a hazába, s az ódon tekintetes jelentősebb lett a friss nagyságnál: valóban méltó megjegyeznünk, hogy csupán Báthori Zsigmond és Bethlen Gábor használtak fenséges czímet, mennyiben az elsőnek Rudolf aranygyapjat, s fejdelmi czímet ajánlott; az utolsó pedig mint választott magyar király. Jóllehet Bethlennek is, már megválasztatása előtt, ajánltatott a gyapju és fenséges czím, azonban ez úton nem fogadta el: nem kell nekem, ugymond, aranyörv; most ott nyulások hol akarok, akkor arany pórázon visnek hová akarnak ⁵⁾. Később a nemzet kezéből s akaratából felséges czímet véve fel ⁶⁾.

A grófi és bárói czímek, mint nem magyar czímek, a nemzeti fejdelmek alatt Erdélyben szokásban nem voltak ⁷⁾.

¹⁾ Apor. II. czikk. ²⁾ 1606-ki ápr. 15. Kassán költ 14. art. Kovács-
czi Arpadiaja. II. 160. l. apocriphus okmánya szintén hoz adatokat a nagy-
ságos cím tilalmára. ³⁾ Apor. VI. czikk. ⁴⁾ Egy szerződésben, Delejtű 1860.
13. sz. ⁵⁾ Erdélyi Tört. Adatok. III. [196—7. ⁶⁾ Kemény, felségesnek címezi.
Önéletírása 143. ⁷⁾ Erdély Nev. Családai 263.

Hogyan leveleztek.

A levél írásban — írja Apor — semmi czeremoniát sem tartottak, mint most, mikor ha az alábbvaló embernek is egész ivre nem irsz, s még azt is borítékba nem teszed, vagy spanyolviasszal nem pecsétéled, megharagszik érte. A régi emberek egy iv papir negyedét elővették, teleirták, s alig hagytak annyi helyet, hová czímezzék. Azon időben kevés kelete volt a spanyolviasznak, ostyával, közönséges viasszal pecsételtek, senkinek se jutott eszébe, hogy zokon vegye. S ezt nem fös-vénységből tették, hanem egymáshozói sinceritásból ¹⁾).

S valóban az őszinte nyílt, s őszinte nyíltságra számító magyar természettel a hosszas, üres bokókkal telt levélírás nem is fér össze.

Egyébaránt a kérdés inkább diplomatica tárgya lévén, még csak pár megjegyzést hozunk.

A megszólítás a fensőbbekhez, kegyelmed, az egyenlők vagy alábbvalókhoz, kend. Kendi és Dobó vajdák 1553. oct. 23-ról így kezdik levelöket Haller Péterhez, a kincstárnokhoz: Kend mondta volt... S mind per kend folytatják ²⁾).

Mily különös szerepet viselt régebb a pecsétviasz, arra mint curiosumat jegyezzük meg, hogy a mi közönséges veres spanyolviaszunk egykor oly fényes méltóságban állt, hogy a polgári testületek, a városok, az azzal pecsételhetést mint különös kegyelmet kapák; s még a fejedelmi kor elején, mikor Ferdinánd király Dobó Istvánt, Eger hős védőjét zászlósurrá (l. báróvá) tette, a veres spanyolviasszal pecsételhetést jogai közé számította ³⁾).

Mind az országnak — folytatja Apor — mind a fejedelemnek kérelmet, összefogtak egy negyedív papírt, s arra irtak. Sőt látható volt oly kérelem levél is, mely nyolczadréten nyujtatott be: benne egy rablónak másodszor kértek kegyelmet,

¹⁾ Apor. VI. czikk. ²⁾ Tud. Tár. 1841. jan. febr. 68. l. ³⁾ Katona; Hist. Crit. XXII. 401.

melynek hátára a fejdelem ennyit irt: egyszeri grácia, kétszeri akasztófa!

Hogy a szót kiméljük, olvasóink engedelmevel egy egész kérelmet az arra lett válasszal ideigtatunk.

A papir nyolczadrét, tizenhatodba törve. Az első lapon ez áll:

„Vajda Lászlónak Nagyságodhoz

Kegyelmes urához alázatos supplicatioja.

Kegyelmes uram, alázatosan jelentem nagyságodnak, Küllömegyében Fületelkén, lévén nagyságod kegyelmességiből egy kis portiom, mely falunak nagy részit exemptus urak és főrendek birván, az én és némely közönséges rendekk részünk vagyon árenda alatt.

Ngdk kglmes urk könyörgök aláztsón, méltóztassék ngd az én és más közönséges rendek kevés szamu árendájokat, mig ngod kglmsgnek tetszik (itt a belső lapok pusztán maradtak, s fordít az utolsó lapra) elengedvén, a dézmát nekem conferralni.

Mely ngod kglmségét alázatos hűséggel megszolgálni izekezem ngdk“... Ennyi a kérelem. A lap aljára e négy betű van vetve: N. K. V. V. azaz nagyságod kegyelmes válaszát várom. A kérelem vége s alja közti ürességen a válasz így hangzik: Meglehet, vit(a) duramt(e) Rad(not) 27. aug. 1679 ¹⁾.

Minő laconismus, minő alkotmányos egyszerűség. Mily közel állt a nemzet fejdélme szívéhez.

Régen nem irtak annyi levelet, s nem is volt meg a mai posta rendszer.

Az egyesek ndvarában czigányok tevék a posta szolgálatot. Egész a forradalomig annyira divatban volt, hogyha nemes ember a másiktól bizonyos választ akart kapni, nem postán irt, hanem czigányától küldé azt. S hol posta nem jár, most is úgy van; s a czigány, ma is oly büszke ha a levelet kalapjába tűzheti, csak a hítja, hogy a szekereket maga elől ki nem állítja.

¹⁾ Az eredeti ügyvéd Bán Mihály ur birtokában, Déván.

Voltak ugyan a fejedelmi kornak is postái. Már Tinodi a XVI. században énekli:

A király erejét mert kevésli vala

Posták által királyt ő szorgalmaztatja.

De azok egyszerű lovas emberek voltak, kiknek minden egyenruhája abban állt, hogy mellöken, a táska szíjján, a fejedelmi czimert vivék, ezüst lemezen. Azon kiváltságok volt, hogy bár kihez tértek be, élelem és abrakkal tartozott ellátni, s ha lova kidőlt, bár ki lovát, későbbi kárpótlás mellett, elveheté ¹⁾.

II. FEJEZET.

JÁTÉKOK ÉS IDŐTÖLTÉSEK.

Láttuk a régieket családi ünnepélyeik közt, láttuk egymás társaságában: hátra van előadnunk a mulatozás neveit, melyek által a család magának, s látogató vendégeinek időtöltést szerzett.

A régi magyar szintén mint a mostani is, ha magára van, méla mint az angol, de jó társaságban beszédes volt mint az olasz, élezes mint a franczia. Innen van, hogy nálunk a némaságot igénylő kártyajátékok soha se csinálhattak szerencsét. Gazdag és szabad lévén a nemzet, poharozás, táncz, zene, dal, vadászat s más zajos időtöltések tették társas köreink időtöltéseit ²⁾. Vagyis mint Bethlen Miklós kifejezte, egykor ő maga husz, Teleki Mihály hetven lóval Késmárkon betérnek Tököli Istvánhoz, s lön szörnyű vendégség, poharozás, muzsikálás, táncz vadászat, tovább egy hétnél ³⁾.

Ha áll némely német írók azon felosztása, miszerint a nemzetek egy része activ, a más passiv; s az activat a hus-evés, borivás jellemzi: úgy a magyar még mulatozása közben is megmutatta s máig is mutatja, hogy a szenvedőleges állást még e téren sem szereti.

De térjünk részletekre.

¹⁾ Toppeltinus, Cap. XXI. Approbata. III. R. 80 tit. 1 art. ²⁾ Kerékgyártó, Magyaror. Mivelőd. Tört. I. 66—70. ³⁾ Bethlen M. I. 167.

Gyerek játékok.

A régikor fiu gyerek játéakai nem egyebek, mint apóró harezjátékok, mint játékká szervezett testgyakorlatok.

A kapócsont vagy pedgyes lyukba vetése, kéz fején kifogása, a lapdajáték, a parityázás, nyilazás, melyek még a mi gyermekkorunkban nagyban divatoztak: nem egyebek, mint a római gyerekek játéakai ¹⁾, melyek által vívni, czélozni tanultak, azon korban, mikor még a löfegyvereket nem ismerték.

Még a XVII. század végén Kolozsvártt a convictus udvarán tekéző-kő állott, s azon tekéztek, mi alkalmasint a mai ugynevezett kugli. Esős időben pedig ostábla, lúd, prágány s több effélével mulattak ²⁾, melyből a két utolsót már nem ismerjük.

De van még egy, miről nem lehet nem emlékeznünk, a játék, mely közben, Mátyás király a monda szerint egy hadvezéri talentomot fedezett fel, értjük a katonásdit. Menyire vitték e játékot, egy esetet kell elbeszelnünk.

II. Rákóczi György helyébe Barcsai Ákos volt fejdelemmé nevezve, s a két fejdelem közt hosszú küzdelem támadt, mi végre a gyermekek kedélyire is oly behatást tön, hogy a katonásdi-játékoknál vezéreket választván, őket a két viszálkodó fejdelemről nevezték. A történik 1660-ban, Nagyváradon, hogy egy játék alkalmával a Barcsaiak veszteni kezdenek, s a várbeli őrizetből néhány suhanczot arra birnak, hogy velők mint Barcsai pártiak harezoljanak. Jól van, megharezolnak, a tréfa oda megy ki, hogy néhányat megsebesitnek; mire Gyulay Ferencz várparancsnok, Rákóczi hív embere, katonaságot küld ki, s többeket befogat. Mikor kikérdezésre került a dolog, Gyulai tűzbe jő.

— Melyik részen harezoltál?

— Rákóczién.

¹⁾ L. gyermekjáték ábrákat, Rich, Dictionair 61. 221. 484. ²⁾ Apór, Metamorph. XIII. czikk.

— Ember vagy! Mehetsz.

— Hát te kölyök?

— Barcsaién.

— Fogjátok meg. S ezeket lehuzatta a tíz körmiről ¹⁾.

A leánykák cziczefutása, lapoczka, hunyaska, benn a bárány künn a farkas féle játéka, melyekben a két nemű gyermekek együtt futkároztak: szintén testgyakorlatoknak tekintendők. Ismereteseek lévén, áttérünk az ifjuság mulatozásaira.

A táncz és tánczjátékok.

Nemzeti szellemünk egyik legszebb ötletéhez érkeztünk. Ha igaz, mit a francia bölcész mond, hogy abból, a miként egy hölgy tánczol, megismerhetni jellemét: úgy kétszeresen igaz a nemzetekre, kiknek tánczait a nemzetek geniusa szokta szerkeszteni. S ha áll, hogy az álmodozó kerengő, a délczeg mazur, s a tetszelgő francia, a német, lengyel és francia nemzet kedélyét tükrözi vissza: nekünk magyaroknak legkisebb aggadalmunk sem lehet bevallani, hogy a magyar táncz nemzeti tánczunk, mert abban büszke, szabad mozgáshoz szokott daliás nemzetünk sirva vigadó szelleme, egészen ki van fejezve.

Régi tánczainkat kétfelé oszthatjuk, harczy és társas tánczokra.

A harczyak közül a kópja- és kelevéz- tánczokat, mondhatni, csak hirtől ismerjük már. Ezek sorából még csak a sarkantyut oly zengzetes rythmusban pengető huszár toborzó maradt ránk, mint romja azon szép időknek, mikor a hősök a meleg harczy napok után, mintegy Kinizsi a Kenyérmezőn, a véres napi táncz után, még a meghalt törököket is megtánczoltatá diadala érzetében.

Azonban, bár mennyire volt is harczyas nemzetünk, a családi boldogságnak jutott napok szelidebb örömeiről sem feledkezett meg. Gyönyörű tánczunknak többféle alakot adtak, s e mellett egy sereg tánczjátékot hoztak be, melyekről, mielőtt tánczainkra térnénk, meg kívánunk emlékezni.

¹⁾ Szalárdi, Siralmas krónikája. 586. l.

Ilyenek: az egeres, gyertyás, süveges, párnás és lapoczkás táncz ¹⁾.

Az egeres tánczban kilencz-tíz fiatal sorjába állott, s velők szemben ugyanannyi leány, úgy, hogy köztök tér maradt, a mennyin egy pár végig tánczolhatott. Egyik tánczos tánczosnét kért fel, s vele mind a két sort belől és kívül körül tánczoló, akkor a leányt elbocsátotta, s külön kezdettek tánczolni. Ekkor felkiáltottak: maeska fogd el az egeret! s arra kis cziczefutás keletkezett, melynek alapszabálya a volt, hogy a leány a sorok közt vett magának menedéket, a fiúnak pedig berontani nem szabadott; mindazáltal a leány kötelezve volt, valamely sor végén kicsapni, mire rendesen az tánczosával ellenkező sor háta megett igyekezett visszajutni menedékére; ha tánczosa szembe találta, akkor a leány megfordult; s ha utolérte is, egyebet mint kezét megfogni nem volt szabad, azt is minden erőszak nélkül. Megfogván, a sorokat kétszer háromszor körül tánczoló; s azzal a következő fiatal kezdé meg tánczát.

A gyertyás tánczot két fiatal kezdte, kiknek baljában két égő gyertya. Tánczra kerekedtek, egymást forgaták, s hogy egymás hajának, ruhájának a gyertyával ne ártsanak, e volt minden feladat. Végezván, két leány előtt álltak meg, meghajtva magokat a gyertyákat átadták, azok kézenfogva egymással szintén tánczoltak, úgy adák át ismét két férfinak. S így folya tovább... Bethlen Miklós 1693-ban leánya lakodalmára négy szövétneket azon megjegyzéssel rendel, hogy bár nagy hiábavalóságnak tartja, ott bizon bolondoskodjanak, mert a közszokástól ő sem állhat el ²⁾.

A süveges tánczoknál egy férfi süveget vett kezébe, feltartotta, egyedül kettőt-hármat tánczolva fordult, erre tánczosnét kért fel, tánczoltak, s a süveggel addig csalogatta, míg az elkaphatta; s tánczozal befejezván, a fiu lelépett; a leány tánczost vett fel, s szintén addig csalogatta, míg ismét a lett

¹⁾ Kútfő: Apor, Metamorph. III. czikk. ²⁾ Bethlen Miklós. II. 379.

a győzelmes. Ezt, Bethlen Miklósként, a tánczolni kevésbé szeretők is örömetst járták ¹⁾.

Hogy a magyar a harezi tánczok s tánczjátékok mellett már az ős időktől fogva nemzeti társas tánczot alkotott magának, azt felesleges vitatnunk. Már Mátyás király midőn Boroszlóban az egyesült cseh és lengyel király őt ostromolta, estvéneként fényes tánczvigalmakat rendeztetett, úgy, hogy kilássék az ostromlók didergő táborába; e tánczvigalmokra a boroszlói hölgyek is megjelentek; s hogy tánczunk sok rokonszenvet költött, megmutatá Korvin János születése.

Társas tánczunk kettő mutatkozik, a nép hajdu- és a főbbek palotás táncza. Mindkettőnek mestere a hajlandóság, bor és muzsika ²⁾, s mindkettőnek figurái ugyan azon szabályokon nyugodtak.

A hajdutáncz, melyet Kemény János, mint székely dajkája egyik dicséretre méltó tulajdonát említi ³⁾, nem lehet egyéb, mint a mit ma igen prózáilag csárdásnak nevezünk; mi azonban nem csak a csárdákban, hanem a népnél is benn volt, s különösen a székely ifjúság különbnél külön figurákkal fűszerezve korunkig járt. Hogy mi volt e táncz, magyarnak ma nem kell mondanunk, idegen pedig csak akkor kezdi szépnek találni, mikor maga is járja.

A nép e táncza mellett a magasabb körök igényeihez képest, hogy egymás tánczezal is kelle birnunk, az magától érthető; mert a csárdás figurái csak a palotás töredékei, melyet több egyesítő szellem s pihenő perczek alkalmazása különöztet meg. A verespataki és abrudbányai nép azon táncza, mit a fenyvesek berkeiben szoktak jární, s a székely csoportos, e táncz romjait hozák napjainkra; a kör- és sor-magyar szerzői, ezekből indulhattak ki; csakhogy, tán abban hibáztak, miszerint nem annyiban a tánczunkkal rokon mazur, mint a francziát vették keretül.

¹⁾ Bethlen M. I. 179. ²⁾ Gr. Bethlen M. I. 179. ³⁾ Kemény J. Önéletírása. Szalay. 42. l.

Mi volt a régi palotás, úgy mint egy ballettet, leírva nem bírjuk, de szerencsénkre alapvonalainak vázlatát adhatjuk.

Gr. Bethlen Miklós ifjúkori életét, egy francia delnőnek leírván, az udvari tánczvigalmat, melyet Barsai Ákos fejedelem-ségbe igtatása alkalmával adott, az alkat kellemei s a magyar tűz röptének oly szép térrel ajánlkozó palotást következőleg adja ¹⁾. A mi tánczunk körbe megy; a tánczosok egymásnak kezét adnak, s előtánczos van, ki az egészet vezeti. Csendes léptekkel kezdődik, mi mind gyorsabbá lesz, míg tánczfigurákká női ki magát. Miután a férfi egyet-kettőt perdül, átöleli tánczosnőjét, ki kezét szintén reá nyugtatja: azt megforgatja, de vigyáz arra, hogy a félkört e közben se lépje át; nagy termekben néha hetet nyolczat is forgásban látunk, míg a többi a félkört pontosan fentartja.

A tánczot a fejedelem nyitotta meg, s részt vettek abban az éltesebb férfiak és delnők is ²⁾, mely utolsók, oly szerények, hogy szemeiket alig emelik fel, azonban itt tánczosaik figyelemmel kísérhetése némi kivételt tesz... A harmadik tánczra a fejedelem a szép s alig 15 éves Bánfi Ágneszt kéré fel; mely választásra helyeslő taps-vihar keletkezett... s miután a fejedelem őt helyére vissza vezette, udvarlói közt Bethlen nyujthatá legelőbb kezét, ő nyerte el a negyedikre. Hogyan tánczoltak: arra nézve nem lesz érdektelen Apor némely megjegyzéseit ide igtatnunk.

Leírván I. Apafi ebédlési szertartásait, folytatja. Igen kedves muzsikája volt a duda, s mellette ebédei után magyar módra szép csendesesen tánczolt, alig láthatta valaki, oly csendesesen emelgeté lábait, czifrán emelgetni igen ritkán láták. Míg a fejedelem a fejedelem asszonynyal tánczolt, az urak mind felálltak ³⁾. A fejedelmi kor után — folytatja más helyt Apor — már semmi kelete sem volt a szép lassu magyar tánczoknak, hanem azt ki-

¹⁾ Bethlen ifjúkori élete. 22. 23. 28. 31. 32. l. ²⁾ Bethlen élete francia szövegét nem bírván, a magyar azt mondja, a szakállas véneken kívül, ellenben e mű latin kézírata előttem fekvő szövege ép az ellenkezőt állítja. ³⁾ Apor. IV. czikk.

álták, vonjad azt a franczia, német, tét nótát, s fiu és leány úgy ugrott mint a kecske ¹⁾. Más helyt megjegyzi, hogy idegen táncz csak a lengyel változó, mi a magyar után következett ²⁾.

Hogy e táncz alapvonalait inkább kiemeljük, s a táncz öltözeiről is némi tájékozást nyújthassunk, megemlítjük hogyan volt Bánfi Ágnes és Bethlen Miklós e tánczvigalman öltözve.

Korának egyik szépsége, Bánfi Ágnes, a következő festői alakot nyújtja. Gazdag hajzata fürtökben folyt vállára, szép homlokát szintén apró fürtök fedék, mit drága gyöngyökből foglalt virág alakú párta koszoruzott. Vállá rózsaszín, melynek fejez atlacz mellét drágagyöngy füzé össze; a vállból patyolat ingujjak folytak le, melynek alsója szűk, s rózsaszín bársony szegélyét hasonló rojt tartá egybe; e felett habszerű felső budgyos kurta ingujj volt; szoknyája fejez atlacz; válláról övig sem erő halvány zöld kis mente csüinge, mit keblén brilliáns kapocs tartá össze; jobbájában keleti tollakból drága, tükrös legyező ³⁾...

Bethlen Miklós topánja levantei finom kordován; rajta remek mivű ezüst sarkantyú; nadrága világos; dolmánya halvány testszín, vert arany sinorzáttal, kék és fejez zománczos gombokkal; öve két selyem, ezüst rojtokkal; kalpagja lángszín bársony, nyuszt prémmel, kerecsen-toll forgóval ⁴⁾... Ily öltözetben tánczolt kora két nevezetes ifja, az országos tánczvigalomban, melyben Bethlen elveszté szívnyugalmát, Baresai fejdelem pedig a szép hölgyet Erdély fejdelemnőjévé választá.

Igy tánczolt, így öltözött tánczra Erdély aranykorában a magyar. A ruha korunkra jött ⁵⁾: a táncz e század elején a palotákból le kezdett szorulni... De lefolyt a forradalom... néhány évig nem volt kedve tánczolni a nemzetnek... s mikor táncztermeink ujra megnyiltak, a magyar táncz ismét előtérbe jött... a mult évben visszaöltözött a nemzet... S ma már Bethlen M. és Bánfi A. öltözete és táncza ezer meg ezer példányban virágzik fel.

¹⁾ Apor. III. czikk. ²⁾ Apor. IX. czikk. ³⁾ Bethlen M. Ifjúkori élete, 38—39. l. ⁴⁾ Gr. Bethlen M. Ifjúkori élete, 33 l. ⁵⁾ Gerando. I. 62.

A nagyok társas játéka.

Miként ma is, a nagyok játéka kétféle volt: időölő, akárom mondani időtöltő, és az ugynevezett szerencsejátékok.

Az időtöltők közé tartoztak az ismeretes ostábla, malomjáték, melyek táblái egy példánya himzéssel előállítva, s Izabella királynénak tulajdonítva, maig is fenn van a pesti nemz. muzeumban. A sakk nyomát nem találjuk.

A szerencsejáték szintén kétféle: ezek egyike a kockza, másika a kártya.

A kockza, a középkori Europa e kedvencz játéka, mi divatból kiment, négy félhüvelyknyi átmérőü négyszög pontozott kockával ment, mi rendesen csont, vagy ezüst; milyen van egy a pesti nemz. muzeumban, filigran ezüsből, mit Zsigmond császár és király nevének tulajdonítanak.

A kártyáról még azt sem tudjuk megmondani, mikor jött Európába, annál kevésbé azt, hogy mikor jött be hozzánk. Az europai civilisatio is csak annyit jegyzett fel róla, hogy arab eredetü, de hogy az unatkozók e csemegéjét mi módon ülteték át, a történezsnet nem tartá érdemesnek feljegyezni. Egyelőre gyerekek tanítására, s ártatlan időtömlésre használhaták. De ugylátszik a XIV. század vége felé már mint szerencsejáték-eszköz szerepel, egyházi törvények, prédikációk keletkeznek ellene, s különösen Capistran Némethonban ellene prédikálgatni egyik szent kötelességének tartotta ¹⁾.

Idővel hozzánk is elharapodzott. Már Brandenburgi Katalin fejdelemnőről megjegyezték, hogy kártyával alig győzők asztalát ²⁾. De alkalmasint, nálunk is XIII. és XIV. Lajos korában érte el bálványoztatása tetőpontját, mint a mikor künn a jó kártyás ép oly magasztalás tárgya volt, mint egy hadvezér; mint a mikor Heisler és Doria tábornokokat semmi bűntetés sem érte, hogy Tököli őket Zernyestnél kártyázás közt

¹⁾ Mittheilungen d. Central-Comission für Baudenkmale 1860 93. I. 2)
Kemény J. Önéletirata, Rumynál. II. 23.

lepé meg s veré tönkre. Azonban, úgy látszik, nálunk még ez időben is oly nagy maradt iránta az ellenszenv, hogy I. gr. Bánfi György fő kormányzónak, ki „az ördög e mihelyében gyönyörét lelte” —, vétkül róttá fel a történetet ¹⁾.

Bár mily világpolgárius ötlete volt is a kártya az embe-riségnek, a magyar szintén birt azon leleményességgel, hogy miként a francia kigondolá a piquet-t, az olasz a tarokot, az angol a XVIII. században a whisztet: úgy a magyar is, alkal-masint a német kártya mintájára, saját játékkártyát alkotott, mely a német veres, sárga, makk és zöld szín rendet: makk, zöld, veres és sárga rangsorozatba osztotta, s a német, ász-ból két szemet csinálva, azt a király, felső és alsó fülé helyezé. Az így szervezett kártyával, disznót, jöpetákat, filkót kezdett játszani, mely mellé alkalmasint külföldről, mint egyetlen ma-gyar szerencsejáték, bejőve idegen nevével a ferbli.

Mindazáltal a kártya soha sem tartozott a magyar szen-vedélyei közé; s potomba játszani a legmagasb körök sem tar-ták rangukon alólinak. Így látjuk Zrinyi Péternét, leányát, fiát, papját és Bethlen Miklóst Csáktornyan 1665-ben — mennyiben a páratlan számból s pénzből következtethetjük — ferblit ját-szani apró pénzben: úgy, hogy végül is, nyerő veszto vissza-tölté a házi asszony zacskójába ²⁾. Mely régi jó szokás csalá-di körökben maig is tart, azon kivétellel, hogy miként más nemzetek is, Europa majd minden kártyanemeit bevettük.

A vadászat.

A vadászat az ősidőkben élelemkereset, később a békés napok harcziás időtöltésévé, a harcok előiskolájává vált. Kül-lönösön a magyarnál, hol a kitartás, férfias bátorság, vészszel viharral küzde-s a lovagiasság erényei közé tartozott: már a leg-régibb korban mint szenvedély merül fel ³⁾, s folyvást társas

¹⁾ Gr. Bethlen Miklós nagyobb Önéletirata. II. 193. ²⁾ Gr. Beth-len Miklós nagyobb Életirata. I. 165. ³⁾ Kerékgyártó, Magy. Mívelőd. I. 64.

életünk legkellemesebb időtöltése maradt ¹⁾. Törvényeink legfelebb annyi kifogást tettek ellene, hogy a vasárnapi vadászatot gáncsolák: már Szt. László király elrendelvén, hogy az ilyek, lovukat kutyáikat elveszessék ²⁾.

A nemzeti fejdelmek korában alig ismertünk nagy embert, kinek szenvedélye ne lett volna. János király 1536-ban békélődvén, Váradon van, ott a császári követ; — miként I. Napoleonról írják, miszerint míg a csata fejlődésnek indult, néha szunyadozott — János király is, hogy gondolkodási időt vegyen, Martinuzzival az erdélyi havasokra jött vadászni; s mikor pár hét múlva visszatért, az ajánlt békepontokat, a császári követ legnagyobb bosszuságára, elvetette; s harcra szállt ³⁾.

János Zsigmondot vadászat közben találja utolsó betegsége; Bethlen Gábor örömet vadászott; II. Rákóczi még halála előtti napokban, félbeteg is vadászva vonul Kolozsvárról Görgény felé; Apafi egy szerencsés lövés dicsőségéért néha jószágot, nemességet adományozott. Jó példával menvén elől a fejdelmek, a férfias nemzet igen szívesen utánozta.

De csak a kiváltságos rész, hová a székely nép is tartozott; mert nemtelen embernek meg vala tiltva, még pedig oly záradékkal, hogy ha agár van vele, azt veszesse ⁴⁾. Szigoru törvény, de így volt egész Európában: nem engedtek fegyvert nekik, hogy rablásukat fékezzék; szigoru, de még sem olyan, mint az mit Dania ugyan ez időben, 1573-ban, kiadott, mely a parasztnak csak sánta kutya tartását rendelé, s ha vadászott, megengedé, hogy helyben megvakítsák; míg más német államok halállal büntették. Ki volt mondva a törvény, de tán csak azért, hogy a szenvedélyes vadász az urak örömében osztozzék: mert a zajos életet szerető magyar vadászt vidéke minden rangu és rendü puskásai nélkül képzelni nem lehet. Csak annyiban ellenörködtek, hogy a kutyákban, vadakban kárt tevő törökkel, csóvákkel, kaptányokkal vadászatot ujlag törvénybe iktaták ⁵⁾.

¹⁾ Bethlen M. Ifj. Életirása. 317. ²⁾ I. Decr. 12. Cap. ³⁾ Erdély Tört. III. 50. l. ⁴⁾ 1571-ben. Approbata. III. R. 77. Tit. 2. art. V. R. 52. Edict, ⁵⁾ Approbata. V. R. 52. Edict.

Mikre és hogyan vadásztak, avatottabb toll alatt van, s a Verseny és Vadászlapokban közlött érdekes töredékeire utaljuk olvasóinkat ¹⁾. A kérdés első felére legyen elég elészámolnunk a vadak neveit, azon megjegyzéssel, hogy árukat az öltözet és asztaltartás körüli czikkeinkben felebb elsoroltuk.

Ilyenek a már kihalt bölény, melynek utolsója a Vadászati lapok tisztelt írója szerint 1762. oct. 8-án a borgói havason ²⁾, Benkő szerint 1775-ben a székelyföldön, Füle Boroszlányos nevű erdejében esett el ³⁾.

Ilyenek a még élők közül a medve, farkas, róka, magyaró-nyest, bükk-nyest, vidra, hiuz, borz, vadmacska, görény, hörsög, melyeket bőrtükért; az őz, nyul, melyeket husokért vadásztak. A zergéről, mire a Rettyezáton az idén is vadásztak, a szarvasról és vaddisznóról árszabályainkban nincsen emlékezet.

A madarak közül említendőnek véljük a pávát, tüzokot, vadludat, vadréczt, fogoly-, császár-madarakat, fajdyukokat, mint melyek árszabályzat alatt álltak; ugy szintén a ragadozók sergét, melyek szárnytollai valának fővegeink ékessége.

Ezekre vadásztak őseink. Hogyan és mivel, arra szintén néhány megjegyzést hozhatunk.

A vadászatnak nemcsak a fejdélmek, sőt gazdagabbjaink udvarában is egész külön személyzete volt. Ide tartoznak az udvari vadászok, peczérek, s az ezek felügyelete alatt álló vadászebek, solymok.

A nemzeti fejdelmi kor főurai egész vadászkutya farkakat tartottak. Ezek közt első helyen álltak az agarak, még pedig oly becsben, hogy a kitünőbbek palotás agár czímmel tiszteltettek meg, s azoknak urok szobájába szabad bemenetelők volt. Bethlen Gábor fejdelemnek, kedves Hókáján s Kormosán kívül rendesen még négy-öt palotás agara van, melyeket Kemény János étetett ⁴⁾. I. Apafi fejdelemnek szám szerint

¹⁾ Vadászlap 1858. 5. 33. 35. 36. 1859. 3. 11. sz. Gerando. II. 14.

²⁾ Vadászlap 1858. 567. l. ³⁾ Benkő, Gen. Trans. I. 131. ⁴⁾ Kemény J. Életirása. 49. l.

58 pár agarat tart, ezek közül 4 párnak palotás rangja volt. S nem minden ok nélkül, mert az erdélyi agarak oly hírt vivotak volt ki magoknak, hogy a török udvar gyakran ajándékozottatott magának ¹⁾. Oly sokat is tartottak egy jó agarra, hogy mint a hagyomány beszéli, Mátyás király a Zeykek egyik ősét meg akarván jutalmazni, kérdi mivel kedveskedjék: felséged derék agarai közül egy párral, lón a felelet; mire éppen egy egész falkát kapott, melyek híres ivadéakai a forradalom alatt rekeszték be őseik sorát.

Az agarak után jöttek a kopók, még pedig oly számmal, hogy Kemény János azt írja Bethlen Gáborról, miszerint ebet nem sokat tartott, alig volt ötven kopója; de ezeknek is Kemény vette legtöbb hasznát, mert a fejdelem háromszor-négyszer ha ki ment egy évben; s a róka, farkasbört nem kellettven beadni, neki nagy kedve tölt benne ²⁾.

A vislák szintoly kedvességben részesültek. Bethlen Gábor Tigris nevű hívv vislája oly kegyben állt, hogy a fejdelem bársony székeire is feltolakodott; mit Kemény azon adomával frissítve ad, miszerint ő, mint apród, egykor gombostökkal rakta meg a széket, hogy leszoktassa; s történetesen a fejdelem talált bele ülni, minek okát megmondván, a szelid fejdelem meg sem nehezte ³⁾.

Érdekes lehetett a régibb kor vadászatai egy neme, a solyomali vadászat, mit a löfegyver bejövetele háttérbe nyomott.

Előre bocsátjuk, hogy nem a mi találmányunk, mert a rége szerint Ulisses hozta Görögországba, s onnan terjedt tovább. De hogy a solymászat legrégibb mulatozásaink egyike, mutatja a sok Solyomkő nevű sziklacsücs és vár, mi hazánk minden részében van, mint a hol állítólag a solyom-madarakat fogták; vagy mi még hihetőbb, itt e magas pontokon álltak meg a solyom-vadászok, s vártak a felöltő madárra, s rábocsátván a solymot, sebes repte által nemcsak elütötte, de egyszersmind urának ide hozta.

Mennyire kedvencz időtöltés, példa az, hogy II. Lajos ki-

¹⁾ Hatvani M. Történeti Zsebkönyv. 334. ²⁾ Kemény J. Önéletirata 151.

³⁾ Keménynél ugyanott.

rály, kiről bajos meghatározni, hogy esze volt kevesebb vagy pénze, egy solymért egri tiszttviselőjének, 40,000 arany tartozását engedte el. Hogy a solymok, ölyvek, s más vadász madarak fejét, karmazsin bőrrel szokták befedni, szintén II-ik Lajos korából látjuk feljegyezve ¹⁾).

János Zsigmondnak a solym-vadászat szüntén szenvedélyei közé tartozott, még ezen időben mások is üzték.

A nemzeti fejdelmek alatt még solymárok vannak az országban, kik a fejdelmek számára solymokat fogtak; mivel egyzersmind a szultán fiainak is szoktak vala kedveskedni.

Mintán a solymnak megadtuk az övét, adjuk meg az ölyvnek is mi az övé, mert az ölyv is szintén azon szolgálatoakat tette, miket a solym. Bethlen Miklós egy ölyvvel szerencsétlenül járt, s e szerencsétlenség nekünk azon szerencsénkre szolgált, hogy az ölyvvel vadászat módját ismerhetjük. Mint gyermeknek volt egy ölyve, mely házi ludat, réczét, pulykát, macskát, kismalaczat is elfogott. Azon gondolatra jött, hogy nyulat, vadréczét, ludat fogasson vele; de vadmadarat, fürjet, foglyot, réczét nem hogy fogott volna, de üzni sem akart: mely miatt szörnyen eléhezette, miért iszonyu rivó lett. Egyszer nyúlsüldőre igazíták, Bethlen, Pál öcsével s az ölyvvel, csak gyalog kimegy; menőleg egy gémnek bocsátja, de csak keveset ment utána, noha könnyen eléri s elfoghatja vala. Erre a szülő-szakadásban, a nyulat kerestetik a vizslákkal, de az ölyv rettenetesen riv, mi a madarászás idején nem szokás; Bethlen haragjában a kezéről leveti az ölyvet a földre, aztán ismét keze útmutatásával hívá, felvevé; az alatt a nyúl felugrott, de az ölyv nem hogy a kezére, hanem egyenesen az orrára s ajkába ragada, oly erősen, hogy némelyik körme az orrán által az orrallyukába, némelyik az ajkán fogain által a szájába hatolt; megfogta tehát két kézzel a derekát, huzta, de ha a szájába hatott körmeit meg nem harapja, soha elnem szabadithatta volna; mire haragjában a földön összerontá, csiplé, s azután megsiratta ²⁾).

¹⁾ Engel, Monumenta Hungarica. 195. ²⁾ Bethlen M. I. 243.

NEGYESIK CZIKKELY.

HARCZI ÉLETÜNK.

Harczaink jelleme.

Le a kalappal! őseink harczi tetteiről emlékezünk!

Történészünk eddig, ha harczi tetteinkről irtak, vagy intimidálni igyekeztek, vagy barbársággal kívántak bélyegezni.

Hogy árnyékunktól meg nem ijedünk, arra egyedül az erdélyi magyarság története is elég; s ha a harc dicsősége barbár dicsőség, úgy a leghősőbb nemzetek a legbarbárobbak, mivel a barbárság ellen hasonló fegyvereket használnak inkább, mintsem nyakukat a szolgaság jármába engednék.

Építeni szép, rontani felséges: volt a Voltaire elve. Szabad hazát szerezni szép, de érte élni vagy halni felséges: őseink ez elvének köszönhetjük e szép hazát. Mert, ha bár a barbárságig harczi volt is nemzetünk, de nincs arra példa, mint Europa más nemzeteinél, hogy idegen úgy mellett, idegen hatalom zsoldjába szegődött volna. Legnagyobb meggyaláztatás nem érhet a magyart, mintha azt vethették szemére: hogy ma hazájáért, holnap másért kész megperdíteni a szerkerzét.

Míg a két Magyarhon egyes volt, dicsőségről dicsőségre ébredénk. Róma 320 triumphanst látott diadalszekeren felvonulni Capitoliumába: de alig kezdé önmaga ellen fordítani fegyverét, dicsőségének koronája porba szállt. Mert hatalmas nemzet csak öngyilkosság által bukhatik el.

Meghasználtunk... a diadalmenetek megszűntek; elváltunk... s beteljesedett fejünk felett a nyáláb vesszős római regének átká; egymás ellen fordítók fegyverünk... s legboldogabb napjainkban is a régiek példabeszéde szerint: reggel táncz estve láncz, lön a magyar sorsa.

Mig egyesek valánk, két hatalom keresztüztét mosolyogtuk; mig el nem váltunk, koronás fejünk egyre hulltak a künn készített méreg által, a nép és nemzet folyvást irtás alatt: de azért a nemzet mint a fergeteg dulta cser, mind mélyebb gyökereket vert, s ha jött a pusztító vihar, lombjai egy irányban egymásra simulva daczoltak.

De végre is a Mohácsra következett napok elválasztottak: Erdély politikája külön vált az anyahonétól. Erdély elszakadt a török véduralma alatt keresett menedéket, s bizonyos függetlenséget vivott ki magának.

Szomorú dicsőség, csak romja nagy multjának; de mégis fegyverdicsőség. Mert ha megfizetők a török 10—15,000 arany évi adóját: a belkormányzat, vallás, nemzetiség kérdése soha nem elegyedett.

Basát Erdélyre soha sem küldött. Fejdelmünket szabadon választók. Mikor meg volt választva, a szultán egy szó nélkül elküldé az elismerő athnamét, s a fejedelmi jelvényeket.

Minden kötelezettségünk, hogy a szultán ellenségeinek ellensége, barátjának barátja legyünk. S valamig legalább színel megtartók, a Zápolyák alatt Báthori Zsigmondig, 1595-ig, ez időtől II. Rákócziig ellenséges török had soha sem tapodá Erdély határait; a mivel Magyarhon nem dicsekedhetett.

Meg volt a fensőség, de azért oly erősen tartá magát, hogy századon át egy talpalatnyit sem engedénk át. S mikor 1658-ban Rédei athnaméjéért Jenőt és Lippát sürgetnék: a rendek kereken megírák, hogy ők Rákóczit visszatették, s Rédei fejedelmi botját ily drágán megvásárolni nem akarják, mert ha minden fejdelemért egy-egy várat bocsátának át, Erdély fejdelme nem országnak, hanem botnak leszen ura ¹⁾.

¹⁾ Okl. Gr. Bethlen Imre. II. Rákóczy. 171.

Ennyire merte provocalni a kis Erdély a szultán haragját. II. Rákóczi alatt fellázadtunk ellene, a ránk küldött Barcsait a nép lesújtá: bejött a törökség, II. Rákóczit elejté, de azért nem koboztatott, nem lövetett.

Igy álltunk a török ellenében; s véduralma alatt Erdély nemzetiségünk, polgári és vallásos szabadságunk, és alkotmányos közéletünk menhelye tudott lenni. S bármely megtámadó ellen másfélszázadig fentartottuk magunkat.

I. FEJEZET.

A LÓSZER, VÉRT ÉS FEGYVERZET.

A lószerszám.

Mielőtt a harczy fegyverzetre térnénk, meg kell emlékeznünk a magyar harczos kiegészítő részéről a lóról, mi történetünkben mondhatni szerepet játszott.

Semmi sem edzi a férfias büszkeséget, táplálja a fenség s szabadság érzetet egy nemzetben úgy, mint lovaglás szeretete, gyakorlata. Innen, a magyar, mint lóra termett nemzet, ép oly bolondja volt a lónak, mint a római patricius, ki lovát fényesebben járátá mint magát, sáfránba fekteté, s márvány palotákat emeltetett számára.

A magyar nem vitte ugyan haláját oly messze, de soha sem feledé, hogy ők a honfoglaló s honvédő csatákban megtették a magokét. S a történezszt Szt. László Zug nevű lovát, melylyel Cserhalomnál a hölgyet megmentette, lapjaira bejegyezte, mint a dicsőség részesét ¹⁾.

Becses és becsült levén, őseink ábrándos képzelete s dús gazdagsága oly kimeríthetlen volt feldiszítésökben, hogy bővön elégnék tartjuk, ha bár egy pár harczy paripa ékitményiről fogalmat adhatunk.

A paripa harczban, békében ha pompára szereltetett, bog-

¹⁾ Bonfin, Dec. II. Libr. 3.

lárokkal, drágakövekkel halmozottan, skofium arannyal szőtt majcznak nevezett szíjjazattal, hasonló nyereggel, ezüst aranykengyellel jelent meg. Mik tevék egyes részeit, megkísértjük összeállítani.

A fején kezdve, első szerszám a nélkülözhetlen fékekmlő, melyet a csekélyebb értékűek is legalább színes csigákkal raktak, a gazdagok boglárokkal ékesítettek. Kemény János fékekmlője a pesti muzeum egyik ritkasága.

A ló tarkójáról, kétfelől drága köves csajtár simult az áll alá; a homlokra pedig hasonló homlokelő, melyen dupletok vagy nagy türkészek. Néha e helyett parducz vagy tigris bőr vérteti a nyakat, úgy, hogy a tigris bajuszos pofája a ló homlokára nyulik elő, a lófüle a tigris füle helyén emelkedik ki, mi a lónak hatásteljes kinézést kölcsönözött; vagy jaspisos, rubintos lónyakára való vérttel boríták.

A csajtáron vagy tigrisbőrön üstöknyomtatónak nevezett drágaköves medály ¹⁾, melyben daru, vagy kocsagtoll lengett... Így jelent meg Bethlen Gábor Hodolinnál, mikor Carafa osztrák fővezérrel találkozást tartott ²⁾.

A szügyre bogláros szügyelő csüngött le, melyen, elől, értékes nagy kösöntyi.

A ló derekának főéke a nyereg, igen különböző. Bethlen Gábor végrendelete alapján négyfélét nevezhetünk meg: mit végghagyományoz, egyik szederjes bársony, gyönggyel fűzött, a más, türkéssel bevert és rubint köves kármánnyereg; a másik türkéssel, zöld dupletokkal rakott aranyos kazul-nyereg; a harmadik, türkéses, jaspisos cserkesz-nyereg; a negyedik faj dupletos elejű s hátulyu magyar katonanyereg ³⁾.

Milyenek lehettek e nyergek, arra nézt a pesti n. muzeumba utaljuk olvasóinkat, hol I. és II. Lajos királyok féldombor mivű ábrákkal halmozott éléfánt csont magyar-nyergeik mellett, ott van többek közt a Kemény Jánosé, arannyal áttört bársony borítékjával, türkéssel megrakott kapájával; ott

¹⁾ Apor. V. czikk. ²⁾ Kemény J. 57. 76. 83. ³⁾ Mike s. gyűjteményében.

van az erdélyi muzeumban Bethlen Gáboré, mi skófum arannyal van kivarva, s a fejdelem nevével, 1613 évszámmal van ellátva.

A nyereg alá nemezt, pompára skófum arannyal vart veres bársony lópokroczot illesztettek. Ha a ló vezetéken ment, a nyeret kis medvebőr vagy pompás nyeregtakaró fedé, milyen a pesti n. muzeumban a Zápolyáé, mi érez lemezzel csillagozott vörös bársony, vagy a Boeskaie, arany-szővetből.

A nyeregről szíjjan kengyelvas függött alá: Bethlen Gábor véghagyományában egy bokor, azaz egy pár, türkéses arany, a más bokor kármán, a harmadik rubint balátokkal rakott ezüst. És e vasak, árszabályaink szerint pálhások, tángyérosok vagy kármánok.

A ló farán drága farmatring, rojtos vagy rojt nélküli, skófum arannyal varrott veres bársony, vagy egyébből met-szett ez a frang. Harcz idején, érez csillagokkal vértézett, vagy arannyal himzett bársony takaró fedezé, milyen a Barcsai Ákosé az erdélyi muzeumban. Ily lovon van festve I. Apafi Mihály ¹⁾, ily példányokat ujíta meg Vizkeleti derék festők ²⁾. Ily fényes szerelvénnyel jelennek meg folyvást régi képeinken harczosaink — Erdély aranykorában.

A vértézet.

Felszereltük a harczimént, léptesztük elő a hajdankor bajnokait, a szabadsághősöket, kik a hazáért éltek, haltak, szolgaföldben nem nyughatnak.

Eleink ősidőktől fogva fényesen öltözve mentek a hadjáratokra. Már a vezérek korában aranylánczokat visznek ³⁾. Mily gazdagon jelentek meg Mohácsnál, másutt említettük ⁴⁾. II. Rákóczy György szerencsétlen lengyel hadjáratára oly serget vitt, mintha csak koronázási ünnepélyre vezette volna.

¹⁾ Ortelius. II. 236. ²⁾ Vasárnapi Ujság 1860. 13. sz. ³⁾ Kerékgyártó, Magy. Miv. I. 61. ⁴⁾ Erdély Tört. II. 155.

Díszöltözetünket felebb bemutattuk. Itt inkább csak a vértetetről kívánunk szólni; mi egyébaránt Europa más nemzeteinél is megvala. Csata alkalmával ruhájokra töltött foszlányt ¹⁾, s arra vasboli öltözetet szoktak volt felvenni. Az őskorban a parthus eredetű, hal-pikkelyszertű vas lemezekkel rakott vala használatban ²⁾. A keresztes hadak a hajlékonyabb lánczvértetetet hozák előtérbe; melyek később vas vagy ezüst sodrony gyűrűkből készültek. Ilyen a pesti muzeumban a Kinizsi sodrony pánczélinge, ilyen a Hunyadié ezüst gyűrűkből, boglárokkal becsillagozva, 36 font nehézséggel... Az erdélyiek a XVI. század elején még használják ³⁾. Ezen vértetetethez fejborító, sodrony kesztyű és hasonló nadrág tartozott.

Azonban a löpor bejövetele e vértetet előnyeit tönkre tevè. Helyét a kovácsolt vas lemezvértetet foglalá el. Többek közt az erdélyi muzeum is bir egy gyönyörű példánnyal, melyből a mell és hát, könyök és váll-vért megvan, még rajtok a veres bársony béllés, rajta némelyiken a kapcsoló esatt; nagy kár — ha megvolt — hogy a nyak, csipő, czomb, térd és lábszárvértetet egyes darabjai, a kesztyű és sisak hiányzanak. Emlelt példányunkat a mesés Toldi Miklósnak tulajdonítják.

A vértetet utolsó neme jött le a fejdelmi korra. Fejdelmeink nagyrésze e jelmezben tétet képét pénzeire; Báthori István fejdelem ily vértetete Bécsben az Ambrazi-gyűjteményben látható ⁴⁾. Azonban nálunk a tetőtől talpig vértetés, mint a mi a test szabad mozgását akadályozta, soha se jött divatba. Bethlenként vértetetünk csak is aranyozott lemezből készült ércsisak, pánczél és karvas, melyeken a bajnok czimere ⁵⁾. Mig aztán a fejdelmi korról a vértetetnek is vége lön.

Párduczós Árpád utódai, miként Hellás hősei, hogy harciasabb kifejezést nyerjenek, mente vagy köpeny helyett, gyakran farkas, parducz, tigris-bőr kaczagányt vetettek nyakukba. A szépen idomított vadbőrt elől boglár tartá össze, s körmei ezüst aranyból voltak kicsinálva ⁶⁾. A kaczagányra oly

¹⁾ Gyöngyösi, Phönix. III. k. III. R. 79 v. ²⁾ Rich, Dict. 223. 273.

³⁾ Magy. Tört. Eml. Irók. II. 149. ⁴⁾ L. rajzokat Vízkeletitől. Vas. Ujság 1860 23 sz. ⁵⁾ Bethlen M. I. 321. ⁶⁾ Gyöngyösi Ist. Phönix. III. k. 3 R. 49. v.

sokat tartottak, hogy fejedelmeink, rendjelek helyett, efélével szokták vala a hősöket feldíszíteni ¹⁾. Ily farkas-bőrös száz lovas kíséré Kemény Jánost, midőn mint I. Rákóczy György képviselője a moldvai vajda leánya lakodalmára megjelent ²⁾; így jelent meg Cserei M. a zernyesti ütközetben ³⁾; erre emlékeztetett vissza gr. Haller Lajos, mikor 48-ban az agyagfalvi gyűlésen párducz-kaczagányosan lépett a székely nép közé.

A fegyverzet.

Mig a lőpor feltalálása a hadviselésnek más irányt nem adott: a puskák helyét a nyíl pótolta. Egyelőre lovassági és gyalogsági lő-fegyver. A hódostónali csatát (1282) a kunok szerencsétlenségére egészen a döntötte el, hogy nyílhurait a zápor tönkre tette. Már a Zápolyák alatt csakis mint népfelkelési gyalogsági fegyver jelenik meg ⁴⁾. De miután a lőpor (1320—40 közt) feltaláltatott, s a XV. században az ágyu közönségessé lett, a nyíl háttérbe szorult ⁵⁾, s már a XVI. században csakis muzeumi tárgygyá lőn, s ma már a pesti muzeum nyilvesszei, kézijjai, kézijtartó puzdrái, vesszőtartó tegzei, ágyuink mellett, mint az emberiség gyerekkora játékszerai tűnnek fel.

A magyar sereg kétféle, lovas és gyalog lévén, fegyverzete is kétféle.

A lovasoké, kik a már leírt páncélzatban jelentek meg, következő.

Jobb kezökben hosszú zsida, mit inkább lobogós kópjának neveztek, minthogy felső végén kis keskeny zászló lenge ⁶⁾.

Jobb lábuk alatt a nyeregből hegyestör nyult hátra, mi utazás közben sem maradhatott el ⁷⁾... Mint a pesti muzeum példányai mutatják, négy-öt láb hosszú spádék inkább, mint

¹⁾ Toppeltinus Cap. XIX. ²⁾ Kemény, Önéletírása. 423. 431. ³⁾ Cserei Histór. 204. ⁴⁾ Erdély Tört. II. 49. 180. ⁵⁾ Klemm, Culturwissenschaft. Werkzeuge u. Waffen. 344. ⁶⁾ Approbata. III. R. 20. art. ⁷⁾ Apor, VIII. czikk.

kardok. Tinódi használatát, az 1551. lippai ostromról s Török Jánosról énekelvén, így adja:

Törököt lováról mert ő letaszítá,
Hegyes-törrel földön oly igen jakdosá ¹⁾.

Balról, a nyakból szíjjon függőleg van a pallos, oly izmos kard, hogy volt reá példa, mikép egy hősünk egyetlen vágással mind a török, mind lova fejét elütötte ²⁾. Bethlen Gábor jaspisos, gyöngyházaz, türkéses ezüst hüvelyű, s türkésekkel, balátokkal megrakott bársony hüvelyű pallosokat hagyott hátra.

Hátára bőrből készült kópja-tok volt vetve, melyben árszabályaink három gyantárt említenek, benne három kópja vagy hajtó-dárda ³⁾, melyek rendesen két és fél láb hosszúságúak. Oly divatos fegyver, hogy ügyes forgatása egyik dicsőség: innen, felhajtani s kifogni, előre hajtani s lóval alája rohanva elkapni, mindennapi dolognak tekintetett. Mikor a lovasság rohamot kezdett, a három dárdát előre repíté, s innen lenne költőbb kelevéz neve, a kél a vésztől.

Mell és fővértezettől baljukra paizs volt kapesolva, mi a görög-római korban inkább csak gyalog fegyverzet, de hogy nálunk a lovasság is használta, mutatja Mátyás király pesti muzeumban levő paizsa, melynek eredetije Párisban; bizonyítja Veráncz, ki ezt 1538-ban a lovasság fegyverzete közt előszámítja ⁴⁾, s az maradt 1572-ig, mikor a magyarhoniaknál s tán ekkor az erdélyieknél is, viselése megszüntetett ⁵⁾.

Ha a pallos és fringia hiányzott is, mint fő és nélkülözhetlen fegyver ott volt a kard, vagy mint akkor nevezék szabalya. Régen markolatjának nincs kávája. Egyelőre inkább egyenesek, a törökkeli érintkezés hozá be a görbe kardokat. A pesti muzeumban a Gara Lászlóé 1458-ból egyenes; ugy szintén Hunyadié és Kinizsié, melyek egyszersmind igen hosszúak és két élűek, miként Bethlen Gáboré is: a fejlődési kor vége felé

¹⁾ Éder Simigianushoz. I. 140. ²⁾ Bethlen M. I. 341. ³⁾ Kópja vagy dárda. Bethlen M. Életir. Gyöngyösi, Phönix. III. k. 3. k. 27. v. ⁴⁾ Magy. Tört. Eml. Irók. II. 149. ⁵⁾ Ortelius. I. 20.

már csak görbék, mint a Kemény Jánosé; majd mindenike türkéstől ké kellő hüvely és markolattal volt ellátva. Bethlen Gábor öcsésének egy portai fekete czápás kardot hagyott, két vasat egy hüvelyben.

E volt a fejedelmi kor bajnokai vértézete és fegyverzete. És hogy e nem kiválólag a főrendeket illeté, némely adatokat idéztünk.

Majláth István 1536-ban felkelést rendel, s meghatározzák, hogy a lovasok, sisak, pánczél, zsida, hegyestőr, hajtó-dárda és szablyával üljenek fel ¹⁾; Veráncz 1538-ban leirván az erdélyi magyar lovasság fegyverzetét, aczél sisak, sodrony pánczél, török szablya, paizs, vaskesztyű, lobogós zsidával fegyverzi fel őket ²⁾; János Zsigmond 1562-ben a székely főnépet, azon hozzáadással veszi ki a tizedfizetés alól, hogy ők is mint a megyei nemesség, három, négy-öt pánczélos, sisakos, paizsos, kópjas lovassal álljanak készen ³⁾. Sőt maga a huszárság is — mit Mátyás király állított, s a Rákóczi-forradalom után egész Európában elterjedt — még a XVI. század végén vas-inget, hegyben végződő s a hegyéből kiemelkedő tollas sisakot, pánczélt, szűk nadrágot, s kaczagányt viselt; s fegyverzete lobogós kópja, kard, hegyestőr, paizs; a tiszteknek kard és buzogány; lovak nyaka, szügye, vadbőr kaczagánytól vala fedezve ⁴⁾.

A gyalogság fegyverzete sokban különbözött. A városok által állított gyalogokat többire hajduknak, s különösen a székely gyalogságot darabontoknak, s dolmányok galléra színéről veres kék, darabontoknak hívák.

A magyarhoni hajduk öltözete tollas főveg, zöld, vörös, kék dolmány, violás barna szűk nadrág, bakkanecs, s felöltönyül farkas kaczagány; fegyverök rövid puska, kard, csákány vagy bárd, mi az övről, jobb felől, karikából függött, mellette löporszarú ⁵⁾.

¹⁾ Éder Simigianushoz. I. 140. ²⁾ Magy. Tört. Eml. Irók. II. 149. ³⁾ Székely Nemz. Constitut. 53. ⁴⁾ Ortelius. I. 20. Rajzok, Vízkeletitől. Vas. Ujs. 1860 297. l. ⁵⁾ Ortelius. I. 20.

Az erdélyi nép fegyvere az 1536-beli népfelkelési rendeletben láncsa, kasza, nyíl, hajtó-dárda ¹⁾, az 1565-i felkelésnél meghagyatik, hogy, miként nagyobb felkeléseknél szokás, minden nemes jószágá tizenhat emberéből egy lovast, s egy gyalogot hozzon, pázsit-zöld ruhában; a köznép minden tíz kaputól egy puskást, egy kézijjast, s nyolcz dárdást állitson ²⁾.

A fegyverzetet az ágyuk, a tábori zeneeszközök, dobok egészíték ki, s az, miről néhány megjegyzést kívánunk tenni — a zászló.

A zászló oly szent valami, mint a római legiok sasa, melyet veszni hagyni, éppen oly gyalázatos tett, mily dicsőség érte meghalni.

Kétféle volt, egyik a zászlóaljnak lobogója, másik a fejedelmi vagy vezéri jelzászló.

A tábori zászlón a XIII. XIV. században rendesen a királyi ház, vagy az ország czimere van. Egyelőre csak egy salangban végződött, később kettőn, majd többen is.

Az erdélyi zászlókon a nemzetek czimerei: a megyékén a sas, a székelyekén a nap és hold, a szászokén a hét vár. Ezzel, az e végre kijelelt megyei zászlótartó mindig elől szokott járni. Pókai Balázs, Ferdinánd uralma alatt a megyék saszos zászlójával a török táborba csapott át, mint a hol az erdélyi menekültek valának, miért 1555-ben hotázák, s Nyárád-tót elveszté ³⁾; de alkalmasint csak addig, míg a menekültek más évben ismét hatalomra vergődtek. Pekri Lőrincz, II. Rákóczi Ferencz tábornoka kék selyem zászlóját az erdélyi muzeum birja: egyik felén Rákóczi, másikán Pekri czimere és jelmondata.

A jelzászló a vezér vagy fejdelem szárny-segégei jelvénye, mely mellett a napi vagy rögtöni parancsok osztatának. Ez vagy tollas bot, vagy épen kis bojtos zászló. Kemény János 1626-ban Bethlen Gábor főinnya-adoja, a fejdelem egyik hadjárata kezdetén jelzászlója hordozását is reá bízta, fizetését

¹⁾ Simigianus. I. 140. ²⁾ Erdély Tört. Tára. I. 50. I. ³⁾ Nemz. Társalkodó 1833. II. 325.

többitette, s lovat aranyos szerszámmal, párduezbőrrel ada alá-ja; a zászlót a kópjárá a fejdelem maga kezével szegezte fel s úgy adá kezére; volt pedig az négyszegű veres kamukából, rojtja és öreg gombos boncsokja arannyal elegyített veres selyem, rajta a fejdelem czimere ¹⁾.

II. FEJEZET.

A FEGYVERES ERŐ ÉS SZERVEZETE.

A fegyveres erő.

Erdély kicsinységéhez képest mindig tekintélyes haderővel rendelkezett ²⁾. Hunyadi Várnához innen 5000 lovast vezet, s a királyi seregben veleek elő-csapatot képezett. Mátyás király alatt, 1463-ban, fegyveres erőnk 40,000-re tevék ³⁾. Ugyancsak csak alatta, 1474-ben, Magyar Balázs vajda Moldvába 16,000 magyart, 5000 székelyt vezérelt, s a törökön diadalt aratott ⁴⁾. Zápolya Mohácsához 40,000 erdélyivel sietett. Azonban, hogy Erdély hadi ereje ezen számoknál többre tehető, mutatja az, hogy a XVI. század két írója csak a székelység erejét 30,000-re teszi ⁵⁾.

A hadsereg rendes erejét a megyék és városok kiváltóságos népessége, s illetőleg a székelyek képezék. Még pedig a megyei nemesség, a székely primorok és lófők, s mig álltak, a zászlós uraságok dandárai, mint lovasok; a szegényebb nemesség, a városok polgárai, s a székely köznép veres darabont, s a szász zsoldosok kék zöld darabont nevezet alatt, mint gyalogok voltak alkalmazva. Kiknek mindenike, az országhatárain belől, saját vagy testülete költségén folytatá táborozását.

Ezekhez járultak a fejdelem s ország által a várak és végszélek oltalmára tartott zsoldosok, az ugynevezet mezei hadak.

¹⁾ Kemény J. Önéletir. 89. ²⁾ Erdély fegyveres erejének történetét gr. Teleki Domokostól, Szigeti Album. 100. l. ³⁾ Kovachich, Script. Minor. II. 17. 384. ⁴⁾ Katona. XV. 768. 775. ⁵⁾ Erd. Tört. III. 3. 163.

Hogy a bizonyos rend s gyakorlat fentartassék, a fejdelem koronként szemlét, mustrát rendelt, hol míg egyrésről a lovak, fegyverek felett megesett a szemle, folyt a hadigyakorlat. A kimaradókat büntetés sujtá ¹⁾. A magyar megyék rendszeren Tordára gyűltek, hol a Keresztesmező tág tért nyitott; a székelkek székelként gyűltek fel, nagyobb gyakorlatra pedig M.-Vásárhelyre; a szászok Medgyesre.

Ezen szemle, lustra név alatt, a székelkek közt volt legtituzetesebben szabályozva, mint a hol a nép darabontj, lófői vagy primori jószágokat birván, szorosan szemle alá vétetett, vajjon birtokához aránylag tudja-e magát kiállítani; s mint a hol erről néha rendes jegyzékek, ugynevezett lustrák vétettek fel ²⁾. A lustrát a főkapitányok; a mustrát főispánok intézék ³⁾.

A szemlét és gyakorlatot, ha a szükség ugy kívánta, fegyverre-keles, insurrectio követte. Miként a hadjáratot, ugy a felkelés nemét is az országgyűlés határozá meg. Kicsiny veszély idején részletest határoztak, melynél kapuszám szerint, azaz minden tiz háztól egy zsoldos mene; nagyobb veszély idején személyes felkelést rendelték, hol a nemes zsoldost maga helyett nem küldhetett; legnagyobb vész idején pedig általános népfelkelést szerveztek, melynél a nép is fegyverbe állittatott. Mint folyt le mind a három kiállítása, törvényeink néhány pontját idézzük.

Ha a felkelés el vala rendelve, minden kit illetett, tartozott feltűlni. Kik azonnal meg nem jelentek, pénzbüntetés várt reájok; kik vakmerőkép elmaradtak, vagy a hadjáratot a zászló visszatétele előtt oda hagyák, veszték minden ingó, s személyöket illető ingatlan vagyonukat; a székelk veszté fejét, azonban megválthatólag. A személy szerénti felkelésnél az egykét jobbágygyal bíró csak maga ment, de a tehetősebb nemeség, főrend és urak értékök szerinti lovasságot tartoztak magokkal vinni; s e kötelezettség alól a betegek, sőt az özvegyök sem voltak kivéve, mennyiben lovast, vagy lovasokat tar-

¹⁾ Mustra. Approbata. III. R. 20. tit. ²⁾ A lustrát I. Kállay, 'Székelk nemzet eredete 139 — 159. ³⁾ Bethlen M. I. 446.

toztak állítani. A szegény nemes gyalog jelent meg. Midőn pedig nem személy szerinti, hanem részletes volt az insurrectio, akkor személyeért egy jó zsoldost, jószágáért minden három kaputól ¹⁾ egy lovas köteleztetett állítani, az egyházhelyi nemesek tizen, félkapun alóli jószáguk nyolczan, félkapusok hatan állítottak egyet ²⁾

Ha ennél is kevesebb haderőt kelle kiállítani, azt a megyékre és városokra rovák, s mindenik kapuszáma szerint járult hozzája. Mily arányban járultak, mutatja az 1606. jul. 13-i törvényezikk, hol 500 lovas s 500 gyalog Fejér, Küllő, Kolozs, Torda, Doboka, Belsőszolnok, Hunyad, Zaránd, Máramaros, Középszolnok, Kraszna, Bihar-megye s Fogaras vidék közt felosztatik; melyek gyalogos részéhez Kolozsvár, Enyed, Torda, M.-Vásárhely, Dézs, Abrudbánya, Egeres, Nagybánya, Kolozs és Szék városok járultak, mint katonakötelesek ³⁾.

A kapuszám szerinti felülés a nemzeti fejdelmek korszakával megszűnt: az osztrák kormány csakis egyszer 1809-ben vette igénybe ⁴⁾.

A felkelések harmadik nemét teszi az általános népfelkelés. Említők felebb, hogy miként a római, hol rabszolgának sorba állani nem szabadott, ugy a régi magyar fő és közép rend magának tartá a haza oltalmazását. Azonban ha nagyobb vész fenyegette a hazát, semmint a rendes haderőt elégségesnek vélték volna, ilyenkor a népet is igénybe vették.

A felkelésre jel, hegyekre állított, szalmával tekert lármafák meggyújtása által adatott. Legnagyobb vészek alkalmával pedig, össszakás szerint, véres kardot hordozván körül, ugy szólítának fel mindent fejenkénti fegyverragadásra; mi által mintegy a törvény értelme is kézzelfoghatóvá lön, miszerint a fel nem kelő kardra fog hányatni. Báthori Endre Mihály vajda ellen 1599-ben e fegyvert is megkísértette volt ⁵⁾.

¹⁾ Egy kapu 10 jobbágyot tesz. Appr. III. R. 20. tit. ²⁾ Appr. III. R. 19. tit. ³⁾ Mike S. gyűjt. Art. Diet. II. 109. ⁴⁾ Gr. Teleki Domokos, Szigeti Album 113. Felső-m.-orsz. Minerva 1825 jan. füz. 32. l. Gr. Lázár család 239. 40. 49. ⁵⁾ Wolf de Bethlen IV. 354. Verbőczy I. R. 3. tit. Oláh M. Attila, Libr. I. Cap. 3. Szegedy, Synopsis 322. Kállay, Székely nemzet 139.

Ily tömeges népfelkeléseket látunk Erdélyben 1463-ban Mátyás alatt; ilyent szervez Zápolya vajdája Majláth 1536-ban Ferdinánd, ilyet János Zsigmond 1565-ben Maximilián ellen. Ezek alapján kimondhatjuk, hogy erre az egész ország fegyvert ragadott; részint esatára szállt, részint a közcsend védelmére honn maradt: 1536-ban falukon csak a tizedik fő, városokon a férfi népesség egyharmada maradt honn; kiknek lovuk volt a lovasság szokott fegyverével, a többi láncsa, kasza, nyíl és hajtó dárdával lépett elő; 1565-ben a felkelés már nem oly általános, a köznép minden kaputól csak egy embert állított; de mégis érdekes elmondanunk, miszerint meghagyatott, hogy minden tíz emberből egy puskás, egy kéziíjjas, nyolcz pedig dárdás legyen, meg továbbá, hogy minden tiznek állítsanak szekeret, melyen fejsze, furu, ásó, tekenő és élés ¹⁾.

A hadinép szervezése.

A hadinép szervezése igen egyszerti. Az ezredek szerinti felosztásnak semmi nyoma; gyalogság és lovasság a negyven-nyolczadiki forradalom zászlóaljankénti felosztása alapján nyugodott. A mai tábornoki szerepet a főkapitányok, az őrnagyit kapitányok, a századosit, a székelyek közt századosok a megyéken hadnagyok vitték. Vegyük röviden a részleteket.

Hadvezér a fejdelem, vagyha személyesen kiszállni nem akart, az ország fővezért nevezett: kinek a fejedelmi tanács a hadak előtt nagy ünnepélyek közt vezéri kardot és buzogányt nyújtott át ²⁾.

Ha harcز folytán a fővezér elesett, a vezényletet a váradi, ha az is elesett, a székelység főkapitánya vette át, s ha tán az is elbukott, a fejmegyei főispán ³⁾.

A fővezér után a főkapitányok következtek, kiket a XVII. században tábornokoknak, generalisoknak kezdtek nevezni, s így a főkapitányi nevezet, mely Arpád korától ez időre jött, háttérbe szorult.

¹⁾ Erd. Tört. II. 88. III. 49. 180. ²⁾ Bethlen M. I. 445. ³⁾ Apor. XI. csillk.

Ily rendszerezett főkapitányságok: az udvari vagy mezei hadak, a váradi és a székelység főkapitánysága; kikhez hadfolytán olykor a megyék is egy főkapitányt kaptak. I. Rákóczi György egyik hadjáratában a fővezér Kornis Zsigmond, a székelyek főkapitánya Rákóczi Zsigmond, a hajduságé Ibrányi Mihály, a mezei hadaké Bornemisza Pál ¹⁾

Elsőnek a mezei hadak főkapitányát tehetjük, kit Apafi idejében ország vagy erdélyi generalisnak kezdetek nevezni; hadügyminiszternek s egyszersmind fővezérnek tekinthető. Főnöke minden fizetett hadinépnek.

Utána jött a váradi főkapitány, mint legfontosabb zászlós uraság parancsnoka. Többire az ország legkitünőbb férfiai jutalma. Már János Zsigmondot Izabella alatt ide akarák helyezni; Báthori István, Kristóf e méltóságból lettek fejedelmek. Alatta álltak a magyarhoni részek megyéi.

A székelység főkapitánya, kit szintén a fejdelem tett, de mindig a székelységből ²⁾, a székely székek feletti parancsnoksággal volt felruházva. Ha elesett tisztét az udvarhelyszéki főkapitány vette át... A székelyek, s mikor volt, megyék generalissága csakis a had leszállásáig tartott.

Hogy az egyszerű kapitányság oly fogalom mint őrnagyság, idézhetjük az 1606 ápr. 16-i törvényezikket, mely a kapitány dandárja számát 500-ban határozza meg; hol egyszersmind azt is látjuk, hogy őket a fejdelem nevezte ki.... Ezt a mezei hadakra kell értenünk.

A kapitányságok a székelyek közt voltak legvilágosabban szervezve, mint a hol minden széknek, főkirálybírája mellett, egy főkapitánya is volt, kiket szintén a fejdelem szokott kinevezni ³⁾, míg a főkirálybírákat a székek választák.

A megyéken csak Fogaras és Kövárvidéknek volt főkapitánya, mint zászlós uraságoknak.

Itt emlithetjük a főispánokat is, mint dandárvezéreket, mihez azon felvilágosítással tartozunk, hogy többire minden

¹⁾ Kemény J. Őnélet. 316. ²⁾ Approb. III. R. 76. tit. ³⁾ Approbata. III. R. 76. tit.

megyének két főispánja lévén, had idején az egyik a megyei nemesség élén állt; végül

a szászok ispánját, mint a ki köteles volt a szász gyalogságot táborba vezetni, s a fejdelem mellett maradni ¹⁾).

A székelyszéki s megyevidéki főkapitányok alatt egy alkapitány volt. Ezek alatt álltak a hadnagyok; még pedig a mezői hadnagyokra nézve az 1606-i ápr. 16-i törvényezikk azt szabja, hogy alattok száz embernél több nem lehet, s egyzersmind azt is látjuk, hogy ezeket a fejdelem csak confirmálta.

Hogy e tisztségek mellett még mik voltak szokásban, megemlítjük, miszerint 1566-ban, míg János Zs. a szultánhoz jár, figyelő tábort állítottak fel, az ország a fővezér mellé még két tábormestert, két strázsamestert, két vásárbíró, két sáncz s két ágyumestert nevezett ki ²⁾. A megyei és országos zászlótartók, szintén ranggal vannak felruházva.

III. FEJEZET.

TÁBOROZÁS ÉS CSATA.

Vonulás.

Sürgős esetekben az országot fegyverre kelteni, jogában állt a fejdelemnek; de háborút indítani, tanácsa és országgyűlés beleegyezése nélkül korlátozák törvényeink.

Természetes, hogy a hadi készületek egyelőre titokban folytak. Így kezdődött I. Rákóczi György hadjárata, melyet Gusztáv Adolf svéd királylyal szövetségben intézett a császár ellen: még ily esetekben is kihallgatá tanácsosait. Rákóczi Gy. Kemény Jánost, Kassai István belső tanácsosához küldé, hogy véleményét vegye. Szép, szép, — kiálta fel az egyébaránt austriacus Kassai — de csak azt mondhatom, mit a sz. szűz monda az öt köszöntő Gábor arkangyálnak: domine! quomodo possint haec fieri, virum nón cognovi? A módokat uram — viszonzá Kemény — szintén a biblia adja e szavakban: Spiritus

¹⁾ Approbata. III. R. 19. tit. ²⁾ Erd. Tört. Társ. I. 59.

domini superumbrabit te ¹⁾... Kassai nem pártolá, Rákóczi felindult, az ország követé s a hadjárat sikerült.

De voltak oly esetek is, hol a hon nyíltan készült, nem csak, hanem egész magyar őszinteséggel hadat izentek, mint 1562-ben Némethi, János Zsigmond részéről Zaynak, Ferdinánd vezérének ²⁾.

Hogyan rendezék a sereget útra, útközben, Tinodi következőleg éneкли Losonczirol:

Előljáróban száguldót bocsáta,
A derék sereg utánok indula ³⁾.

Azonban a XVII. század első feléből részletesebb felvilágosítást is bírunk, mi szóról szóra így hangzik:

A sereg rendeléséről.

1. Ugy igyekezzél rendelni, hogy az ország népe, kiváltképpen a nemesség egymás mellé ne essék, hanem fizetett nép közibe, vagy egyfelől fizetett had, másfelől székelység.

2. A lovas sereg mellé mindenkor egy gyalog sereget kell állítani.

3. A dandár lovasból álljon, és az legyen a legnagyobb sereg.

4. Szárnyul lovas sereg, csak a jó vén legyen.

5. A lövő szerszám közepén és a szárnyán.

6. A nagy sereg nem jó, nem térhet gyorsan. Mindazonáltal török ellen nagyobb seregek kellenek, hogy sem egyéb nemzet ellen; mert ő is nagyokban rendeli népét.

7. A segítő seregek igen nagyok ne legyenek, de erősek.

8. A zászló eleibe két rend kopjást is kell állítani, és minden zászló mellé két legényt, kik a zászlóra vigyázzanak.

9. Visszaszálláskor az előljáró hátul essék és a hátulsó elől, a könnyű had is, mely szárnyul jár, hátrább maradjon.

10. Mikor közel az ellenség: Jézus kiáltására háromszor kell öreg lövő szerszámmal löni, melyre ha az ellenség megfelelő, fel kell a hadat tiltetni.

¹⁾ Kemény J. Önéletir. 298. ²⁾ Uj m. Muz. 1854. IX. 205. ³⁾ App. Schesatsh. 252.

11. Mindenkor tágas útát kell keresni a hadnak, ha szintén kerülőbb is.

12. Ha lehet idején meg kell indulni, és ismét szállani, hogy zsákmányra is elmelessenek, és a lovak is nyugodhassanak; de ha víz közel nem lehet, tovább is el kell vinni a hadat a víz kedvéért.

13. A két szárnyán is seregek legyenek, a nagyok.

14. Ha a hely engedi, mindenkor egy néhány sereget sorban kell állítani, kik a harez alatt mutassák meg magukat.

15. Ha a táborhoz közel halom van, azt az ellenségnek nem kell engedni, hanem maga táborával kell elfoglalni.

16. A mely felé a tábornak indulni kell, arra zsákmányost bocsátani nem kell ¹⁾.

Táborozás.

A táborozás egyike lévén azon kor férfias mulatságainak, mindenki részt vett; annyira, hogy a svédek Morvaországban csodálkozásukat fejezik ki a felett, hogy oly sok vén ember van I. Rákóczi Gy. táborában ²⁾. A régi magyar, mint a ki jó asztalhoz, sok cselédséghez volt szokva, ide is roppant készülettel indult.

Bethlen Miklós az 1681-ki táborozásra következő készülettel ment. Vitt öt társzekeret nyolecz-nyolecz ökörrel, két más társzekeret nyolecz-nyolecz lóval, hatlovas hintót, két kasas lovat, egyiket szakácsa, másikat pohárnokja számára, ezen kívül hat paripát, mindössze 40 főből álló cselédséget. Saját s emberei élelmezésére vitt egy sereg vágómarhát és juhót; szitált lisztet, borsót, lencsét, sót, kását, füstölt-hust, feles száraz csukát, szalonnát, turót, vaját, mézet, eczetet, sódart, petreselymet, zsályát, tárkonyt, szárasztott murkot, fenyőmagot, asszugyümölcsöt, száraz liktáriumot, e mellett egy kis patikás ládát, melynek tartalmát szintén előszámolja. Vitt italul ne-

¹⁾ Kutfő, egy „Napi Jegyzőkönyv” mely kezd. 1630. végz. 1644. a fejeérvári könyvtár kéziratai közt. ²⁾ Kemény J. Önéletir. 457.

hány hat vedres átalagban bort, e mellett egy pinczetokot, hat fa s annyi tüvegpalaczkot, hogy egy átalagot palaczkokra húzhatott, mely utolsókat a helyszínén földbe ásatá, s vízzel öntözteté, hogy italát hivesen kaphassa ¹⁾. Sütőt is vitt, ki földbe készített kemenczében, a hol megálltak, pompás köz és féjérczipót sütött.

Vonulás közben mint felebb látók, korán, s ha lehetett jó víz mellett s dombos helyen szerettek megszállni. A szállásmesterek előljárván leszállóhelyet választottak, arról ha idő engedé térképet, elrendelési parancsot szerkesztettek.

Az elfoglalt tér közepén a fejedelmi vagy fővezéri sátor, mely a többinél magasabb. Innen lehetett, hogy Báthori Zsigmond oláhországi hadjárata alkalmával a hegyekről sátrára sas szálla ²⁾. Bethlen Gábor sátrát Nagyszombatnál ebédje közben golyók járkák át, s ő alatta csendesen tovább ebédel ³⁾. A fejedelmi sátor megett bizonyos távolságra az udvari személyzet, konyházsát sátrai állanak. A hadak a vezéri sátrat kereken vevék körül; homlokzata előtt vannak az ágyuk, az ágyuk előtt tágos út, melyen át a vezér és tüzérség azonnal kibontakozhassék.

A mint megszálltak, ha ellenség nem fenyegeté, a lovakat füre bocsáták, kipányválták, s azok gyakran oly tréfát idéztek elő, mint Szerencsnél is, hogy valamitől megijedtek, szétfutottak, s a tábort majd elgázolák ⁴⁾. Meggyultak a tábori tüzek, elészédtek a palaczk alaku vas tábori tűz-helyeket, melyet a pesti muzeum bir egyet Mohácsról; a hordókat csapra vették, kezdődött a zene és vacsora. A főstrázsamester, — mint Bethlen Miklós az 1681-i hadjáratban — körül lovagolta a tábort, kiállította az öröket; sátra elé kópjára égő lámpát függesztett, hogy rá találjanak; ugyanott szolgálja egy zablázott paripát tartott készen ⁵⁾.

Ha törökség is volt jelen, az külön szállt táborba. A főszerdár, főparancsnok, a fejdelem lévén, fegyelme alatt állt az

¹⁾ Bethlen Miklós. I. 521. ²⁾ Ortelius. I. 182. ³⁾ Kemény J. Önéletir. 51. ⁴⁾ Kemény J. Önéletir. 345. ⁵⁾ Bethlen M. I. 523.

egész tábor, s miként gyakorlá, mindjárt elmondjuk. Sztedemeter napján, oct. 26-án tul a törökök bugyogója vékony kezdett lenni, haza készültek; s ha szerdák bele nem egyezett, mint Hodolinnál, sátrát nyakába vágták. Kevéssel később, Galgócznál szintén azt akarják produkálni: azonban Bethlen Gábor dobott, a lázongó török táborát magyarjaival körülveszi, néhány agának gombját elütteti; s Sztedemeter napja helyett Bethlen Gábor napját írja be kardjával a török táborozás naptárába ¹⁾.

Az erdélyi táborozások nagy része Magyarhonban folyt, a magyar király ellen. Tul is innen is magyarok lévén, táborozás közben a főbbek gyakran érintkeztek, traktáltak. Miként folytak, arra nézt Kemény Jánostól idézünk pár jelenetet.

I. Rákóczy Gy. 1644-ben a Hernád partján, a császáriak Szendrő váránál táboroznak. Nádor Eszterházy Miklós alkudozni akart Rákóczival, s e végett a fejdelem Kemény Jánost hozzá küldi.

A nádor az értekezlet folyamán egyszer keményen kikélt Rákóczi ellen, kit, neve utószótagjaiból gúnynevet csinálva, Kocsis Györgynek nevezett. Kemény e kifakadásra ott akarja hagyni az értekezletet; a nádor utána megy, békítőleg szól:

— Uram! a neved Kemény, azért úgy keménykedjél, s urad szívét úgy keményítsd meg, hogy magatokra veszedelmet ne hozz.

Mit Kemény e szavakkal fejeze be:

— Nagyságod is jól meggondolja, hogy ketten vagytok az urammal, kikre a magyar nemzet szemei néznek; ti tartatjátok s veszthetitek el: ha egyenetlenkedéstök miatt veszély éri, számadással tartoztatok.

Ebéd és vacsoránál Keményt szörnyen itaták, szerencséjére nem vala szokása, hogy napjában kétszer borozzék: vendégszeretetükkel csak ki akarák játszani, mert hajnalban, mikor elindult, Eszterháziék tábora útban volt Rákóczira ²⁾.

Mig Kemény ott mulat, Jakusit, egri püspök, Keményt megközelíti, s mondja, hogy rég meg kívánt vele közelebbről

¹⁾ Kemény J. Önéletírása. 56. 109. ²⁾ Kemény János. 328.

ismerkedni. Jól van! Kemény a császárhoz hűséget szinelve, megnyitja a főpap szívét, ki felkéré Keményt, hogy az első csatánál teljesítsék, mit ígértek a nádornak.

— Uram — felelt Kemény, kit az ismeretlen ígélet érdekelni kezdett — te próbálsz, vagy mutasd meg, minő jeltől ismerjem meg, hogy be vagy avatva a titokba.

— Abból — válaszol a főpap — hogy megnevezem a párt vezérét, mely a holnapi csatán a fejdelem mellől átjő táborunkba, s a fejedelmet is kezünkbe adja.

Kemény tudva azt, hogy a tábor katolikus töredéke közt vannak, kik a tábort lázítják Rákóczi ellen, folytatá a beszédet, míg sok mindent megtuda; s mikor Jakusit a végén újra szívére kötné, s tőle nyíltságot kérne, Kemény felemelt hangon szólt:

— Nyílt akarok lenni: tudd meg, uram, ha Rákóczinak van egy igaz hive, az én vagyok.

Mire a főpap végtelen zavarba jött; s tervök dugába dőlt ¹⁾.

Az ilyen trakták következtében néha rövid fegyver szüneteket kötöttek, hogy jobban alkudozhassanak. Ilyenkor kezeseket adtak egymásnak, vagyis mint mondák zálogot váltottak.

Ilyenkor az egész sereg ünnepélyes sorba állt; az ellenség szemben szintén azt tette: erre mind a két rész zálogja egyszerre kilovagolt, a távolság közepén találkoztak, kezét szorítottak, s azzal mind kettő az ellenkező táborba merült el.

Néha unalmokban azon gondolatra jöttek, hogy egyik félből kiállt valaki, s felszólítá a másik tábor vitézeit, hogy a ki biztatja magát, álljon ki vele szállkardra. Ilyenkor a két sereg harcizorba állt, s egy Dózsa György, ketté szelé a törököt ²⁾; Csukat Péter pedig ökölvíadalában nyulva hagyá, s övéi éljenzése közt visszavonult ³⁾.

Miként I. Ferencz francia király V. Károly császárt, úgy Zápolya is kihitta volt I. Ferdinándot, hogy ügyöket személyes

¹⁾ Kemény J. 333. l. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. II. oszt. I. 7. ³⁾ Wolf de Bethlen. II. 122.

viadallal döntsék el: de hogy nálunk Horaciusok és Curiaclusok módjára döntöttek volna, nem fordul elő.

Mikor végre a döntő perczek bekövetkeztek, egymásnak hányták a cseleket: éjjel magok közül sergeket loptak ki, s másnap nagy dob-, töröksip-, trombitaszóval hozták ismét magok közé, mintha új sergek érkeznének; vagy elolták a tábori tüzeket, mintha elfutottak volna, s ha ilyenkor az ellenség elég könnyelmű volt tűzőbevenni, keresztűz közé jutott. A kémek papi és koldusruhában jöttek mentek; egymás táborába lopódtak, s oly eseményeket idéztek elő, milyen itt következik.

I. Rákóczi György ellen id. gr. Bethlen István fegyvert fogott, s a török őt Rákóczi helyett Erdély trónára akará helyezni. Ily szándékkal Budáról Szalontához érkeznek 1636-ban, s oly csatát vínak, hogy mind a két fél verve hitte magát.

A mint a vészes nap után éj következik, míg Rákóczi vezérei a visszavonulással foglalkoznak, Győri Jakab, felegyházi hajduhadnagyot két századdal, fedezetre állítják. Győri, ki jól tudott töröktől, fogja magát, belopószik Bethlen magyar-török táborába, be a divánülésbe, s hallja a rémülést, mit Rákóczi érkezésének híre okozott: visszalopószik, dobot, sipot véttet elő, kis csapatjával pokoli lármát csináltat; sőt Kemény Jánosként, még az ott tanyázó darvakat is felköltötte; elég, hogy Bethlen törökjei a lármára futásnak vették a dolgot, s a sereg nagy része a lápokban veszett el. Ugy láták nagy álmélkodva másnap, hogy Bethlen Gyulán, a Rákóczi vezérei Váradon viradtak meg, s a csatátér pusztán maradt. Miért is Győrit Rákóczi élteig járó hópénzzel tisztelte meg ¹⁾.

CSATÁZÁS.

Csatáinkat kellene jellemeznünk, de akkor nemzettünk története nagy részét kellene ismételtnünk.

Sok és dicső csatát vívtunk, s miután azok egy részének dicsőségében a más testvérm nemzeteknek is része van: legalább az egyes nemzetek csatázási jellemzését hozzuk néhány sorban. Hogy ne láttassunk pártosoknak, Veráncz szavait idézzük.

¹⁾ Szalárdi Siralmas Krónikája. 115. l. Kemény J. Rumynál. II. 75. l.

A székeleyekről azt mondja, majd mi fegyverök sínes, azért régi dicsőségekben bizva, a legvitézebben harcolnak; mi ugylát-szik, igazolja Rákóczit, ki megírta a székeleyeknek, hogy kö-tél kengyelszj s fa kengyelvassal ne menjenek táborába; a szá-szokról azt, miszerint haczba gyalog mennek, köfal - védésben hősök, csatatéren könnyen lankadnak, miért a hadjáratokat in-kább szeretik pénzzel segiteni; a magyarokról, hogy félelmet nem ismernek, a tüzet harc folyamán kapják meg, s ha sértve érzik büszkeségüket, neki tüzülnek, s nem hagyják félbe a csa-tát, míg a koczka el nem dől ¹⁾; az oláhokról az idegen Gromo, a XVI. században, szintén hagyott némi méltánytalan jellemzést ²⁾.

Engedjük csatasíkra őket. Ugyis a magyar inkább szere-ti a nyílt csatát, mint az ostromot, a támadó harczot inkább, mint a védelmit... Az ellen szemben áll... A sorok fegyvere villog. A vezér száguldó paripája tajtékzik. Az ima elhangzott. A dob, trombita, ágyu hangjától reszket a lég.

Jézus, Jézus légy segedelmünk! riad a lelkesült tábor ³⁾; vagy mint Tinódi írja:

Zörög az ég Lippán nagy sivalkodással,

Jézust, Alláht nagy felszóval kiáltással ⁴⁾.

A Jézus kiáltásra a sereg, mely az ellenség kanócza sza-gára dühbe jött, mely azt tartá, hogy jó katona nem vénül-het meg — összeesapni készül; a székeley, az adoma sze-rint, kikérte részét, hogy aztán, haza mehessen... Véres csata kezdődik, melyet a magyar történésznek oly sokszor van al-kalma rajzolni, hogy itt engedelmet kell kérnünk, hogy eres-szük le a függönyt, mert csatáink költészetét csak honért, sza-badságért csatázva lehet felfogni.

... Lefolyt a harc, elvesztettük a csatát. A bús szabad-ság-harczosok Zsibónál még egyszer visszaneznek a vértől ázott csatatérre. Bujdosásnak indulnak. Egy ismeretlen lovag kön-nyek helyett dalra fakad, előveszi tárrogatóját, majd társai is után zokogják — s született a Rákóczi-induló ⁵⁾.

¹⁾ Magy. Tört. Eml. Irók. II. 140. l. ²⁾ Archiv des Vereins N. F. II. 82. l.

³⁾ Katona. XXII. 80. ⁴⁾ Miles, Würg-Engel. 16. ⁵⁾ Gerando, Sieb. II. 211.

... Lefolyt a harc, megnyertük a csatát: reá jelenetek következtek, mit egy XVI. századi költő így énekel:

Mihelyt a törököt magyarok levágák,
A török táborát azonnal feldulák.
Urak, vitézekkel egy helyre gyűlének,
Elvégezzék, hogy ott vacsorát ennének.
Azért a testeken oly nagy vigassággal
Asztalt terített vitéz Kinizsi Pál.
Ellenség testeken ülnek vigassággal,
Ujitják testöket étellel, itallal.
Örömben hősök isznak a jó borban,
Nagy szép énekeket ő lakodalmokban
Mondnak és beszélnek: eleink a hadban
Miként ellenséggel vittak viadalban.
Hősök jobban jobban a jó borban inni
Kezdenek, fegyverben szép tánczokat járni,
Különb-különbféle játékot inditnak,
Nagy fegyveres tánczot mezőben ők járnak.
Vitéz Kinizsi Pált a hősök ott kérék,
Hogy ő is tánczolna urakkal, ők inték.
Egy nagy török testet azonnal ragada,
Az ő fogaival földről felharapa,
Vitéz kezeivel csak hozzá sem nyula,
Azzal egy szép tánczot urak előtt jára.
Ezek után vajda egy szép kápolnácskát
Ütközetnek helyén csináltatott vala ¹⁾.

A hadjáratnak is vége van már. Dicsően végződött. A sergek oszolnak. Apafi 1681-ben a babérkoszorúzza megyei zászlókat székhelyeikre kíséri, s ünnepélyek közt helyezi vissza; erre székvárosába bevonul, már estve van, gyertyafény önti el a protestáns templomot, a lelkész imát rebeg az egek urához... A fejdelem hálát adott, s azzal palotájába övéihez tér, kipihenni a csata fárradalmaif ²⁾.

¹⁾ Temesvári István, *Históriás éneke a Kenyérmezei győzelemről*. Hettilap 1864. 55. sz. ²⁾ Bethlen Miklós. I. 528.

ÖTÖDIK CZIKKELY.

ALKOTMÁNYOS KÖZÉLETÜNK.

Vezérelvek.

Hogy előadott szokásaink kellő világításban tűnjenek fel, közéleti szokásaink fényéből kell reájok néhány sugárt vetnünk.

A családi és társadalmi élet boldogítására sok népfajnál elég az anyagi jóllét; de a magyar nincs ezen anyagból gyurva. A magyar sem veti meg az anyagi jóllét kínálkozó kényelmeit, de neki hogy becsvágyát kielégítse, közélet kell, hol gondolatainak szóval és tettel szabad röptet adhasson. Nem vitatjuk, erény-e ez vagy hiba, de hogy ez a magyarokkal testvérített nemzetekre is elragadt, az tagadhatatlan tény...

Nem kívánunk a nemzet s a testvér nemzetek jellemzésébe bocsátkozni, példáinkkal csak is Erdélyre szorítkozunk.... Egész országokat, egész birodalmakat végromlással fenyeget a kor szelleme: holott a régi Magyarország s a régi Erdély — azon kor szempontjából tekintve — a legvilágosabb tanúságot szolgáltat arra, hogy lehet polyglóth államokat erős és boldogító kapcsolattal összefoglalni. Magyarhonban nem volt sem faj, sem vallás, sem nyelvkülönbségi tekintet, minden azon réteg javadalmait és terheit osztá, melyhez tartozott. Erdély szintén ezen elven nyugodott, s csak a XVIII. század verte fel a nemzetek és vallások egymás iránti féltékenységét...

A század megmentői a szabadság, egyenlőség és testvériség jelszavát irták reformjaik zászlójára, s mint valami felfedezett új talizánt hirdetik: holott nálunk a nemzeti fejlőd-

mek alatt ez igék — az európai akkori fogalmak szerint — meg voltak testesülve. Csupán azon kiváltságokra támaszkodó idők szempontjából kell tekintenünk, s be kell bár kinek is vallania, hogy egy állam, mely csak egyszerű nemest és polgárt ismer, — az egyenlőség; melyben három nemzet azon törvényt hozza, hogy a mit két nemzet elhatároz, a harmadik elfogadja — a testvériesség; s végre, hol megállítják, hogy a mit a három nemzet végez, azt a fejdelem tartozik, köteles megerősíteni — ott a szabadság akkori eszményképét az állam a lehetőleg megközelítette.

És hogy e szabad, testvéries s egyenlőséget elismerő alap nem csak papíron állt, előre is megemlítjük, hogy e nemzetek egymás belkormányzásába nem elegyedtek: a szász Izabella királynő alatt német nyelvet vitt be kebléi igazgatásába, statutumait a magyar fejdelem megerősítette. S hogy ez elv az egyéni életre is minden vallás és faj különbség nélkül kiterjedt, elégnek tartjuk megemlíteni, hogy Martinuzzi György főkormányzó, Békes Gáspár és Székely Mózes trónkövetelő, Csáki Mihály, Józsika István, Pécsi Simon, Kátai Mihály, Kassai István a homályból cancellár, vagy mai nyelven első miniszterre emelkedhetett. Hol az egyéni nagyság, a toll, az ész ily pályafutásra számolhatott, hol e mellett a katonai pálya di-csősége szintén nyitva állt: ott lehetlen elvitáznunk a szabadság, testvériség és egyenlőség diadalát; ha csak diadalát nem abban keressük, mint némelyek, kik a nivellirozást nem az emelkedhetésben keresik, hanem abban, hogy a már kiemelkedetteket is visszarántsák a porba.

De mi volt, hogy alakult, meddig állt fenn, hogy hajlott meg ezen oly szilárd alapokra fektetett állam, kérdhetnék tán némelyek.

Röviden csak annyit felelhetünk. Magyarhon azon része volt, mely Ausztria helyett a töröknél keresett szövetséget; kardja s a török porta kegyelméből alakult, másfél századig állt fenn; s kicsinysége s ellenei nagysága miatt hajlott meg.... de nem institúciói miatt.

Mohácsnál elvált, János Zsigmond alatt védnökétől a tö-

rök portától kieszközölte, hogy a magyar királyság régi intévényeit folytathassa, megengedé, hogy tovább is szabadon választhassa fejdelseit, nemzeti fejdelmeket tett, s azoknak mielőtt beigtatta volna alkotmányát elébe szabta, reá megesketteté, s akkor ő is letevő hódolatát. S vele szemben egy perczig sem feledé, hogy régi királyaitól kapott kiváltságait is megtartotta, mely többek közt II. Endre diplomája 31-ik pontjánál fogva, minden egyesnek megengedé, hogy a fejdelem jogtapadásának ellentállhasson.

I. FEJEZET.

A HÁROM NEMZET S NÉGY VALLÁS.

Mint az ujabb kor publicistái magokat kifejezték, Erdélynek hét politikai főbüne volt: a három nemzet és négy vallás, vagyis az, hogy Erdélyben csak a birhatott közdolgokra befolyással, ki a három jogos nemzet, s négy bevett vallás valamelyikéhez tartozott.

Fel volt ugyan állitva az elv, már a nemz. fejdelmek korában, de nem mint politikai bűn, mert akkor elég volt annyit tudni, hogy ez vagy amaz ezen qualificatioval bir: de hogy valósággal hová tartozik, a dologra nem tartozott. Ausztria idegeneket s katholikusokat pártoló rendszere fejté ki a nemzetek és vallások azon féltékenységét, mely a hivatalokat e hét szempont szerint kívánta osztatni.

A három nemzet.

Halljuk, mit mond alkotmányunk, mit mondanak a fejdelmi feltételek e pontra.

„Minthogy mind a magyar natio, s mind pedig százsz uraink s atyánkfiai, magok natiojokból szoktanak magoknak tiszteket, ispánokat választani; a székelység sem utolsó tagja lévén e hazának, ő nagysága kapitányokat, királybirákat, generalisokat, magok nemzetéből állókat, és köztök lakókat

adjon elejekbe; megmaradván mindazonáltal mindenekben az ő nagysága jurisdictioja és méltósága; a királybiráknak pedig választások specificie csakugyan ő kegyelmek székeinek szabadságán álljon. Főispánokat is a magok vármegyéjéből valókat adjon ő nagysága ¹⁾.”

Előre kell bocsátanunk, hogy igen tévednének azok, kik azon gondolatra jönének, hogy a natio nevezet nemzetiségi fogalmat akar kifejezni. A székely egy nemzet a magyarral, s mégis, mert területének alkotmánya különbözött, a magyartól külön nationak nézetett; a szászok földükön más nemzeteket is találtak, s mégis II. Endre diplomája azon engedményt adja, hogy egy nemzet lehessen: azt hisszük, eleget bizonyítottunk arra, hogy nem nemzetiséget, hanem földterületet, tartományt értenek törvényeink a natio nevezet alatt.

Erre mutat a történeti alakulás is.

Mikor a magyarok bejöttek, Erdélyt különböző, egymástól külön lakó nemzetiségek lakák ²⁾, s minden nemzeti-ség területe oly jogi viszonyt kapott, a melyet a fegyverjog határozott. Keléten laktak a székelyek, kik a magyaroknak elébe mentek, a hon elfoglalásában segíték: miért is minden szabadságaikat megtarták; — felebb Magyarhonfelé, a Marostól a Tiszáig Marot bírái kazáraival: s mivel a csatázásról lemondott, s leányát birodalmával együtt Árpád fia Zoltánra hagyá: beolvadt ugyan, de belőle a Zonuki grófság fejlett ki; — nyugoti részét Gelu, a vlakkok fejedelme bírá: mert csatát állt s elesett, földét a magyarok átvevék, belőle magyar megyéket alakítottak; — Hunyadvidéke Glád, bolgár fejdelemhez tartozott; s mert csekély ostrom után magát megadá: földé szabad maradt, s bár később ntóda, Othum fellázadt, és elbukott ³⁾: földé megyékké alakult ugyan, de azért területén a kenézségek még sokáig fenállottak ⁴⁾; — Fogarasföldé Oláhországhoz tartozott; mellette, mit később a szászok kaptak, pusztavadon lehetett ⁵⁾: — ennyiféle természetű területet talált itt a magyar,

¹⁾ Bákóczy Gy. XIV. Cond. Approb. II. R. — 1. tit. ²⁾ Területeiket I. Erdély Tört. I. 37. ³⁾ Anonimus, Cap. XI. és XLIV. ⁴⁾ A kenézségekről. Erdély Tört. I. 114—16. ⁵⁾ Gr. Kemény Józ. Kurz. Magazin. I. 176. II. 262.

ennyiféle úton hódította meg fegyvere; innen merült fel területeinek napjainkra lejött különféle természete... Szolgáljon egy-szersmind figyelmeztetésül azoknak, kik azon véleményben vannak, mintha a magyarok bejövetelekor az egész Erdélyt oláhok lakták volna.

Mint egész Europa felett, fegyverjog döntött tehát itt is, oly jog, melyet mindenütt és minden időben respectalt Europa, különben fenekestől felforgatódik. A magyar elismerte a székelyt, bebocsátotta a szászt, s bár a székely neve nem is nemzet név, három ugynevezett nemzeté, három tartományt alakított Erdélyt, a nélkül, hogy a nemzetiségről kérdés lett volna.

Később e nemzeteket jogos, a többit eltűrteknek kezdék nevezni: mely utolsó bántó elnevezést azonban a nemzeti fejlődési kor nem ismeri, mert hol e fogalom előfordul, az oláh-nemzet admittáltnak, közinkbe bocsátottnak van nevezve ¹⁾.

A nemzetek unioja.

Az erdélyi földterületek századokon át egymáshoz igen laz viszonyban álltak. Legelőbb a zonuki ispánságot ragadták magukhoz, a vajdák, majd következett a székelyek ispánsága: mignem a magyar, székely és szász föld jogos nemzetei 1437-ben egymás közt uniora léptek, a tartományok országot kezdték képezni, mit Izabella Erdélybe jövelele teljesen megalapította, s az unio 1544-beni megújítása, s a nemzeti fejdelemség fellépése teljesen kifejtett.

Ezen unio alapeszméje az egyes nemzetek, hatóságok, bevett vallások, és a jogos nemzetek egyes tagjai jogát védeni minden egyes megtámadó, sőt a kormány ellen is ²⁾. Egyébiránt a fejlődési conditiókban így hangzott:

„Ha valamelyik nemzetnek szabadságában, immunitásiban, privilegiumiban, szokott és régen bevett rendtartásiban bántó-

¹⁾ Approbata. I. R. IX, Tit. 1. art. ²⁾ Unio Conditioi, Approb. III. R. 1 tit.

dása lenne, requirálván felőle a két nemzetséget, tartozzanak hitek és kötelességek szerint, országgyűlésének előtte is defacto mindjárt megtalálni a fejedelmet és tanácsit, a panaszkodó nemzetségnak megbántódása felől; sőt minden úton és módon a három nemzetség egymásnak oltalommal, segítséggel tartozzék lenni, méltó panaszolkodásokra ¹⁾.”

E sorokban feküdt az alkotmányos szabadság garantiája. S ezen unio az ausztriai-ház alá is átjött, s 1744-ben kapott modositással tovább is érvényben hagyatott ²⁾.

Soha különbözőbb intézvényű három nemzet nem alkotott országot: a magyar, nemes, polgár és paraszt; a székely fejenként nemes; a szász fejenként polgár: s mégis mig kül sugallatok nem vegyültek be, hogy ugyszóljunk, a szélsőségek szerencsésen találkoztak.

A magyar ugyanazon szerkezettel bírt, mint az anyahon, csak hogy főrendet s főpapságot nem ismert. Minden nemes, minden polgár egyenlő a maga rétegében. A nemes közterhe a katonáskodás, miért adóval, tizeddel, vámmal nem tartozott, sőt ingyen kapott; a városi polgárnak az utolsó közterhek jutottak. A nemes a megyéken, a polgár a városokon volt hivatalképes.

A székely utolsóig nemes levén, a nemesi közterhek és javadalmakban osztozott. Itt egyelőre minden ember egyenlő, de nem a jogtalanság, hanem a szabadságban. A régi székely föld a szabadság és egyenlőség példányképe. Azonban a nemzeti fejedelmek alá már három rendben jönnek le, primor, lófő és gyalog rendben.

A szász nemzet merő polgári elemből állván, a meg-nemesítés ellen folyvást tiltakozott. II. Endre kiváltsága nyomán, tiszteit maga választá s tizedét papjainak adá ³⁾; Izabella alatt németül kezdé kebli igazgatását; kiváltság levelük s statutáik democrat alapján még szabadabb államocskát alapítának, mint más alapon a székelyek.

¹⁾ Approb. Const. I. R. I. tit. ²⁾ Bedeus, Erdély alkotmánya. 23. l. ³⁾ Erdély Tört. I. 107.

A többi nemzet az alkotmány sánczain kívül maradt; de csak annyiban, mint a magyar paraszt. Ellenben, ha városra telepedett, polgárrá lett, s ha nemességet érdemlett ki, ép oly jogokat élvezett, mint a több magyar nemes.

A négy bevett vallás.

A jogélvezetre nem volt elég valamely nátióhoz tartozni, a másik nélkülözhetlen feltétel, a valamely bevett valláshoz tartozás. E vallások a rom. katolikus, ev. reformatus, ev. lutheranus és az unitárius.

Ezekre nézt a fejedelmi feltételek következőket biztosítani.

„Hogy mindeneket személyválogatás nélkül a négy recepta religioban, és azok szabados gyakorlatában, megtart és másokkal is megtartat ő Nagysága ¹⁾... Tisztségeket bene meritis, sine discretionem religionis ad a haza fiainak ²⁾.”

Mint láthatni, a vallás ügyben Erdély kitünő türelemmel s felvilágosodással járt el. Mindjárt kezdetben a vallásbeli reformoknak kaput nyitott: a rom. katolika mellé 1557-ben bevette a lutheranus, hét év múlva, 1564-ben a reformatus, s megint hét év múlva 1571-ben az unitárius vallást. S hogy a vallásbeli egyenlőség meg is legyen koronázva, a magyarok által követett mindenik vallás a fejedelmi széken is megjelent: mert az első fejedelem János Zs. mint unitárius hal meg, a következő Báthoriak rom. katolikusok, míg végre Bocskai a reformatus fejedelmek sorát nyitá meg, mit II. Apafi zára be. Így járt el Erdély ³⁾, míg ez időben, másutt a protestánsokra ke-rekek és akasztófák vártak, s Magyarhonban is a papokat se-regestől ragadták ki a nemzet kebléből gályarabságra... És e vallásbeli egyenlőséget a Leopoldi hitlevél is biztosítá.

¹⁾ I. Rákóczi György. V. Cond. Approbata. II. R. 1 tit. ²⁾ Báthori Gábor. VI. Cond. Approb. ugyanott. ³⁾ Vallásügy rendezése Approbata. I. R. Compil. I. R.

II. FEJEZET.

A TÖRVÉNYHOZÁS.

Megye és nemzeti gyűlések.

Alkotmányunk értelmében a törvényhozás meg van osztva a fejdelem és nemzet között. A mohácsi napok előtt a nemzet csaknem teljesen magához ragadta volt; a fejedelmi kor elején ismét megosztozott; vége felé, a mint ismét borult, Erdély kimondá, hogy határozatai megerősítés nélkül is törvények.

Ezt azonban csak az országosokra kell értenünk; mert már Verböczi megírta, hogy minden város, megye és nemzet, mennyiben az országos törvényekkel nem ellenkezik, magának községi törvényeket szabhat.

E törvényhozás gyűléseken folyt.

A városokon a választott polgárok gyűlésén, mely testületnek azonban két hibája volt, egyik, hogy magát ön maga egészíté ki, második, hogy üléseit nem nyilvánosan tartotta.

A megyei törvényhozás inkább megfelelt a célznak, mert gyűléstermei minden nemes embernek nyitva álltak; abban minden egyenlő szózattal birt.

Hasonló volt a székelyek székgyűlése is. Mindkettő évenként négyszer gyűlt össze, s miként a hongyülés a hon, azon függetlenséggel intézkedett a megyei belügyek felett. Itt választák a megyei tiszteket, itt a megyei követeket; s e gyűléseknek kezdeményezési joga lévén, törvényterveket vitattak, s ajánltak az országgyűléseknek.

A nemzeti gyűlések ezektől merőben különböztek. Az egész nemzetre tartozó törvények, rovatatok s némely perek e gyűlésen intéztettek el. Mindenik nemzet külön-külön tartá ¹⁾.

A magyarok Tordán gyűltek volt össze, még pedig fegyveresen. Elnöke a vajda. A fejedelmek alatt a magyar me-

¹⁾ Bedeus, Erdély alkotmánya. 55. l.

gyék feje kezébe kerülván a kormány, nemzeti üléseit csakis országgyűlések előtanácskozmányául használta.

A székelyek saját ispánjuk alatt szintén fegyveresen gyűltek ¹⁾, de csakis nagyobb eseteknél vették igénybe, mint 1506-ban, 1555-ben, mikor törvényeiket codificálták. A fejedelmek alatt a székely ispánság is a fejedelemsséggel lévén egyesítve, ők is a szerint tettek, mint a magyarok.

Egészen más alakban tarták fel a szászok, kik külön nemzeti ispánjuk alatt, Szebenben, minden ősszel összegyűltek, s a székek és városaik képviselői által, egész korunkig e gyűlésen intézkedtek nemzetük politikai s gazdasági ügyeik felett, s felebbezett pereket láttak el.

Országgyűlés.

Az országgyűlés az alkotmány palladiuma.

A fejedelmi kor előtt Erdélynek törvényhozása Magyarhonnal közös lévén, a Rákosmezői gyűlések, hová minden nemes lóháton és fegyveresen jelent meg, reánk is szólanak. A városok meghívása első nyomait 1405-ben látjuk, s világos meghívásukat 1447-re tehetjük. A megyék követek általi képviseltetése pedig Mária királyné alatt, a XIV. század vége felé kezdődik.

Már ez időben Erdélynek külön tartományi gyűlései vannak; de csakis a magyarhoni törvényhozás határozatai alkalmazására látszanak szorítkozni ²⁾. A nemzeti fejedelmi kor által életbe léptetett önálló országgyűlések elsőjének az 1529-dikét nézhetjük; mi 1536-tól oda fejelett, hogy minden évben megtarták; később minden évben kettőt tartanak, egyet Sztgyörgy, mászt Sztmihály nap körül; 1622-ben a Sztmihály napit eltörlötték ugyan, de azért még azután is voltak évek, melyben négy-öt, sőt több gyűlést is kellett tartaniok.

¹⁾ Régibb szokásaikat. Erd. Tört. III. 4. ²⁾ Példák. Bedeus, Erdély alkotmánya. 46. 52.^o1.

Szervezete következő.

Királyi hivatalosok és követek egy kamarában ültek.

Elnöke ország által választott országos elnök. Tollvivők a szintén országosan választott ítélőmesterek.

Tagjai a kormánytanács; királyi tábla; a vármegyék főispánai s székely székek főkirálybírái; a főbb birtokosságból kiszemelt s magok költségöken megjelenő királyi hivatalosok; végre a megyék, székely és szász székek, királyi és mezővárosok követei, kik napidíjt huztak.

Az országgyűlés tartása soha sem volt valamely egyes városhoz kötve: hol mely napon kezdődjék, a fejdelem tűzé ki összehívó levelében ¹⁾.

Az érkező tagokat kirendelt kész szállások fogadák.

Eljövén a határnap, a fejdelem tanácsosai kíséretében megjelent, megnyitá az ülést, beszédében megemlítvén a tanácskozás lényegesebb tárgyait; később az országos elnök elfoglalta székét, névsort olvastatott, s a minden igazolás nélkül kimaradt 200 ft. büntetésben marasztaltatott ²⁾. S kezdődött a tanácskozás, minek nyelve magyar.

Az országgyűlés tanácskozása tárgyai: a kir. előadások feletti tanácskozás, sérelmek orvoslása, új törvények hozása, régiék eltörlése, országos hivatalok választása, a jövő évi adó kivetése, szövetségkötés, háboru indítás s az e végre kívántató fegyveres erő megszavazása, végre az ide tartozó perek ellátása.

Szokás volt a gyűlések tartása idejére árszabály alá vetni az áru-cikkeket; melyek azonban többire csak a Bethlen Gábor alatt alkotott ismétlései valának.

Az országgyűlés tartása oly sarkalatos pontja volt az alkotmánynak, hogy törvénykönyveink feleslegesnek tartották részletekbe bocsátkozni; van mégis egy, mit a fejedelmi conditiokból ezennel így következik.

„Hogy minden rendeknek és a három nátioknak eleitől fogva becsúszott és articulásokban iratott, vagy szokásba vett,

¹⁾ Compil. II. R. II. Tört. 4. art. ²⁾ Approbata. III. R. 17. tit. Compil. V. R. 18. Edict.

szabadságtalanságokat és megbántódásokat első közönséges országgyűlésében, ő nagysága megorvosolja, és a szabadsággal ellenkező articulusokat az országgal együtt tollálja; sőt ennek utána is ha valamely dolgot mind a három natio maga hasznára valót ítél, megegyez és megáll rajta, s ő nagyságát requirálja, tartozzék confirmálni: melyet ha nem cselekednék is, articulusba irattassék s ereje legyen ¹⁾.”

E mellett biztosítva volt szólás szabadság és szabad szózat.

Bár mennyire megszorítá is a fejdelmeket e törvény, ha szintén kedvök lett volna is országgyűléseket nem tartani, nem teheték, mert a megyék kettőt tagadtak volna meg: az évi adót, s a fegyveres erő előállítását, miben csakis országgyűlésnek engedelmeskedtek. S ha lett volna fejdelem, ki oly czállal hita volna össze az országot, hogy e kettőt megszavaztatván, azzal a gyűlésnek véget vet: azon taktikával találkozott volna, mit az ujabb időben követtek, hogy a királyi előadások tárgyalásával minden sérelmet kapcsolatban tudtak hozni.

Lefolyván a gyűlés, az ítélőmesterek a végzések nyomán törvényezikket alkottak, felterjesztették, s nem oszlottak el addig, míg a fejdelem a megerősített végzéseket nem kézbesítetté.

Minden országgyűlés végzései külön jöttek napvilágra; fájdalom, 1610-ig csak kéziratban. Rendesen a fejdelem aláírása s fejdelmi pecsétjével voltak megerősítve; néha valamelyik ítélőmester is alájegyezte; vannak olyak is, melyeket csak ítélőmester irt alá, de a fejdelmi pecsét nem hiányozhatott.

E törvényezikkek nyelve egyelőre latin, de már 1556-ban magyarul kezdik szerkeszteni, s így az anyanyelveni törvényszerkesztésben Europa legtöbb országát megelőztük; még ez év után is keltek latin törvények, míg végre 1565-ben a codificálás nyelve határozottan magyar lett; s az maradt 1714-ig, mikor a kormány, mely a Leopoldi hitlevélben országgyűléseink minden jogait biztosítá ²⁾, ismét latinra fordítá vissza ³⁾.

¹⁾ Barcsai Ákos *Conditioi. Comp. Const. II. R. I. Tit.* ²⁾ Leopold, *dipl. 4. és 10. pontjában.* ³⁾ Benkő, *Comitia 99. Erd. Tört. Tára I. XI. lap.*

III. FEJEZET.

A KÖZIGAZGATÁS, TÖRVÉNYSZOLGÁLTATÁS.

Alapelvek.

A közigazgatás az önkormányzás elvén nyugodott, melyben az ország maga választá tisztségviselőit, kik választóiknak felelősséggel tartoztak: s ha hatáskörükkkel visszaéltek, ki voltak annak téve, hogy a jövő évi választásnál ki lesznek szavazva.

A hatóságok tisztikara közt a közigazgatás, bíráskodás és katonai szolgálat nem volt annyira körvonalozva, mint az újabb idők kívánják.

A tisztség nem hivatal, nem mesterség, hanem hazafi kötelesség és méltóság: honnan törvényeink vannak, melyek a választást el nem fogadókra pénzbüntetést szabnak ¹⁾.

Magyarföldi hatóságok

Nem czélunk a hatóságok beligazgatását adni, inkább csak a tisztségviselők sorát adjuk, hogy megjegyezhessek, minő tisztségek jöttek le azon időből.

A falukban falusbírák vannak, mit azonban nemes ember viselni nem tartozott ²⁾; minden falunak jegyzője, s esküdtjei.

A mezővárosok mint Abrudbánya, Vizakna, V.-Hunyad, Hátszeg, Szék, Kolozs és Zilah saját tisztségviselősséggel bírtak ugyan, de vármegyei fensőbbség alatt; adót nem kapuszám szerint fizettek, mint a nép, hanem bizonyos rájuk vetett mennyiséget, honnan taksásoknak is neveztettek; joguk volt az országgyűlésére követeket küldeni.

A nemes városok, Dézs, Enyed, Torda, így neveztettek, minthogy lakosai nemes emberek. Ezek szintén válasz-

¹⁾ Comp. Const. V. R. 50. Ed. ²⁾ Compil. III. R. 4. tit.

tott tanácsossal s esküdt közönséggel birtak, kiknek feje főhadnagy; a vármegye kiegészítő részéül tekintetvén, a megyei főispán alatt álltak, s fel voltak mentve a követküldéstől, mit azon időben terünek tekintettek.

A királyi városok mint Kolozsvár és Fejérvár, melyek újabb időben Szamosujvár és Erzsébetvárossal szaporodtak, a megyéktől független testületet képeztek; egyenesen a kormánytanácsossal álltak érintkezésben; s az országgyűlésnek tagjai voltak. Felettek főbíró állt, kit miként Rómában a lictorok, városszolgák kísérték a tanácsba; alatta 12 tanácsos, jegyző, pénztárnok; a tanács mellett egy száz tagból álló választott községtanács, mely a tanácsbelieket választá.

A vármegyék apró kis tartományok, melyek 1762-ig saját keblí pénztárral birtak.

A tisztek szabad választása s felelőssége ¹⁾ itt volt leghatározottabban kifejlődve, minthogy minden évben tartoztak leköszönni, s magokat új választás alá bocsátani ²⁾. A megyék élén, Hunyadot s a magyarhoni megyéket kivéve, két főispán áll, kiket a fejdelem megyei birtokosokból nevezett, kiknek egyike harezban volt vagy az udvarnál ³⁾. Ezek beigtatása fényes lakomák közt folyt le. A megyék rendesen két kerületre levén osztva, minden kerület élén egy főbíró, ki inkább bírósági ügyekkel, s egy alispán ki inkább közigazgatással, s nyomozásokkal foglalkozott; a kerületek járásokra oszolván, minden járásnak egy szolgabirája, ki a közigazgatási teendők mellett, a nép apró pereit igazítá, a főbíróhoz lehető felebbezéssel.

Minden megyén két törvényszék: a derékszék elnöke a főispán, alkotá pedig tizenkét székbíró, s egy jegyző; az al- és fúszékek elnöke a főbíró, s alkotja hat rendes táblabíró.

A székelyszékek szerkezete némi eltéréssel ugyanaz, mi a megyéké, csak hogy a tisztségek nevei mások. Élőkön a két főispán helyett, főkirálybíró áll, mint a polgári, főka-

¹⁾ Approb. III. R. 11. tit. 3. art. ²⁾ Approb. III. R. 42. tit. 2. art. 43. tit. 2. art. ³⁾ Apor, Metamorph. XII. czikk.

pitány, mint katonai főtiszt ¹⁾. A főkapitányt a fejdelem nevezte, a főkirálybíró a szék választá. Bethlen Miklósnak 1673-ban az udvarhelyszéki főkapitányságból alig volt 35 frtja, s 100 kaszája egy hétre, pedig egy-egy derékszék alkalmával egy két negyvenese is elkelt ²⁾. A főkapitány mellett egy alkaptány s több hadnagy ³⁾.

A főkirálybíró mellett a kerületek felett alkirálybírák, a járások felett dülők tiszteskedtek. Még a fejdelmikor kezdetén tisztségeiket tribusok és generatiók szerint oszták, de már Izabella alatt megszűnt volt.

Törvényszék itt is kettő, s szerkezete ugyanaz, mi a megyéken, a fuszék elnöke az al-, a derékszéké a főkirálybíró.

A királyi tábla.

Országos főtörvényszék a királyi tábla, mely kezdetben inkább csak a magyar megyékre szólt; később a székelyek és szászok is fellebbeztek, s bizonyos esetekben ki is idéztethettek ⁴⁾. Üléseiket bizonyos időszakonként tarták, s nem lévén helyhez kötve, a székelység pereit Segesvárt és M.-Vásárhelyt, a megyéket Medgyesen és Beszterczen, a magyarhoni részekét Kolozsvárt szokták vala ellátni, minden peridőszakot egy-egy hónapig tartván. Ide fellebbeztek a hatóságok, s innen ment a kormánytanács, illetőleg a fejdelem elébe ⁵⁾.

Elölülője a táblai elnök, mellette két ítélőmester, s egy közügyek igazgatója, mint királyi ügyész, s tizenkét táblai ülnök ⁶⁾. Az elnököt s ítélőmestereket országgyűlés választá; a közügyigazgató a magánosok perénél benn ülhetett ugyan, de a peres leveleket kezébe nem adák ⁷⁾. Mindenik ítélőmesternek cancellariája van, s ezeken ifjak a cancellisták ⁸⁾, kik itt ügyvédségre, hivatalokra készültek; s

¹⁾ Approbat. III. R. 76. tit. V. R. 52—75. Edict. ²⁾ Bethlen M. Élete. I. 386. ³⁾ Apor, Metamorph. XI. czikk. ⁴⁾ A szászok eseteit I. Compil. III. R. 3. tit. ⁵⁾ A processus Appr. IV. R. 1. tit. ⁶⁾ Appr. IV. R. 16. tit. Comp. III. R. 5. tit. ⁷⁾ Appr. IV. R. 17. tit. ⁸⁾ Comp. IV. R. 5. tit.

még korunkban is lóháton és kardosan jártak az expeditiókat. Az ügyvédek már akkor szép szerepet játsztak ¹⁾).

A kormánytanács.

E képezte a miniszteriumot; miniszter elnök a cancellár.

Izabella s Martinuzzi mellé az ország nevezett tanácsosokat: még pedig 1542-ben minden nemzetből hetet, 1548-ban négyet-négyet, 1556-ban Petrovics mellé csak kettőt-kettőt, 1558-ban már összesen ismét tizenkettőt. Izabella utolsó perceiben 1559-ben fia mellé a tanácsosok választását réabízták ²⁾), s a kinevezés csaknem folytonoson a fejedelmeké maradt; mig-nem Bethlen Gábor ismét választatni kezdette, s úgy maradt korunkig ³⁾).

Ezek állását s kötelezettségét a fejedelmi conditiók következő szavakban fejezik ki.

„Hogy tanácsokat pleno numero, azaz tizenkét számukat mindenik natióból az ország választván ő nagyságával együtt: ő nagysága confirmálja; kik közül ha decedálnának, első közelebbi gyűlésen a megírt mód szerint helybe állassanak, kik is juramentumokat deponálják, az ország és fejdelem hűségére ugyanaz ország előtt; kiknek tanácsadásokhoz oly köteles legyen ő nagysága, hogy azoknak megegyezett akaratjuk nélkül, derekas országos dolgokat ne igazgasson, ország házaiban főtiszteket azok tetszése nélkül ne osszon, azokkal együtt is az ország articulusa kívül ne; különben az ország semmivé tegye: ha pedig a tanácsok közül, országunk törvénye, szabadsága és decretumi ellen, valamelyik lelkiismeretét nem tekintvén, veszedelmes és ártalmas tanácsra inditaná ő nagyságát, comperta rei veritate, kedvezés nélkül aféle tanácsadót proscriptioval és notoriussággal büntessenek meg. A tanácsrenden kívül is a kik másoknak veszedelmére, hazánk szabad-

¹⁾ Appr IV. R. 19. tit. ²⁾ Az 1559 jun. 12. 4. art. ³⁾ Bedeus, Erd. alk. 24. lap.

ságának romlására, ártalmas és törvénytelen dolgokra való tanácsokat adnának; azokat az egész tanácsnak megjelenteni tartozzék; kik is a feljebb megírt poenával modo praemisso büntetessenek az országtól, comperialtatván a dolog ¹⁾.”

„Hogy senkit idegen nemzetet a tanácsba be ne vegyen a haza fiain kívül ²⁾.”

„Tanács rendeknek, és országgyűléseken is mindeneknek libera voxot enged, mindenféle panaszolkodásoknak és igazságoknak előszámlálására ³⁾.”

Ily befolyások volt a tanácsosoknak; s mint látjuk, törvénytelen tanácsukért fejekkel voltak felelősök.

Közikbe tartoztak még a cancellár, kincstartó és országos elnök, kik a tanácsosoknál magasabb rangban álltak ⁴⁾. A tanácsosok közt az első tanácsos nagy szerepet játszott, mint szintén a főpostamester, ki a belső titoknoki teendőket vitte. E két utolsó és a cancellár vállain fektült a legnagyobb felelősség; a többi házánál lakott, s csak hivatva jelent meg az udvarnál ⁵⁾.

E tanácsot a Leopoldi kötlevel meghagyá, megígérte a mellett, hogy idegeneket alkalmazni nem fog, s a fölébe helyezett gubernátort, ha az országnak tetszik évenként választhatja ⁶⁾.

IV. FEJEZET.

A FEJDELEM.

Fejdelemség kifejlése.

Mohácsnál vesztettünk. Az 1538-i békekötés Erdélyt János királynak adja; Zápolya meghal, Izabella 1542-ben bejö; Erdély Magyarhontól elválk; 1543-ban a portától szabad fejed-

¹⁾ Kemény János cond. Comp. Const. II. R. I. tit. ²⁾ Brand. Kata cond. Appr. Const. II. R. I. tit. ³⁾ Bethlen G. cond. Appr. Const. II. R. I. tit. ⁴⁾ Apor, Metamorph. XI. czikk. ⁵⁾ Bethlen M. Ifjúk. élete 319. Nagyobb életír. II. 188. ⁶⁾ Leop. Dipl. 4. 5. 7. 11. pontja. Utasításukat I. Szász K. Sylloge. 135. l.

mi választást kér, s a portának adót kezd adni; mire a porta 1550-ben János Zsigmondnak nagykorára Budát visszaigéri, halála esetére pedig Erdélynek magyar fejedelmet biztosít; 1566-ban a porta, 1570-ben a magyar király a fejdelemség választás jogát elismeri... e rövid története az erdélyi fejdelemség kifejlésének.

Az erdélyi fejdelemség a nemzeti párt szemében folyvást a magyar királyság folytatásának tekintetett, s Erdély archimedesi pontnak, honnan Budát még egyszer vissza vélték állithatni.

S huszonhárom fejdelem és fejedelmi jelölt jelenik meg másfél század alatt. Az osztrák uralkodók kétszer ragadták magokhoz a kormányt, s mint magyar királyok, folyvást kötelességöknek ismerték, titkon és nyíltan oda munkálni, nehogy a fejedelmek a magyar koronát kezökbe ragadhassák. Gyémánt tövissel volt rakva fejedelmeink széke míg éltek; s minden egy természetes halállal kimúlt fejdelemre, egy elbujdosott, egy legyilkolt, egy csatatéren maradt, s egy mérég gyanújával veszett fejdelem esik; ötvenkét-ötvennégy éves korukig kimerültség vagy erőszak mindeniket elsodrá: s mégis folyvást akadtak hazafiak, kik világos öntudatával annak, hogy székök felett a damokleszi kard hajszálon függ: hazafi kötelességöknek tarták a választást elfogadni, remélni és küzdeni. Elfogadták, folytatták a megalapított fejdelemséget. Mig Magyarhon nagy része felett basák garázdálkodtak, Erdély kivéve egy pár tizedet, csendesesen maradt, a legfüggetlenebb szabadságot élvezte, Bocskai, Bethlen Gábor, I. Rákóczi alatt még Bécs ellen is fényes hadjáratokat tartott, s történetünk lapjait fényessé tették... De végre a török elgyengült, Budát 1686-ban elveszté; Erdély sorsa el vala döntve; I. Apafi 1690-ben meghalt, a már megválasztott II. Apafit katonaság között Bécsbe vivéék; 1699-ben lemondatták; Erdély visszament a magyar koronához; főkormányzó lépett élére; de egyelőre még az is oly fényben részesül, hogy I. Bánfi Györgynek hatvan lovas, 60 gyalogból álló testőrsége volt... És ez még rövidebb története és vége az erdélyi fejdelemségnek.

Külviszonyok.

És Erdély e törekvését nem csak az erdélyi s magyar-honi magyarok, hanem még a külföld egyrésze is sok rokonszenvvel támogatá: a lengyel udvar, Buda töröktől elfoglalását meggyászolá, s később Erdély egy fejedelmét királyává tette; a francia udvar János Zsigmondnak hercegnőt ígért, II. Rákóczit tetteleg támogatá; a porosz Bethlen Gábornak nőt adott; a svéd I. Rákóczival frigyben harczott Bécs ellen... azonban mind csekélységek azon két hatalommal szemben, melyek mindenike türte ugyan e fejedelemséget, de folyvást beolvasztására gondolt.

Az ausztriai udvar, mint a magyar korona választottja, nem szívelhette, hogy koronájának egy gyöngye elszakadt, s itt protestáns s köztársasággal határos szabad alkotmányos államot alapított: azon ürügy alatt, hogy a török ellen kell, folyvást sürgeté Németország segítségét ¹⁾. Érezték is horderejét fejedelmeink, s azon taktikával éltek, hogy a magyar király fensőségét soha sem hozták kétségbe, de ha kötelezettség elismerése merült fel, a törökre beszéltek ki magokat.

A török ennyivel már nem érte be. Ő elismerte a fejedelemséget, belügyeibe, vallási, nemzetiségi, beligazgatási kérdéseibe, szabad választásába, nem avatkozott; de megkivánta, hogy fensősége elismerése jeléül az ország minden évben beküldje adóját, mely egyelőre 10, a Báthoriak alatt már tizenöt ezer arany; mi egyébaránt csekélység, mert az első nem több, mint negyven, az utolsó nem több, mint hatvanezer forint: ugyan annyi, mint ma Kolozsvár rendes adója.

Scylla és Charybdis közt evezett az ország... S hogy a két láng felette össze nem csapott, azt a nemzet eszélyes s mondhatni ravasz politikájának lehet köszönni. Mi volt pedig ennek alapelve a fejedelmi conditiók így formulázták.

„A fejedelem hazánknak mostani romlott állapotját, és a régi jó emlékezetti fejedelmeknek dicséretes példájokat szeme

¹⁾ Miles, Würg-Engel. 22. l.

előtt viselvén, minden úton elsőbben is a fényes portához viselje oly engedelmességgel magát, hogy onnan romlása ne következék a szegény országnak. A kereszténységgel is, római császárral ő felségével és Magyarországgal a jó szomszédságot és békességet szorgalmasan megőrizze ¹⁾.”

„Minden országos derék dolgokat, idegen országokra való legatiokat, tractatusokat, confoederatiokat, nem különben instituál és cselekszik, hanem a tanácsosoknak hírével és consensusokkal ²⁾.”

Rövid és világos útastítás, melynek első pontját Báthori Zsigmond és Kemény meg akarák fordítani: s következése az lön, hogy az első bujdosásban, az utolsó csatatéren végezte fejdelemségét. S mivel II. Rákóczi Gy. tanácsosaira nem hallgatott, trónját és életét veszti.

A fejdelem-választás.

A mint az Árpádház kihalt, a királyválasztás a nemzetre szállt, a vegyesházbóli királyok s az osztrákház ez úton jönnek a magyar trónra... Az erdélyi fejdelmek választása ez ősi szokásnak volt folytatása.

A haza e joga a fejedelmi feltételekben következő szavakban van letéve.

„Minthogy az elmúlt sok háborus időben, mind vérünk hullásával, s mind hazánkon kívül való bujdosásunkkal legfőbb szabadságunkat, a libera electiot megtartottuk, és a két császártól is, valamint s valahogy lehetett, kicsikortuk: kívánjuk ő ngától, hogy köteles legyen arra, hogy teljes életében, akármely szerencsében abban megoltalmaz s megtart, és semmi szín és csere alatt, vagy testamentom tételével, szabadságunk ellen nem áll ³⁾.”

Láthatni, hogy e jog gyakorlatára a legnagyobb súlyt fektették eleink. S e téren még a fátum is támogatni látszik,

¹⁾ Bethlen Gábor. II. Cond. Appr. ugyanott. ²⁾ Rákóczi F. VI. Cond. Appr. ugyanott. ³⁾ Báthori Gábor. II. Cond. Appr. ugyanott.

mert mindazon fejdelem, kinek érdekében a szabadválasztás jogán legkisebb erőszak követteték el, milyenek Báthori Endre, Baresai, Kemény: mind szerencsétlen halállal léptek le.

A választás külsőségei következők. A mint a fejdelem megholt, országgyűlést hittak össze... megtörtént a választás... a megválasztott elébe feltételeket szabtak... s ha elfogadta, s letette esküjét: a haza is hűségesküt fogadott. Ezt rendesen a volt fejdelem temetése követte; azután feljelenték a portának, ki 1566-beli ígéréthez képest, hogy képviselnék az egykori magyar királyság koronázási jelvényeit, s elismerése zálogául legyenek, tollas süveget, kaftánt, zászlót, buzogányt és kardot ¹⁾, s mellettük egy elismerő okmányt, ugynevezett athnámét küldött ²⁾; és ezt mindannyiszor oly pontossággal, miszerint nem volt eset reá, hogy a megválasztott fejdelem ellen kifogást tett, vagy elismerését halogatta volna.

A fejdelem beigtatása ünnepélyei.

Magyarhon királyait meg szokta koronázni, s koronázatlan királyt ismerni nem akart. Az erdélyi fejedelmeknek nem volt koronájok, mindazáltal a koronázás ünnepélyei mását itt is nagyszerű szertartások közt hajták végre ³⁾.

Ez ünnepélynek, hogy ugyszóljunk, két felvonása volt: egyik, a mikor a porta jelvényei megérkeztek, másik mikor azt az ország választottjának átadják.

Az első, a jelvények érkezése és fogadása, 1642-ben II. Rákóczi György részére, következő ünnepélyek közt folya le.

Serédi István, Baresai Ákos s Fodor István szászvárosi királybíró, kik a választást a portán bejelenték, a fejedelmi jelvényekkel, mit egy basa kísért, jul. 7-n Szászsebesre érkeztek, kiket ott Kornis Zsigmond, Bihar és Zarándmegye főispána fogadott. Másnap reggel két zászlóalj fegyveres hagyá el Fejérvárt, s a vártól nem messze sorba állott. Reggeli öt órakor a

¹⁾ Melyik fejdelem mit kapott, Gr. Mikó összeállította. Szigeti Alb. 197.

²⁾ Athnámét l. Erd. Tört. Adatok. II. 309. ³⁾ Leirta gr. Mikó, Szigeti Album. 120 — 202.

rendek az ifju fejdelmet templomba kísérik, honnan kijöve, lóra ültek, s harczi zene mellett a várból kiléptettek. Elöl van a nemesség, utána az ifju fejdelem udvari népe tigris és párducz bőrösen, utánok gazdagon szerelt vezeték-paripák; itt következtek a főurak hármason, mint Haller István, Rédei Ferencz, Szalánczi István, Pécsi Simon, Baresai Zsigmond, Kornis Ferencz, Wesselényi Boldizsár, Bornemisza Pál, Kemény János, Bethlen Ferencz, Huszár Mátyás, Haller Péter, Petki István s több fiatal főur, s ezek koszorujában az ifju fejdelem II. Rákóczi György. A Szászsebesről kiindult basával a vár alatt a völgyben találkoztak. A basa leszállt lováról, le az ifju fejdelem és főuri kísérete, s egymást köszönték; mire a basa a császár nevében is köszönté, s a szultántól küldött kardot az ifju fejdelem oldalára övedzé; végezvén, átnyujtá a hozott zászlót, át a fejedelmi botot, melyek mindenikét Rákóczi átvévén, egy-egy főur kezébe tette át; mely szertartás alatt a hangászkar s a várfokról az ágyuk folyvást működtek. Vége lévén, lóra pattantak, a basa az ifju fejdelem baljára lovagolt, körülök alabárdos kengyelfutók tarták a tért; s a kíséret azon renddel, melylyel jött, a fővárosba visszaindult, mi alatt a főurak nagy része a fejdelem előtt vitt zászlót és botot környezte. ¹⁾

Megtörtént ugyan, hogy e jelvények néha csak a beigtatás után érkeztek meg; de minthogy voltak beigtatásaink, melyeknél a jelvények is kéznél voltak, ismertetés végett egy ily beigtatás leírását kísértjük meg.

Hongyulás lön hirdetve, hová az ország minden nagyjai felgyültek. Bekövetkezvén a beigtatás órája, a polgári és katonai főtisztek a fejedelmi lak elébe gyültek; néhány percz múlva a főudvarmester felnyitá az ajtót, s a fejdelem, fényes nemzeti öltözetben, kocsagtollas süvegben, a cancellár s fejedelmi tanács kíséretében, éljen kiáltások közt az őt köszöntők közé lépett. A cancellár és főudvarmester, kocsijába segíté, s kezdődött a menet.

¹⁾ L. E szertartást egy szemtanutól. Közli Dr. Ötvös Ágoston, Kolozsv. Hetilap 1853. 66—67. sz. közl.

A fejedelmi lak és nagytemplom közel lévén egymáshoz, fordulatot tettek a piacon. A menetet az udvari hadak főkapitánya nyitá meg, válogatott csapat élén; utána a főudvarmester ment, ki a porta által küldött jelvényeket, buzogányt, zászlót vivé; reá néhány fejedelmileg szerelt harczimént vezettek.

Itt következett a fejdelem, szemben vele a cancellár ült, kinek kezében az athnámé, arannyal áttört selyemtől takar-
tan; a hintó körül kamarások és apródok.

Utánok a tanácsosok, táblai ülnökök, főispánok, főtisztek, királyi hivatalosok, megyei és városi követek mentek székér-
ben; s az egész a mezei hadak főkapitánya csapatjai zárták be.

Zene és ágyudörgés kíséret mellett, a templomhoz érven, a fejdelem leszállt, a jelvényeket utána vitetve bement, helyét elfoglalta. Pár percz mulva megjelentek a külföldi hatalmassá-
gok követei is, s kezdődött a szertartás.

A cancellár a fejdelem nevében üdvözlé a rendeket; a fejdelem szintén; mire a cancellár a magyar nyelven irt athnámét felolvasá. Meglévén, az országos elnök köszönté a fejdelmet, felolvasá az ország által elébe szabott kormányzási feltételeket; s kérdezé, ha akarja-e s kötelezi-e magát esküvel, hogy Erdélyt törvényei szerint fogja kormányozni? Igérem, esküszöm! volt a fejdelem felelete; s esküjét letette.

Olykor valaki még szónoklatot tartott. A zene, ágyu ismét felhangzott; azon renddel mint jöttek, oda hagyák az egyházat. Az egész lakoma, s a lakomát tánczvigalom fejezte be ¹⁾.

... És Erdély alkotmányos életének ezen alapszerkezete 1848-ig lejtött. Csak annyiban szenvedett változást, hogy a kapu-
számszerinti adózás 1699-ben megszűnt; az országgyűlés megerősített törvényezikkek nélkül is el kezdett oszlani; a kormánytanács és kir. tábla folytonosan működővé tétetett; a fejdelem-
ség pedig a pragmatica sanctio szabályzata alá jött... És végre, mi fő, hogy ős alkotmányunk ellenére, a pénzügy félig, a hadügy csaknem egészen osztrák lábra tétetett át.

¹⁾ Benkő, Comitia 93. Gerando. I. 155. Balia, Erd. köz. Törv. 275.

DEMJÉN LÁSZLÓ

könyvtárosnál

KOLOZSVÁRTT

kaphatók :

- KÖVÁRY LÁSZLÓ Erdély régiségei (építészeti emlékei) Pesten 1852.
— Ára 2 frt. 94 kr.
- — Erdély földje ritkaságai. Kolozsvártt 1853. —
— Ára 2 frt. 94 kr.
- — Erdély nevezetesebb családai czimerekkel és
leszármazási táblákkal, 30 fametszvény-
nyel. Kolozsvártt 1854. 279 lap. —
— Ára 3 frt. 15 kr.
- — Száz történelmi rege. Kolozsvártt 1857. 216 l.
— Ára 1 frt. 5 kr.
- — Történelmi adomák. Kolozsvártt 1857. 216 l.
— Ára 1 frt. 5 kr.
- — Erdély történelme, I.—III. kötet. Kolozsvártt
1859—60. — Ára 5 frt. 80 kr.
-